

©Documentul a fost pus la dispoziție cu sprijinul Institutului European din România" (www.ier.ro).
Permisiunea de a republica această traducere a fost acordată exclusiv în scopul includerii sale în baza de date HUDOC.

©The document was made available with the support of the European Institute of Romania (www.ier.ro).
Permission to re-publish this translation has been granted for the sole purpose of its inclusion in the Court's database HUDOC.

CURTEA EUROPEANĂ A DREPTURILOR OMULUI
MAREA CAMERĂ

HOTĂRÂREA
din 27 august 2015
În cauza Parrillo împotriva Italiei
(Cererea nr. 46470/11)
Strasbourg

Hotărârea este definitivă. Aceasta poate suferi modificări de formă.

În cauza Parrillo împotriva Italiei,

Curtea Europeană a Drepturilor Omului, reunită în Marea Cameră compusă din Dean Spielmann, președinte, Josep Casadevall, Guido Raimondi, Mark Villiger, Isabelle Berro, Ineta Ziemele, George Nicolaou, András Sajó, Ann Power-Forde, Nebojša Vučinić, Ganna Yudkivska, Vincent A. De Gaetano, Julia Laffranque, Paulo Pinto de Albuquerque, Helen Keller, Faris Vehabović, Dmitry Dedov, judecători, și Johan Callewaert, grefier adjunct al Marii Camere, după ce a deliberat în camera de consiliu, la 18 iunie 2014 și la 22 aprilie 2015, pronunță prezenta hotărâre, adoptată la cea din urmă dată:

PROCEDURA

1. La originea cauzei se află cererea nr. 46470/11 îndreptată împotriva Republicii Italiene, prin care un resortisant al acestui stat, doamna Adelina Parrillo („reclamanta”), a sesizat Curtea la 26 iulie 2011, în temeiul art. 34 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale („Convenția”).

2. Reclamanta a fost reprezentată de domnul Nicolò Paoletti și doamnele Claudia Sartori și Natalia Paoletti, avocați în Roma. Guvernul italian („Guvernul”) a fost reprezentat de co-agenții guvernamentali, doamna Paola Accardo și domnul Gianluca Mauro Pellegrini.

3. Reclamanta susținea în special că interdicția, prevăzută la art. 13 din Legea nr. 40 din 19 februarie 2004, de a dona în scopul cercetării științifice embrionii concepuți prin reproducere asistată medicală era incompatibilă cu dreptul său la respectarea vieții sale private și cu dreptul său la respectarea bunurilor sale, drepturi protejate prin art. 8 din Convenție și, respectiv, art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție. De asemenea, reclamanta s-a plâns de încălcarea libertății de exprimare, garantate de art. 10 din Convenție, cercetarea științifică fiind - în opinia sa - un aspect fundamental al acestei libertăți.

4. Cererea a fost repartizată Secției a doua a Curții (art. 52 § 1 din Regulamentul Curții).

5. La 28 mai 2013, capetele de cerere întemeiate pe art. 8 din Convenție și art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție au fost comunicate Guvernului; celelalte capete de cerere au fost declarate inadmisibile.

6. La 28 ianuarie 2014, o cameră din cadrul Secției a doua (compusă din Işyl Karakaş, președinte, Guido Raimondi, Peer Lorenzen, Dragoljub Popović, András Sajó, Nebojša Vučinić și Paulo Pinto de Albuquerque, judecători, și Stanley Naismith, grefier de secție) s-a desesizat în favoarea Marii Camere; niciuna dintre părți nu s-a opus la aceasta (art. 30 din Convenție și art. 72 din Regulament).

7. Componerea Marii Camere a fost stabilită în conformitate cu art. 26 § 4 și § 5 din Convenție și art. 24 din Regulament.

8. Reclamanta și Guvernul au depus observații scrise cu privire la admisibilitate și fondul cauzei.

9. Centrul European pentru Lege și Justiție (*European Center for Law and Justice – „ECLJ”*), asociațiile *Movimento per la vita, Scienza e vita, Forum delle associazioni familiari, Luca Coscioni, Amica Cicogna Onlus, L'altra cicogna Onlus, Cerco bimbo, VOX – Osservatorio italiano sui Diritti, SIFES – Society of Fertility, Sterility and Reproductive Medicine* și *Cittadinanzattiva*, precum și 46 de membri ai Parlamentului Italiei au primit încuviințarea de a interveni în procedura scrisă (art. 36 § 2 din Convenție și art. 44 § 3 din Regulament)

10. La 18 iunie 2014, a avut loc o ședință publică la Palatul Drepturilor Omului din Strasbourg (art. 59 § 3 din Regulament).

S-au înfățișat:

– *pentru Guvern*

Dna	P. ACCARDO,		
DI	G. MAURO PELLEGRINI,		<i>co-agenti,</i>
Dna	A. MORRESI,	membru al Comitetului Național pentru Bioetică și profesor de chimie fizică – Departamentul de chimie, biologie și biotehnologie – Universitatea din Perugia	
Dna	D. FEHILY,	inspector și consilier tehnic la Centrul național de transplant din Roma	<i>consilieri;</i>

– *pentru reclamantă*

DI	N. PAOLETTI,		
Dna	C. SARTORI,		
Dna	N. PAOLETTI,	avocați,	<i>consilieri,</i>
DI	M. DE LUCA,	profesor de biochimie și director al Centrului pentru medicină regenerativă „Stefano Ferrari” – Universitatea din Modena și Reggio Emilia,	<i>consilier.</i>

Curtea a ascultat declarațiile prezentate de doamna P. Accardo, doamna A. Morresi, domnul N. Paoletti, domnul M. De Luca și doamna C. Sartori, precum și răspunsurile date de doamna P. Accardo, domnul G. Mauro Pellegrini, domnul M. De Luca, doamna N. Paoletti și domnul N. Paoletti la întrebările adresate de judecători.

ÎN FAPT

I. Circumstanțele cauzei

11. Reclamanta s-a născut în 1954 și locuiește în Roma.

12. În 2002, împreună cu partenerul său, aceasta a apelat la tehnici de reproducere asistată medical și a efectuat o fertilizare in vitro la Centrul de medicină reproductivă din cadrul *European Hospital* („centrul”) din Roma. Cei cinci embrioni rezultați în urma fertilizării au fost crioconservați.

13. Implantarea embrionilor nu a mai avut loc deoarece partenerul reclamantei a decedat la data de 12 noiembrie 2003 în urma unui atentat comis în Nasiriya (Iraq), pe când efectua un reportaj despre război.

14. Reclamanta a renunțat să folosească embrionii și a decis să îi doneze pentru cercetare științifică și astfel să contribuie la progresul tratamentului pentru boli greu vindecabile.

15. Conform informațiilor prezentate în ședință în fața Marii Camere, reclamanta a formulat mai multe cereri orale pentru ca embrionii să fie puși la dispoziția centrului unde erau conservați, dar fără succes.

16. Prin scrisoarea din 14 decembrie 2011, reclamanta a solicitat directorului centrului să îi pună la dispoziție cei cinci embrioni crioconservați pentru a fi folosiți în cercetarea pe celule stem. Directorul i-a respins cererea, precizând că acest tip de cercetare este interzis și pedepsit penal în Italia, în conformitate cu art. 3 din Legea nr. 40 din 19 februarie 2004 („Legea nr. 40/2004”).

17. În prezent, embrionii respectivi se află conservați în banca criogenică a centrului unde s-a efectuat fertilizarea in vitro.

II. Dreptul și practica interne relevante

A. Legea nr. 40 din 19 februarie 2004, intrată în vigoare la 10 martie 2004 („Norme în materie de fertilizare asistată medical”)

Art. 1 – Scopul

„1. Pentru a aborda problemele reproductive legate de sterilitate sau de infertilitatea umană, se permite recurgerea la reproducerea asistată medical, în condițiile și conform procedurilor prevăzute de prezenta lege, care garantează drepturile tuturor persoanelor implicate, inclusiv ale celei concepute astfel.” [...]

Art. 5 – Condiții de acces

„[...] pot avea acces la tehnicile de reproducere asistată medical [doar] cupluri [compuse din] persoane majore de sex diferit, căsătorite sau partenere de viață, aflate la vârstă fertilă și ambele în viață.”

Art. 13 – Experimentarea pe embrioni umani

„1. Orice experiment pe embrioni umani este interzis.

2. Cercetarea clinică și experimentală pe embrioni umani se autorizează cu condiția de a urmări scopuri exclusiv terapeutice sau de diagnosticare care vizează protecția sănătății și dezvoltarea embrionului și dacă nu există metode alternative.

(...)

4. Încălcarea interdicției de la alin. (1) se pedepsește cu închisoare de la 2 la 6 ani și cu amendă de la 50 000 la 150 000 euro. [...]

5. Orice profesionist din domeniul sănătății condamnat pentru o infracțiune prevăzută de prezentul articol va fi suspendat din exercitarea profesiei pe o perioadă de la 1 la 3 ani.”

Art. 14 - Limitele aplicării tehnicilor pe embrioni

„1. Crioconservarea și distrugerea embrionilor sunt interzise, fără a aduce atingere dispozițiilor Legii nr. 194 din 22 mai 1978 [norme privind protecția socială a maternității și întreruperea voluntară a cursului sarcinii].

2. Tehnicile de producere a embrionilor nu trebuie să ducă la crearea unui număr de embrioni mai mare decât cel strict necesar pentru o implantare unică și simultană, acest număr neputând în niciun caz să fie mai mare de trei.

3. În cazul în care transferul embrionilor în uter este imposibil din motive grave și dovedite de forță majoră legate de starea de sănătate a femeii care nu erau previzibile în momentul fertilizării, se autorizează crioconservarea embrionilor până la data transferului, care se va efectua cât mai curând posibil.”

18. Prin hotărârea nr. 151 din 1 aprilie 2009 (a se vedea *infra*, pct. 29-31), Curtea Constituțională a declarat neconstituțională dispoziția de la art. 14 alin. (2) din Legea nr. 40/2004, conform căreia tehnicile de producere a embrionilor nu trebuie să ducă la crearea unui număr de embrioni mai mare decât cel strict necesar „pentru o implantare unică și simultană, acest număr neputând în niciun caz să fie mai mare de trei”. Instanța a declarat neconstituțional art. 14 alin. (3), motivând că acesta nu prevedea că transferul embrionilor trebuia efectuat fără a periclita sănătatea femeii.

B. Avizul Comitetului Național pentru Bioetică privind adopția pentru naștere („ADP”) (18 noiembrie 2005)

19. În urma adoptării Legii nr. 40/2004, Comitetul Național pentru Bioetică a abordat problema sorții embrionilor crioconservați care au fost abandonați, dat fiind că legea nu conținea nicio dispoziție specifică în acest sens, deși interzicea implicit utilizarea embrionilor supranumerari în scopuri de cercetare științifică.

20. În acest sens, Comitetul a emis un aviz favorabil „adopției pentru naștere” (adopția embrionară), o practică în baza căreia un cuplu sau o femeie adoptă embrioni supranumerari pentru implantare și care permite utilizarea embrionilor respectivi pentru a crea viață și pentru a întemeia o familie.

C. Decretul Ministerului Sănătății din 11 aprilie 2008 („Note explicative privind reproducerea asistată medical”)

„[...] Crioconservarea embrionilor: Există două categorii de embrioni care pot face obiectul crioconservării: prima categorie o constituie embrionii aflați în așteptarea implantării, inclusiv cei care au fost crioconservați înainte de intrarea în vigoare a Legii nr. 40 din 2004; a doua categorie o constituie embrionii certificați ca abandonati [...]”

D. Raportul final al „Comisiei de studiu privind embrionii” din 8 ianuarie 2010

21. Printr-un decret din 25 iunie 2009, Ministerul Sănătății a înființat Comisia de studiu privind embrionii crioconservați în centrele de reproducere asistată medical. Raportul final al comisiei, adoptat cu majoritate în data de 8 ianuarie 2010, prevede următoarele:

„Interdicția legală privind distrugerea embrionilor trebuie înțeleasă în sensul că doar în două cazuri crioconservarea poate fi întreruptă: când embrionul decongelat poate fi implantat în uterul mamei sau al altei femei dispuse să accepte implantarea; sau când este posibilă certificarea științifică a morții naturale ori a pierderii permanente a viabilității ca organism. În stadiul actual al cunoștințelor [științifice], viabilitatea unui embrion poate fi certificată doar dacă a fost decongelat, situație paradoxală deoarece un embrion decongelat nu poate fi recongelat și va muri în mod inevitabil dacă nu este imediat implantat în uter. De unde perspectiva tuțoristă a unei posibile conservări, pe termen nelimitat, a embrionilor congelați. Cu toate acestea, trebuie remarcat faptul că progresul cercetării științifice va permite stabilirea criteriilor și metodologiilor pentru a diagnostica moartea, sau cel puțin pierderea viabilității, embrionilor crioconservați: astfel, va fi posibilă depășirea paradoxului actual – și inevitabil din perspectivă juridică – al crioconservării pe o perioadă potențial nedeterminată. Până la atingerea acestor rezultate, [trebuie reafirmat că] nu se poate ignora faptul că art. 14 din Legea nr. 40 din 2004 interzice în mod expres distrugerea embrionilor, inclusiv a celor crioconservați. La aceasta se adaugă faptul că, în ceea ce privește soarta embrionilor supranumerari, autorii Legii nr. 40 au optat clar pentru conservarea lor, iar nu pentru distrugerea lor, stabilind astfel ca principiu preferința pentru menținerea lor în viață, chiar și atunci când soarta lor este incertă.”

E. Constituția Republicii Italiene

22. Articolele relevante din Constituție prevăd următoarele:

Art. 9

„Republica promovează dezvoltarea culturii și a cercetării științifice și tehnice.” [...]

Art. 32

„Republica ocrotește sănătatea ca drept fundamental al individului și interes al colectivității. [...]”

Art. 117

„Puterea legislativă este exercitată de Stat și de Regiuni, cu respectarea Constituției, precum și a limitelor impuse de legislația comunitară și de obligațiile internaționale.” [...]

F. Hotărârile nr. 348 și nr. 349 ale Curții Constituționale din 24 octombrie 2007

23. Aceste hotărâri răspund unor întrebări pe care Curtea de Casație și o curte de apel le-au ridicat cu privire la compatibilitatea Decretului-lege nr. 333 din 11 iulie 1992 (privind criteriile pentru calcularea despăgubirii pentru expropriere) cu Constituția și cu art. 6 § 1 din Convenție și art. 1 din Protocolul 1 la Convenție. Acestea țin seama de hotărârea *Scordino împotriva Italiei (nr. 1)* [(MC), nr. 36813/97, CEDO 2006-V), pronunțată de Marea Cameră a Curții.

24. În aceste hotărâri, după ce a amintit obligația legiuitorului de a respecta obligațiile internaționale (art. 117 din Constituție), Curtea Constituțională a definit locul conferit Convenției pentru drepturile omului în cadrul izvoarelor de drept intern, având în vedere că aceasta este o normă de rang intermediar între legea ordinară și Constituție. În plus, Curtea Constituțională a precizat că instanța de fond era cea care trebuia să interpreteze norma internă în conformitate cu Convenția pentru drepturile omului și cu jurisprudența Curții (a se vedea hotărârea nr. 349, pct. 26, pct. 6.2 *infra*) și că, în cazul în care o astfel de interpretare ar fi fost imposibilă sau instanța ar fi avut îndoieli cu

privire la compatibilitatea normei interne cu Convenția, instanța era obligată să o sesizeze cu problema de constituționalitate.

25. Pasajele relevante din hotărârea nr. 348 din 24 octombrie 2007 sunt următoarele:

„4.2. [...] Este necesar să se definească rangul și rolul normelor din Convenția europeană a drepturilor omului pentru a determina, în lumina [art. 117 din Constituție], care este incidența acestora asupra ordinii juridice italiene. [...]

4.3. [Într-adevăr], dacă pe de o parte [aceste norme] completează protecția drepturilor fundamentale și contribuie astfel la punerea în aplicare a valorilor și a principiilor fundamentale protejate totodată de Constituția italiană, pe de altă parte, ele rămân în mod formal simple izvoare de rang primar. [...]

Astăzi, Curtea Constituțională are așadar de clarificat problema normativă și instituțională [ridicată mai sus], care are consecințe practice importante pentru activitatea de zi cu zi a practicienilor în drept. [...]

Instanța ordinară nu poate decide să anuleze o dispoziție din legea ordinară pe care o consideră incompatibilă cu o normă din Convenția europeană a drepturilor omului, deoarece pretinsa incompatibilitate ridică o problemă de constituționalitate privind posibila încălcare a primului paragraf al art. 117 din Constituție și intră [ca atare] în competența exclusivă a Curții Constituționale. [...]

4.5. [...] Principiul enunțat la primul paragraf al art. 117 din Constituție nu poate deveni operațional în practică decât dacă «obligațiile internaționale» constrângătoare pentru puterile legislative ale statului și regiunilor sunt definite în mod corespunzător. [...]

4.6. [Or] în comparație cu alte tratate internaționale, Convenția europeană a drepturilor omului are trăsătura distinctivă de a fi instituit un organ jurisdicțional, Curtea Europeană a Drepturilor Omului, care are competența de a interpreta normele Convenției. Într-adevăr, potrivit art. 32 § 1 [din Convenție], «competența Curții acoperă toate problemele privind interpretarea și aplicarea Convenției și a protocoalelor sale, care îi sunt supuse în condițiile prevăzute în art. 33, 34, 46 și 47».

Având în vedere că normele juridice își dobândesc sensul (*vivono*) prin interpretarea dată acestora de către practicienii în drept, în primul rând judecătorii, rezultă în mod natural din art. 32 § 1 din Convenție că, prin semnarea Convenției europene a drepturilor omului și prin ratificarea acesteia, Italia s-a angajat în special, în conformitate cu obligațiile sale internaționale, să-și adapteze legislația la normele Convenției în conformitate cu sensul atribuit acestora de Curte [Curtea Europeană a Drepturilor Omului], care a fost înființată cu scopul de a le interpreta și aplica. Prin urmare, nu se poate vorbi de o competență jurisdicțională care s-ar adăuga celei a organelor judiciare ale statului, ci mai degrabă de o funcție de interpretare preeminentă pe care statele contractante au recunoscut-o Curții Europene, contribuind astfel la clarificarea obligațiilor lor internaționale în materie.

4.7. Nu trebuie să se deducă de aici faptul că dispozițiile Convenției europene a drepturilor omului, astfel cum sunt interpretate de Curtea de la Strasbourg, au valoare de norme constituționale și, ca atare, sunt exceptate de la controlul de constituționalitate exercitat de Curtea Constituțională. Este cu atât mai necesar ca normele respective să fie în conformitate cu Constituția cu cât acestea completează principiile constituționale, deși rămân norme de rang infra-constituțional. [...]

Din moment ce, așa cum s-a arătat mai sus, dispozițiile Convenției europene a drepturilor omului dobândesc sens prin interpretarea pe care le-o dă Curtea Europeană, controlul de constituționalitate trebuie să se axeze pe normele care rezultă din această interpretare, nu pe aceste dispoziții considerate în sine. În plus, hotărârile Curții de la Strasbourg nu sunt obligatorii necondiționat în sensul controlului de constituționalitate al legilor naționale. Acest control trebuie să încerce întotdeauna să realizeze un echilibru între constrângerile determinate de obligațiile internaționale, impuse de primul paragraf al art. 117 din Constituție pe de o parte, și interesele protejate de Constituție și consacrate de alte articole din Constituție, pe de altă parte. [...]

5. Rezultă din principiile metodologice sus-menționate că, pentru a proceda la controlul de constituționalitate solicitat de instanța de trimitere, trebuie să se examineze a) dacă există o contradicție, care nu poate fi rezolvată prin interpretare, între dispoziția națională în cauză și normele Convenției europene a drepturilor omului, astfel cum sunt interpretate de Curtea Europeană și considerate ca izvoare complementare ale principiului constituțional menționat în primul paragraf al art. 117 din Constituție, și b) dacă normele Convenției europene a drepturilor

omului presupuse ca integrând acest principiu și înțelese în interpretarea dată acestora de Curte [Curtea Europeană] sunt compatibile cu ordinea constituțională italiană. [...]"

26. Pasajele relevante ale hotărârii nr. 349 din 24 octombrie 2007 sunt reproduse mai jos:

„6.2 [...] [Principiul enunțat] la primul paragraf al art. 117 din Constituție [nu înseamnă] că trebuie să se considere că normele care decurg din acordurile internaționale au valoare constituțională deoarece acestea fac obiectul unei legi ordinare, cum este cazul normelor Convenției europene a drepturilor omului. Principiul constituțional supus controlului obligă legiuitorul ordinar să respecte aceste norme, o dispoziție națională incompatibilă cu o normă din Convenția europeană a drepturilor omului – și, prin urmare, cu «obligațiile internaționale», menționate la primul paragraf al art. 117 din Constituție – ar încălca în sine principiul constituțional respectiv. În cele din urmă, primul paragraf al art. 117 din Constituție face trimitere la norma din Convenție care este în discuție într-o anumită cauză, care dă sens (*dà vita*) și conținut obligațiilor internaționale evocate în general și la principiul [constituțional de bază], pentru a fi în general clasificată ca «normă interpusă», și care face la rândul său obiectul unui control de compatibilitate cu normele din Constituție, așa cum se va preciza mai jos.

Rezultă că este de competența instanțelor de drept comun să interpreteze norma internă în conformitate cu dispoziția internațională [...]. Atunci când o astfel de interpretare este imposibilă sau când există îndoeli privind compatibilitatea normei interne cu dispoziția din Convenție «interpusă», instanța este obligată să sesizeze Curții Constituționale o problemă de constituționalitate în raport cu primul paragraf al art. 117 din Constituție [...].

În ceea ce privește Convenția europeană a drepturilor omului, trebuie să se țină cont de faptul că aceasta are o caracteristică specială în comparație cu alte acorduri internaționale în sensul că depășește cadrul unei simple liste de drepturi și obligații reciproce ale statelor contractante. Acestea din urmă au creat un sistem de protecție uniformă a drepturilor fundamentale. Aplicarea și interpretarea sistemului de norme revin, desigur, în primul rând instanțelor din statele membre, care sunt instanțele de drept comun ale Convenției. Cu toate acestea, aplicarea uniformă a normelor în cauză este în cele din urmă garantată de interpretarea centralizată a Convenției europene, sarcină atribuită Curții Europene a Drepturilor Omului de la Strasbourg, care are ultimul cuvânt și a cărei competență «acoperă toate problemele privind interpretarea și aplicarea Convenției și a protocoalelor sale, care îi sunt supuse în condițiile prevăzute [de aceasta]» (art. 32 § 1 din Convenție). [...]

Curtea Constituțională și Curtea de la Strasbourg au în cele din urmă roluri diferite, deși ambele urmăresc același scop – de a proteja cât mai bine drepturile fundamentale. Interpretarea Convenției de la Roma și a protocoalelor acesteia intră în competența Curții de la Strasbourg, ceea ce garantează aplicarea unui nivel uniform de protecție în toate statele membre.

Cu toate acestea, în cazul în care Curtea Constituțională este sesizată cu o problemă de constituționalitate a unei norme naționale în raport cu primul paragraf al art. 117 din Constituție, [și această problemă] se referă la o incompatibilitate cu una sau mai multe norme din Convenția europeană a drepturilor omului care nu poate fi rezolvată prin interpretare, aceasta trebuie să verifice dacă incompatibilitatea în cauză este reală și [dacă este] să verifice dacă normele propriu-zise din Convenția europeană a drepturilor omului, astfel cum au fost interpretate de Curtea de la Strasbourg, garantează o protecție a drepturilor fundamentale echivalentă cel puțin cu cea oferită de Constituția italiană.

Nu se impune, de fapt, să se examineze interpretarea pe care Curtea de la Strasbourg o dă unei anumite norme din Convenția europeană a drepturilor omului [...] ci să se verifice dacă această normă, astfel cum a fost interpretată de instanța căreia statele membre i-au acordat expres această competență, este compatibilă cu normele relevante din Constituție. Astfel, îndatorirea de a asigura respectarea obligațiilor internaționale impusă de Constituție va fi în mod corect pusă în echilibru cu necesitatea de a evita ca această îndatorire să încalce Constituția însăși.”

G. Jurisprudența Curții Constituționale

1. Ordonanța Curții Constituționale nr. 396 din 24 octombrie 2006

27. Prin această ordonanță, Curtea Constituțională a declarat inadmisibilă o problemă de constituționalitate ridicată de Tribunalul Cagliari în legătură cu art. 13 din Legea nr. 40/2004, care interzice utilizarea diagnosticării preimplantare.

28. Pentru a hotărî astfel, Curtea Constituțională a constatat că instanța de trimitere s-a limitat la ridicarea unei probleme de constituționalitate doar pentru art. 13 din Legea nr. 40/2004 deși, conform conținutului cererii pentru pronunțarea unei hotărâri preliminare, interzicerea diagnosticării preimplantare decurgea și din alte dispoziții ale legii respective, în special art. 14 alin. (3).

2. Hotărârea Curții Constituționale nr. 151 din 1 aprilie 2009

29. Această hotărâre are ca obiect constituționalitatea dispozițiilor art. 14 alin. (2) și alin. (3) din Legea nr. 40/2004 care prevăd, pe de o parte, crearea unui număr limitat de embrioni (nu mai mare de trei) și obligația de a-i implanta simultan, iar pe de altă parte, interzicerea crioconservării embrionilor supranumerari.

30. Curtea Constituțională a hotărât că alineatele în cauză erau neconstituționale deoarece periclatau sănătatea femeilor prin faptul că le obligau, în primul rând, să se supună mai multor cicluri de stimulare ovariană și, pe de altă parte, să se expună riscurilor asociate sarcinilor multiple din cauza interzicerii întreruperii selective a sarcinii.

31. În hotărâre nu se face nicio referire la Convenția europeană a drepturilor omului, care nu a fost citată nici de instanțele (Tribunalul Administrativ Regional Lazio și Tribunalul Florența) care au ridicat problema.

3. Ordonanța Curții Constituționale nr. 97 din 8 martie 2010

32. Prin această ordonanță, Curtea Constituțională a declarat inadmisibile problemele de constituționalitate pe care i le-a sesizat Tribunalul Milano întrucât acestea fuseseră deja tratate în hotărârea sa nr. 151/2009.

4. Ordonanța Curții Constituționale nr. 150 din 22 mai 2012

33. Prin această ordonanță, care făcea trimitere la hotărârea *S.H. și alții împotriva Austriei* [(MC), nr. 57813/00, CEDO 2011], Curtea Constituțională a retrimis instanței competente asupra fondului cauza cu care fusese sesizată și care avea ca obiect interzicerea utilizării fertilizării heterologe, prevăzută de Legea nr. 40/2004.

5. Hotărârea Curții Constituționale nr. 162 din 10 iunie 2014

34. Această hotărâre are ca obiect constituționalitatea interzicerii absolute a accesului la fertilizare heterologă în cazuri de sterilitate sau infertilitate dovedită medical, astfel cum a fost prevăzută de Legea nr. 40/2004.

35. Trei instanțe de drept comun au sesizat Curtea Constituțională, adresându-i întrebarea dacă legea în litigiu era compatibilă cu art. 2 (drepturi inviolabile), art. 3 (principiul egalității), art. 29 (dreptul familiei), art. 31 (obligațiile statului de a proteja dreptul familiei) și art. 32 (dreptul la sănătate) din Constituție. Una dintre instanțe, Tribunalul Milano, a solicitat totodată Curții să se pronunțe cu privire la compatibilitatea legii în litigiu cu art. 8 și art. 14 din Convenție.

36. Curtea Constituțională a declarat neconstituționale dispozițiile legislative relevante.

37. În special, aceasta a considerat că alegerea petenților de a deveni părinți și de a întemeia o familie cu copii constituie un aspect al libertății lor de autodeterminare referitoare la sfera vieții lor private și de familie și, ca atare, este protejată de art. 2, art. 3 și art. 31 din Constituție. Instanța a mai precizat că persoanele afectate de infertilitate sau sterilitate totală au dreptul la protecția sănătății lor (art. 32 din Constituție).

38. Instanța a constatat că, dacă drepturile în litigiu ar putea face obiectul unor restrângeri inspirate de considerente de ordin etic, aceste restrângeri nu ar putea echivala cu o interdicție absolută, cu excepția cazului în care altminteri ar fi imposibilă protejarea altor libertăți garantate de Constituție.

39. În ceea ce privește compatibilitatea dispozițiilor legislative în litigiu cu art. 8 și art. 14 din Convenție, Curtea Constituțională s-a limitat la observația că problemele legate de aceasta au fost tratate în concluziile la care a ajuns cu privire la constituționalitatea dispozițiilor în litigiu (a se vedea mai sus).

H. Ordonanțele instanțelor naționale privind accesul la diagnosticarea preimplantare

1. Ordonanța Tribunalului Cagliari din 22 septembrie 2007

40. În această ordonanță, Tribunalul Cagliari a amintit că petenții au introdus mai întâi o acțiune de instituire a unor măsuri provizorii, în cadrul căreia a fost ridicată o problemă de constituționalitate. Tribunalul a adăugat că respectiva problemă a fost apoi declarată inadmisibilă prin Ordonanța nr. 396 pronunțată de Curtea Constituțională în data de 24 octombrie 2006 (a se vedea *supra*, pct. 27-28) și

că ordonanța nu a furnizat așadar nicio îndrumare privind interpretarea care trebuie dată dreptului intern prin prisma Constituției.

41. În ceea ce privește acțiunea civilă introdusă în fața tribunalului, instanța a remarcat că nu exista, în dreptul intern, o interdicție explicită de acces la diagnosticarea preimplantare și că o interpretare a legii în sensul existenței unei astfel de interdicții ar fi contrară dreptului petenților de a fi informați în mod corespunzător despre tratamentul medical pe care intenționau să îl urmeze.

42. În plus, instanța a observat că interdicția privind utilizarea diagnosticării preimplantare a fost introdusă ulterior printr-o normă secundară, și anume Decretul Ministerului Sănătății nr. 15165 din 21 iulie 2004 (în special în partea în care se prevede că „orice examinare privind starea de sănătate a embrionilor creați in vitro, în sensul art. 14 alin. 5 [din Legea nr. 40 din 2004] se poate efectua doar pentru observarea acestora” – „*dovrà essere di tipo osservazionale*”). Instanța a considerat că acest fapt era contrar principiului legalității și Convenției de la Oviedo a Consiliului European.

43. În cele din urmă, instanța a remarcat că o interpretare a Legii nr. 40/2004 în sensul în care aceasta permite accesul la diagnosticarea preimplantare era în conformitate cu dreptul la sănătate recunoscut mamei. În consecință, tribunalul a încuviințat accesul petenților la diagnosticarea preimplantare.

2. Ordonanța Tribunalului Florența din 17 decembrie 2007

44. În această ordonanță, Tribunalul Florența a făcut trimitere la ordonanța Tribunalului Cagliari, citată anterior, și a declarat că este de acord cu interpretarea pe care acesta a dat-o legislației interne. În consecință, tribunalul a încuviințat accesul petenților la diagnosticarea preimplantare.

3. Ordonanța Tribunalului Bologna din 29 iunie 2009

45. Prin această ordonanță, Tribunalul Bologna a încuviințat accesul petenților la diagnosticarea preimplantare, precizând că această practică era compatibilă cu protecția sănătății femeii, recunoscută prin interpretarea pe care Curtea Constituțională a dat-o dreptului intern în Decizia nr. 151 din 1 aprilie 2009 (a se vedea *supra*, pct. 29-31).

4. Ordonanța Tribunalului Salerno din 9 ianuarie 2010

46. În această ordonanță, pronunțată la finalul procedurii ordonanței președințiale, Tribunalul Salerno a reamintit elementele noi introduse prin Decretul Ministerului Sănătății nr. 31639 din 11 aprilie 2008, și anume că examinarea stării de sănătate a embrionilor creați in vitro nu mai era limitată la observarea acestora și că accesul la reproducerea asistată a fost autorizat pentru cuplurile în care bărbatul era purtătorul unor boli virale cu transmitere sexuală.

47. Instanța a dedus astfel că diagnosticarea preimplantare trebuia să fie considerată una dintre tehnicile de supraveghere prenatală în vederea cunoașterii stării de sănătate a embrionului.

48. În consecință, tribunalul a încuviințat realizarea unei diagnosticări preimplantare pe embrionul in vitro al petenților.

5. Ordonanța Tribunalului Cagliari din 9 noiembrie 2012

49. În această ordonanță, Tribunalul Cagliari a făcut trimitere la motivarea formulată în ordonanțele citate anterior. În plus, instanța a precizat că din hotărârile nr. 348 și nr. 349 pronunțate de Curtea Constituțională la 24 octombrie 2007 reieșea faptul că o interpretare a legii în sensul garantării accesului la diagnosticarea preimplantare era compatibilă cu Convenția europeană a drepturilor omului, având în vedere în special hotărârea pronunțată de Curtea de la Strasbourg în cauza *Costa și Pavan împotriva Italiei* (nr. 54270/10, 28 august 2012).

6. Ordonanța Tribunalului Roma din 15 ianuarie 2014

50. Prin această ordonanță, instanța a ridicat problema constituționalității art. 1 alin. (1) și (2) și a art. 4 alin. (1) din Legea nr. 40/2004, dispoziții care interziceau cuplurilor care nu erau sterile și nici infertile să recurgă la tehnici de reproducere asistată medical pentru obținerea unui diagnostic preimplantare. Instanța a examinat această problemă și din perspectiva art. 8 și a art. 14 din Convenție.

51. Deși a ținut seama de hotărârea *Costa și Pavan împotriva Italiei* (citată anterior), instanța a considerat că nu se putea proceda la o interpretare extensivă acestei legi, care prevedea expres că accesul la tehnicile de reproducere asistată medical era rezervat cuplurilor sterile sau infertile.

I. Problema constituționalității art. 13 din Legea nr. 40/2004, ridicată de Tribunalul Florența

52. Printr-o decizie din 7 decembrie 2012, Tribunalul Florența a ridicat problema constituționalității interdicției de a dona embrionii supranumerari în scopuri de cercetare științifică, interdicție care decurge din art. 13 din Legea nr. 40/2004, în raport cu art. 9 și art. 32 din Constituție, care garantează libertatea cercetării științifice și, respectiv, dreptul la sănătate.

53. La 19 martie 2014, președintele Curții Constituționale a suspendat examinarea cauzei în așteptarea hotărârii pe care Marea Cameră o va pronunța în cauza *Parrillo împotriva Italiei* (cererea nr. 46470/11).

III. Documente ale Consiliului Europei

A. Recomandarea 1046 (1986) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei privind utilizarea embrionilor și feteșilor umani în scopuri de diagnosticare, terapeutice, științifice, industriale și comerciale

„[...] 6. [Adunarea Parlamentară] Conștientă de faptul că în urma progresului [științei și tehnologiei medicale] condiția juridică a embrionului și fetusului a devenit foarte precară, iar statutul juridic al acestora nu este în prezent reglementat prin lege;

7. Conștientă de faptul că nu există dispoziții corespunzătoare privind utilizarea embrionilor și a feteșilor vii sau morți;

8. Având convingerea că, în fața progresului științific care permite intervenția, încă de la fertilizare, asupra vieții umane în curs de dezvoltare, este urgentă stabilirea gradului său de protecție juridică;

9. Ținând seama de diversitatea opiniilor exprimate în plan etic cu privire la utilizarea embrionilor sau feteșilor, ori a țesuturilor provenite de la aceștia, și de conflictele de valori pe care le provoacă;

10. Considerând că embrionii și feteșii umani trebuie să beneficieze în orice împrejurare de respectul cuvenit demnității umane, precum și că utilizarea produselor și țesuturilor acestora trebuie limitată în sens strict și reglementată prin lege [...] în vederea unor scopuri pur terapeutice și imposibil de atins prin alte mijloace; [...]

13. Subliniind necesitatea cooperării la nivel european,

14. Recomandă Comitetului de Miniștri:

A. să invite guvernele statelor membre:

[...]

ii. să limiteze utilizarea industrială a embrionilor și feteșilor umani, precum și a produselor și țesuturilor acestora, la scopuri strict terapeutice care nu pot fi atinse prin alte mijloace, conform principiilor menționate în anexă, precum și să se conformeze dreptului acestora, ori să adopte norme conforme, aceste norme trebuind în special să precizeze condițiile în care se pot efectua prelevarea și utilizarea în vederea diagnosticării sau în scop terapeutic;

iii. să interzică crearea de embrioni umani prin fertilizare in vitro în scopul cercetării pe durata vieții sau după moartea lor;

iv. să interzică tot ce s-ar putea defini ca manipulări sau abateri indezirabile de la aceste tehnici, printre care:

(...)

- cercetarea pe embrioni umani viabili;

- efectuarea de experimente pe embrioni vii, viabili sau nu [...]"

B. Recomandarea 1100 (1989) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei privind utilizarea embrionilor și feteșilor umani în cercetarea științifică

„[...] 7. Considerând că embrionul uman, deși prezintă faze succesive de dezvoltare indicate prin denumiri diferite [...], prezintă totodată o diferențiere progresivă a organismului său și păstrează totuși o identitate biologică și genetică continuă,

8. Reamintind necesitatea unei cooperări europene și a unei reglementări cât mai ample posibil care să permită depășirea contradicțiilor, a riscurilor și a ineficienței previzibile a normelor exclusiv naționale în domeniile vizate,

(...)

21. Crearea și menținerea în viață, cu intenție, a embrionilor și fetoșilor, in vitro sau in utero, în scopul cercetării științifice, ca de exemplu pentru prelevarea de material genetic, celule, țesuturi sau organe, trebuie să fie interzise. [...]"

54. Părțile relevante din anexa la recomandare sunt formulate astfel:

„B. Pe embrioni preimplantare vii: [...]

4. Conform Recomandării 934 (1982) și Recomandării 1046 (1986), cercetările in vitro pe embrioni viabili se autorizează numai în cazurile în care:

– este vorba despre cercetări aplicate cu caracter de diagnostic sau efectuate în scopuri preventive ori terapeutice;

– acestea nu intervin asupra patrimoniului genetic nepatologic.

5. [...] cercetarea pe embrioni vii trebuie interzisă, în special:

– dacă embrionul este viabil;

– dacă există posibilitatea utilizării unui model animal;

– dacă aceasta nu este prevăzută în cadrul unor proiecte prezentate și autorizate corespunzător de autoritățile sanitare sau științifice competente ori, prin delegație, de comisia națională multidisciplinară de resort;

– dacă nu respectă termenele prevăzute de autoritățile sus-menționate.

(...)

H. Donarea de material embrionar uman: (...)

20. Donarea de material embrionar uman se autorizează numai în scopul cercetării științifice, în scopul diagnosticării, în scop preventiv sau terapeutic. Se interzice vânzarea acestuia.

21. Crearea și/sau menținerea în viață, cu intenție, a embrionilor și fetoșilor, in vitro sau in utero, în vederea cercetării științifice, ca de exemplu pentru prelevarea de material genetic, celule, țesuturi sau organe, trebuie să fie interzise.

22. Donarea și utilizarea de material embrionar uman se permit numai cu condiția ca părinții donatori să-și fi exprimat consimțământul în mod liber și în scris.

23. Donarea de organe trebuie să fie lipsită de orice caracter comercial. Cumpărarea și vânzarea de embrioni, fetoși sau părți ale acestora de către părinții donatori sau de către terți, ca și importarea și exportarea acestora, trebuie să fie de asemenea interzise.

24. Donarea și utilizarea de material embrionar uman pentru fabricarea de arme biologice periculoase sau anihilatoare trebuie interzise.

25. În cadrul prezentei recomandări, prin «viabili» se înțeleg embrionii care nu prezintă caracteristici biologice ce pot împiedica dezvoltarea lor; pe de altă parte, neviabilitatea embrionilor și fetoșilor umani va trebui determinată exclusiv prin criterii biologice obiective, bazate pe deficiențele intrinseci ale embrionului."

C. Convenția Consiliului Europei privind drepturile omului și biomedicina („Convenția de la Oviedo”) din 4 aprilie 1997

ART. 2

Întâietatea ființei umane

„Interesul și binele ființei umane trebuie să primeze asupra interesului unic al societății sau al științei."

ART. 18
Cercetarea pe embrioni in vitro

„1. Atunci când cercetarea pe embrioni in vitro este permisă de lege, aceasta va asigura o protecție adecvată a embrionului.

2. Este interzisă crearea de embrioni umani în scopuri de cercetare.”

Art. 27
Protecția mai largă

„Nici una dintre dispozițiile prezentei convenții nu va fi interpretată ca o limitare sau o afectare în vreun alt mod a posibilității ca o parte să acorde o protecție mai largă față de aplicațiile biologiei și medicinei decât cea stipulată în prezenta convenție.”

D. Protocol adițional la Convenția de la Oviedo privind cercetarea biomedicală (25 ianuarie 2005)

ART. 1
Sfera de aplicare

„1. Prezentul protocol se aplică tuturor activităților de cercetare în domeniul sănătății care implică o intervenție asupra ființei umane.

2. Protocolul nu se aplică cercetării pe embrioni in vitro. Acesta se aplică cercetării pe fetoși și embrioni in vivo.

[...]

E. Raportul Grupului de lucru privind protecția embrionilor și a fetoșilor umani din cadrul Comitetului director pentru bioetică, publicat la 19 iunie 2003 – Concluzie

„Scopul raportului este de a prezenta o privire de ansamblu a pozițiilor actuale din Europa referitoare la protecția embrionului uman in vitro și a argumentelor pe care se bazează acestea.

Acesta denotă un consens larg asupra necesității protejării embrionului in vitro. Cu toate acestea, definiția statutului embrionului rămâne un domeniu în care se întâlnesc diferențe fundamentale, bazate pe argumente solide. Diferențele se află, în mare măsură, la originea celor întâlnite în materie de chestiuni legate de protecția embrionului in vitro.

Cu toate acestea, chiar și în lipsa unui acord privind statutul embrionului, se poate avea în vedere posibilitatea reexaminării anumitor chestiuni în contextul evoluțiilor recente în domeniul biomedical și al progresului terapeutic potențial. În acest context, deși se recunoaște și se respectă opțiunile fundamentale ale diverselor țări, pare posibil și dezirabil – în raport cu necesitatea protejării embrionului in vitro recunoscută în toate țările – să se identifice abordările comune în vederea asigurării condițiilor adecvate pentru aplicarea procedurilor care implică crearea și utilizarea de embrioni in vitro. Scopul prezentului raport este de a sprijini reflecția pentru atingerea acestui obiectiv.”

F. Rezoluția 1352 (2003) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei privind cercetarea pe celule stem umane

„[...] 3. Celulele stem umane pot proveni de la un număr crescând de țesuturi și fluide prezente în ființele umane de orice vârstă, nu doar din surse embrionare.

[...]

5. Prelevarea de celule stem embrionare implică, în acest moment, distrugerea unor embrioni umani.

[...]

7. Adunarea subliniază că în lume sunt deja disponibile un număr de linii de celule stem embrionare umane care pot servi la cercetarea științifică.

[...]

10. Distrugerea ființelor umane în scopul cercetării științifice este contrară dreptului la viață al oricărei ființe umane și contrară interzicerii morale a instrumentalizării ființei umane.

11. În consecință, Adunarea invită statele membre:

i. să promoveze cercetarea pe celule stem cu condiția ca aceasta să respecte viața ființelor umane în toate stadiile lor de dezvoltare;

ii. să încurajeze tehnicile științifice care nu sunt controversate din punct de vedere social și etic pentru a face progrese în folosirea pluripotenței celulare și a dezvolta noi metode în medicina regenerativă;

iii. să semneze și să ratifice Convenția de la Oviedo pentru a conferi eficacitate interzicerii creării de embrioni umani în scopuri de cercetare;

iv. să promoveze programe europene comune de cercetare fundamentală în domeniul celulelor stem adulte;

v. să garanteze că, în țările care o permit, cercetarea pe celule stem care implică distrugerea embrionilor umani este autorizată corespunzător și supravegheată de organismele naționale corespunzătoare;

vi. să respecte decizia țărilor de a nu participa la programe de cercetare internaționale care sunt contrare valorilor etice consacrate în legislația națională și să nu se aștepte ca aceste țări să contribuie direct sau indirect la această cercetare;

vii. să acorde întâietate aspectelor etice ale cercetării față de acelea pur utilitare și financiare;

viii. să promoveze înființarea unor structuri în care cercetătorii științifici și reprezentanții societății civile pot discuta diverse tipuri de proiecte de cercetare pe celule stem umane în vederea consolidării transparenței și responsabilității democratice.”

G. Recomandarea Comitetului de Miniștri către statele membre privind cercetarea în domeniul materialelor biologice de origine umană [Rec (2006)4, adoptată de Comitetul de Miniștri la 15 martie 2006]

55. Această recomandare, care nu se aplică țesuturilor embrionare și fetale (art. 2 § 3) are scopul de a proteja drepturile fundamentale ale persoanelor al căror material biologic ar putea fi inclus într-un proiect de cercetare după ce a fost recoltat și stocat (i) pentru un proiect de cercetare specific anterior adoptării acestei recomandări, (ii) pentru o cercetare viitoare nespecificată sau (iii) ca material rezidual prelevat inițial în scopuri clinice sau medico-legale. Recomandarea urmărește, printre altele, să promoveze stabilirea unor coduri de bune practici din partea statelor membre și să reducă la minim riscurile legate de activitățile de cercetare pentru viața privată a persoanelor implicate. Documentul stabilește totodată normele privind obținerea și recoltarea de material biologic.

H. „Etica în știință și tehnologie”, Rezoluția 1934 (2013) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei

„2. [...] Adunarea consideră că se impune o reflecție etică mai concertată – la nivel național, supraregional și mondial – cu privire la obiectivele și scopurile urmărite de știință și tehnologie, la instrumentele și metodele folosite de acestea, la posibilele consecințe și efecte secundare ale acestora, precum și cu privire la sistemul general de norme și comportamente în care se circumscriu acestea.

3. Adunarea consideră că existența unei structuri permanente pentru reflecție etică la nivel mondial ar permite abordarea unor chestiuni etice precum cea de «țință mobilă» în locul stabilirii unui «cod etic», și ar permite repunerea periodică în discuție chiar și a conceptelor fundamentale, precum definiția «identității umane» sau a «demnității umane».

4. Adunarea salută inițiativa UNESCO de a înființa Comisia Mondială de etică a cunoștințelor științifice și a tehnologiilor (COMEST) pentru a angaja o reflecție etică permanentă și a studia posibilitățile de a redacta și revizui periodic un set de principii etice fundamentale bazate pe Declarația universală a drepturilor omului. În opinia acesteia, Consiliul Europei ar trebui să contribuie la acest proces.

5. În acest sens, Adunarea recomandă Secretarului General al Consiliului Europei să aibă în vedere înființarea unei structuri flexibile și informale de reflecție etică, prin intermediul cooperării

între comisiile competente ale Adunării și membrii comitetelor de experți de resort, inclusiv Comitetul de bioetică (DH-BIO), în vederea identificării noilor chestiuni etice și a principiilor etice fundamentale care pot ghida acțiunile politice și juridice în Europa.

6. Pentru a consolida cadrul european comun de etică în știință și tehnologie, Adunarea recomandă statelor membre care încă nu au luat aceste măsuri să semneze și să ratifice Convenția pentru protecția drepturilor omului și a demnității umane față de aplicațiile biologiei și medicinei: Convenția privind drepturile omului și biomedicina (STE nr. 164, «Convenția de la Oviedo») și protocoalele la aceasta, precum și să participe pe deplin la lucrările Comitetului de bioetică.

[...]

10. Adunarea invită Uniunea Europeană și UNESCO să coopereze cu Consiliul Europei pentru a consolida cadrul european comun de etică în știință și tehnologie și, în acest sens:

10.1. să creeze platforme europene și regionale pentru schimburi periodice de experiențe și de bune practici din toate domeniile științei și tehnologiei, folosind experiența dobândită în cadrul Conferinței europene a comitetelor naționale de etică (COMETH), lansată de Consiliul Europei și, mai recent, al Forumului comitetelor naționale de etică (Forum CNE) finanțat de Comisia Europeană, precum și în cadrul reuniunilor Comitetului de bioetică al Consiliului Europei;

10.2. să elaboreze și să revizuiască periodic un set de principii etice fundamentale care trebuie aplicate în toate domeniile științei și tehnologiei;

10.3. să propună orientări suplimentare pentru a ajuta statele membre să armonizeze normele etice și procedurile de supraveghere, bazându-se pe efectul pozitiv al cerințelor etice formulate în al șaptelea program-cadru al Comunității Europene pentru activități de cercetare, de dezvoltare tehnologică și demonstrative (2007-2013) (al 7-lea PC).”

IV. Dreptul Uniunii Europene și alte materiale relevante

A. Grupul european pentru etică în domeniul științei și al noilor tehnologii (EGE)

56. Înființat în 1991 de Comisia Europeană, EGE este un organism independent alcătuit din experți, cu misiunea de a prezenta Comisiei Europene avize privind chestiuni etice legate de știință și noile tehnologii. EGE a emis două avize privind utilizarea embrionilor in vitro în scopul cercetării.

1. Avizul nr. 12: Aspecte etice ale cercetării care implică utilizarea de embrioni umani în contextul celui de al cincilea program-cadru de cercetare, 14 noiembrie 1998

57. Avizul a fost publicat la cererea Comisiei Europene, în urma propunerii Parlamentului European de a exclude de la finanțarea UE acele proiecte de cercetare care implică distrugerea de embrioni umani în contextul celui de al cincilea program-cadru. Pasajele relevante prevăd următoarele:

„[...] 2.6 [...] Ca parte a programelor europene de cercetare, problema cercetării pe embrion uman trebuie abordată atât din perspectiva respectării principiilor etice fundamentale comune tuturor statelor membre, cât și luând în considerare diversitatea de concepții filosofice și etice exprimate prin practicile și reglementările naționale în vigoare în acest domeniu. [...]

2.8. În lumina principiilor și precizărilor sus-menționate, Grupul consideră că, în conformitate cu dimensiunea etică a celui de al cincilea program-cadru comunitar, nu ar trebui exclusă *a priori* de la finanțare comunitară cercetarea pe embrion uman care face obiectul unor opțiuni etice diferite de la o țară la alta. [...]

2. Avizul nr. 15: Aspecte etice ale cercetării pe celule stem umane și utilizarea lor, 14 noiembrie 2000

58. Pasajele relevante din aviz prevăd următoarele:

„2.3. Pluralism și etică europeană

[...] În contextul pluralismului european, fiecare stat membru are dreptul de a interzice sau de a autoriza cercetarea pe embrioni. În acest ultim caz, respectarea demnității umane impune reglementarea cercetării pe embrioni și oferirea unor garanții împotriva riscului de experimentare arbitrară și de instrumentalizare a embrionilor umani.

2.5. Acceptabilitatea etică a domeniului de cercetare respectiv

Grupul observă că, în unele țări, cercetarea pe embrioni este interzisă. Cu toate acestea, în țările în care cercetarea este permisă în vederea îmbunătățirii tratamentului pentru infertilitate, este greu de găsit un argument concret pentru a interzice extinderea domeniului acestei cercetări pentru a dezvolta noi tratamente împotriva bolilor sau leziunilor grave. Într-adevăr, ca și în cazul cercetării asupra infertilității, cercetarea pe celule stem are scopul de a atenua suferința umană. În orice caz, embrionii care au fost utilizați pentru cercetare trebuie să fie distruși. În consecință, nu există niciun argument pentru a exclude finanțarea acestui tip de cercetare din Programul-cadru de cercetare al Uniunii Europene dacă se respectă cerințele etice și legale definite în acest program.”

B. Regulamentul (CE) nr. 1394/2007 al Parlamentului European și al Consiliului din 13 noiembrie 2007 privind medicamentele pentru terapie avansată și de modificare a Directivei 2001/83/CE și a Regulamentului (CE) nr. 726/2004

„(7) Reglementarea medicamentelor pentru terapie avansată la nivel comunitar nu ar trebui să aducă atingere deciziilor adoptate de statele membre cu privire la autorizarea sau nu a utilizării oricărui tip specific de celule umane, cum ar fi celulele stem embrionare, sau de celule animale. De asemenea, nu ar trebui să aducă atingere aplicării legislației naționale care interzice sau restricționează vânzarea, furnizarea sau utilizarea medicamentelor care conțin, sunt alcătuite sau derivate din aceste celule.”

C. Hotărârea Curții de Justiție a Uniunii Europene din 18 octombrie 2011 (C-34/10 *Oliver Brüstle împotriva Greenpeace eV*)

59. Prin această hotărâre, pronunțată cu titlu preliminar la cererea Curții Federale de Justiție (*Bundesgerichtshof*) a Germaniei, Curtea de Justiție a Uniunii Europene s-a pronunțat cu privire la interpretarea la care se pretează Directiva 98/44/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 6 iulie 1998 privind protecția juridică a invențiilor biotehnologice.

60. Obiectul litigiului l-a constituit acea parte a directivei care, moderând principiul conform căruia utilizările embrionilor umani în scopuri industriale sau comerciale trebuie excluse de la brevetare, precizează că „o atare excludere nu afectează invențiile în scopuri terapeutice sau de diagnosticare care se aplică embrionului uman și sunt utile acestuia”.

61. Curtea de Justiție a precizat că directiva în litigiu nu are drept obiect reglementarea utilizării embrionilor umani în cadrul cercetărilor științifice: obiectul acesteia se limitează la brevetarea invențiilor biotehnologice. În continuare, CJUE a considerat că invențiile care implică utilizarea embrionilor umani rămân excluse de la brevetare chiar dacă pot pretinde că au ca finalitate cercetarea științifică (această finalitate neputând, în materie de brevete, să fie diferențiată de celelalte scopuri industriale și comerciale). Totodată, CJUE a precizat că invențiile care implică utilizarea în scopuri terapeutice sau de diagnosticare aplicabilă embrionului uman și utilă acestuia nu sunt excluse de la brevetare.

D. Finanțările acordate de Uniunea Europeană în materie de cercetare și de dezvoltare tehnologică

62. Uniunea Europeană a început în 1984 să aloce fonduri pentru cercetare științifică în cadrul unor programe-cadru desfășurate pe perioade de câțiva ani.

63. Pasajele relevante din Decizia nr. 1982/2006/CE privind al șaptelea program-cadru al Comunității Europene pentru activități de cercetare, de dezvoltare tehnologică și demonstrative (2007-2013) prevăd următoarele:

Articolul 6 Principii etice

„ (1) Toate activitățile de cercetare desfășurate în cadrul celui de-al șaptelea program-cadru se desfășoară în conformitate cu principiile etice fundamentale.

(2) Următoarele domenii de cercetare nu sunt finanțate în cadrul prezentului program-cadru:

- activități de cercetare având ca scop clonarea umană în scopul reproducerii;
- activități de cercetare având ca scop modificarea patrimoniului genetic al ființelor umane care ar putea determina ca aceste modificări să devină ereditare;
- activități de cercetare având ca scop crearea embrionilor umani doar în scopul cercetării sau al prelevării celulelor stem, inclusiv prin transferul nucleului celulelor somatice.

(3) Cercetarea celulelor sușă umane, atât adulte, cât și embrionare, poate fi finanțată în funcție de conținutul scopului științific și de cadrul legal al statelor membre implicate. [...]"

64. Pasajele relevante din Regulamentul nr. 1291/2013 al Parlamentului European și al Consiliului din 11 decembrie 2013 de instituire a Programului-cadru pentru cercetare și inovare (2014-2020) – Orizont 2020 prevăd următoarele:

Articolul 19 **Principii etice**

„(1) Toate activitățile de cercetare și inovare desfășurate în cadrul Orizont 2020 sunt în conformitate cu principiile etice și cu legislația relevantă la nivel național și internațional și la nivelul Uniunii, inclusiv Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene și Convenția europeană privind drepturile omului și protocoalele adiționale. [...]

[...]

(3) Sunt excluse de la finanțare următoarele domenii de cercetare:

- (a) activitatea de cercetare care urmărește clonarea umană în scop de reproducere;
- (b) activitatea de cercetare care urmărește modificarea moștenirii genetice a ființelor umane și care poate duce la transformarea acestor modificări în caracteristici ereditare;
- (c) activități de cercetare destinate creării de embrioni umani numai în scopul cercetării sau al procurării de celule sușă, inclusiv prin intermediul transferului de nucleu de celule somatice.

(4) Cercetarea asupra celulelor sușă umane, atât adulte, cât și embrionare, poate fi finanțată în funcție de conținutul propunerii științifice și de cadrul legal al statelor membre implicate. Nu se acordă finanțare activităților de cercetare interzise în toate statele membre. Nu se finanțează nicio activitate în cadrul unui stat membru în care activitatea respectivă este interzisă.

[...]"

E. Comunicatul Comisiei Europene privind inițiativa cetățenească europeană „Unul dintre noi” COM(2014) 355 final (Bruxelles, 28 mai 2014)

65. La 10 aprilie 2014, inițiativa cetățenească „Unul dintre noi” a propus modificări legislative în vederea excluderii, de la finanțare europeană, a proiectelor științifice care implică distrugerea de embrioni umani.

66. În comunicatul din 28 mai 2014, Comisia Europeană a considerat că nu poate aproba cererea respectivă, motivând că propunerea sa de finanțare a proiectelor respective ține seama de considerente etice, de posibilele avantaje pentru sănătate și de sprijinul Uniunii pentru cercetarea privind celulele sușă.

v. Elemente de drept internațional relevante

A. Raportul Comitetului Internațional de Bioetică al UNESCO (CIB) privind aspectele etice ale cercetării pe celule embrionare (6 aprilie 2001)

67. Pasajele relevante ale concluziilor din acest raport sunt următoarele:

„A. CIB recunoaște că cercetarea pe celule stem embrionare umane este o chestiune pentru care este de dorit să se angajeze o dezbatere la nivel național pentru a stabili ce poziție trebuie adoptată față de această cercetare, inclusiv eventuala abținere de la această cercetare. Acesta recomandă ca dezbaterile să se desfășoare la nivelurile normative naționale corespunzătoare,

care să permită exprimarea unei multitudini de opinii, și pe cât posibil să permită atingerea unui consens cu privire la limitele a ceea ce este acceptabil în acest nou și important domeniu de cercetare terapeutică.

Ar trebui instituit un proces permanent de educare și informare în acest domeniu. Statele ar trebui să ia măsurile corespunzătoare pentru a iniția un dialog permanent în cadrul societății cu privire la problemele etice ridicate de această cercetare, cu implicarea tuturor părților interesate.

B. Indiferent ce tip de cercetare în domeniul embrionilor se permite, ar trebui luate măsuri pentru a garanta că o astfel de cercetare se desfășoară într-un cadru normativ susținut de stat care va acorda ponderea cuvenită considerentelor etice și pentru a stabili principii directe adecvate. Dacă se are în vedere autorizarea donării de embrioni supranumerari în stadiu de preimplantare, proveniți de la tratamente de FIV, pentru cercetare pe celule stem embrionare în scopuri terapeutice, trebuie acordată o atenție deosebită demnității și drepturilor ambilor părinți donatori ai embrionilor. Prin urmare, este esențial ca donarea să aibă loc numai după ce donatorii au primit informații complete despre implicațiile cercetării și și-au exprimat consimțământul prealabil, liber și informat. Scopurile și modul în care se efectuează acest tip de cercetare ar trebui să fie evaluate de comitetele de etică adecvate, care ar trebui să fie independente de cercetătorii implicați. Această evaluare ar trebui să includă o evaluare *ex post facto* a respectivei cercetări. [...]"

B. Hotărârea Murillo și alții împotriva Costa Ricăi, pronunțată de Curtea Interamericană a Drepturilor Omului (28 noiembrie 2012)

68. În această cauză, Curtea Interamericană s-a pronunțat cu privire la interdicția de a fi efectuate fertilizări *in vitro* în Costa Rica. Instanța a hotărât, printre altele, că embrionul nu poate fi considerat „persoană” în sensul art. 4 § 1 din Convenția americană a drepturilor omului (care protejează dreptul la viață) întrucât „conceptia” începe abia în momentul în care embrionul este implantat în uter.

VI. Elemente de drept comparat

69. Potrivit informațiilor de care dispune Curtea cu privire la legislația a 40 de state membre¹ în materie de utilizare a embrionilor umani în scopuri de cercetare științifică, trei țări (Belgia, Suedia și Regatul Unit al Marii Britanii) permit cercetarea științifică pe embrioni umani, precum și crearea unor astfel de embrioni în scopuri de cercetare.

70. Crearea de embrioni pentru cercetare științifică este interzisă în 14 țări². Cu toate acestea, cercetarea pe embrioni supranumerari este în general permisă, în anumite condiții.

71. Ca și Italia, trei state membre (Slovacia, Germania și Austria) interzic în principiu cercetarea științifică pe embrioni, permițând-o doar în cazuri foarte restrânse, în special atunci când vizează protejarea sănătății embrionului sau când se efectuează pe linii celulare provenite din străinătate.

72. În Slovacia, cercetarea pe embrioni este strict interzisă, cu excepția celei cu caracter terapeutic având ca scop să contribuie la sănătatea persoanelor implicate direct.

73. În Germania, importul și utilizarea de celule embrionare în scopuri de cercetare sunt, în principiu, interzise prin lege. Acestea sunt permise numai în cazuri excepționale, în condiții stricte.

74. În Austria, legea prevede că „celulele viabile” nu pot fi utilizate în alte scopuri decât fertilizarea *in vitro*. Cu toate acestea, noțiunea de „celule viabile” nu este definită în lege. Conform practicii și doctrinei, interdicția prevăzută de lege vizează numai celulele embrionare denumite „totipotente”³.

75. În patru țări (Andorra, Letonia, Croația și Malta), legea interzice expres orice cercetare pe celule stem embrionare.

76. În 16 țări nu există norme în materie. Acestea sunt Armenia, Azerbaidjan, Bosnia-Herțegovina, Georgia, Irlanda, Liechtenstein, Lituania, Luxemburg, Republica Moldova, Monaco, Polonia, România, Rusia, San Marino, Turcia și Ucraina. Dintre aceste state, unele au practici destul de restrictive (ca de exemplu Turcia și Ucraina), iar altele au practici destul de permissive (ca de exemplu Rusia).

¹ Andora, Armenia, Austria, [Azerbaidjan](#), Belgia, Bosnia-Herțegovina, Bulgaria, Republica Cehă, Croația, Elveția, Estonia, Finlanda, Franța, Georgia, Germania, Grecia, Irlanda, Letonia, Liechtenstein, Lituania, Luxemburg, „[Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei](#)”, Malta, Marea Britanie, [Republica Moldova](#), Monaco, Olanda, Polonia, Portugalia, România, Rusia, San Marino, Serbia, Slovacia, Slovenia, Spania, Suedia, Turcia, Ucraina și Ungaria.

² Bulgaria, Republica Cehă, Elveția, Estonia, Finlanda, Franța, Grecia, „[Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei](#)”, Olanda, Portugalia, Serbia, Slovenia, Spania și Ungaria.

ÎN DREPT

77. Curtea constată, pentru început, că Guvernul ridică mai multe excepții privind admisibilitatea prezentei cereri. Acesta susține, în special, că reclamanta nu a epuizat căile de atac aflate la dispoziția sa în conformitate cu dreptul intern, nu a depus cererea în termenul de șase luni prevăzut la art. 35 § 1 din Convenție și nu are calitate de victimă. În cele ce urmează, Curtea va examina aceste excepții, înainte de a analiza celelalte aspecte ale cererii.

I. Neepuizarea căilor de atac interne

A. Poziția Guvernului

78. Guvernul susține că reclamanta avea posibilitatea de a se plânga instanței de fond în legătură cu interdicția de a-și dona embrionii în scopuri de cercetare științifică, susținând că interdicția în cauză era contrară atât Constituției Italiei, cât și Convenției europene a drepturilor omului. În acest sens, Guvernul a citat câteva decizii interne în care instanțele naționale au interpretat Legea nr. 40/2004 prin prisma Constituției și a Convenției europene a drepturilor omului, în special în ceea ce privește accesul la diagnosticarea preimplantare (ordonanțele pronunțate de Tribunalul Cagliari la 22 septembrie 2007 și 9 noiembrie 2012, precum și cele adoptate de tribunalele din Florența, Bologna și Salerno la 17 decembrie 2007, 29 iunie 2009 și, respectiv, 9 ianuarie 2010, a se vedea *supra*, pct. 40-49).

79. Potrivit Guvernului, instanța de fond ar fi fost astfel obligată să interpreteze, în lumina Convenției, legea din care decurge interdicția în litigiu, astfel cum o impun hotărârile Curții Constituționale nr. 348 și nr. 349 din 24 octombrie 2007.

80. Dacă instanța de fond ar fi constatat existența unui conflict ireconciliabil între propria interpretare a legii și drepturile invocate de petent, aceasta ar fi fost obligată să ridice o problemă de constituționalitate. Astfel, Curtea Constituțională ar fi examinat pe fond compatibilitatea faptelor contestate cu drepturile omului, și ar fi putut anula dispozițiile naționale cu efect retroactiv și *erga omnes*.

81. De altfel, Curtea Constituțională a fost deja investită cu judecarea mai multor cauze având ca obiect constituționalitatea Legii nr. 40/2004. În această privință, au fost pronunțate o serie de decizii, printre care ordonanțele Curții Constituționale nr. 369, nr. 97 și nr. 150 (pronunțate la 24 octombrie 2006, 8 martie 2010 și, respectiv, 22 mai 2012), hotărârea nr. 151 adoptată de aceasta la 1 aprilie 2009, precum și ordonanțele tribunalelor din Florența și Roma, pronunțate la 7 decembrie 2012 și, respectiv, 15 ianuarie 2014 (a se vedea *supra*, pct. 27-33 și 50-53).

82. În plus, reclamanta a încălcat totodată principiul subsidiarității prevăzut în Protocolul nr. 15 din 24 iunie 2013 prin faptul că nu a epuizat căile de atac interne înainte de a adresa Curții plângerile sale.

83. În cele din urmă, o problemă de constituționalitate în cadrul unei cauze identice cu cea de față a fost ridicată de Tribunalul Florența în fața Curții Constituționale (a se vedea *supra*, pct. 52-53). În cazul în care Curtea Constituțională ar fi pronunțat o decizie nefavorabilă reclamantei, aceasta ar fi avut în continuare posibilitatea de a introduce o cerere la Curte.

B. Poziția reclamantei

84. Reclamanta susține că orice acțiune în fața instanțelor de drept comun ar fi fost sortită eșecului deoarece dreptul intern interzicea în mod absolut donarea de embrioni în scopuri de cercetare științifică.

85. În plus, potrivit acesteia, calea constituțională nu poate fi considerată o cale de atac care trebuie epuizată în sensul art. 35 § 1 din Convenție deoarece sistemul juridic italian nu prevede o procedură directă la Curtea Constituțională.

86. În cele din urmă, reclamanta precizează că, la 19 martie 2014, președintele Curții Constituționale a amânat examinarea problemei ridicate de Tribunalul Florența, la care face trimitere Guvernul, în așteptarea hotărârii pe care Marea Cameră o va pronunța în prezenta cauză.

C. Motivarea Curții

87. Curtea reamintește în primul rând că, în conformitate cu art. 35 § 1 din Convenție, nu poate fi sesizată decât după epuizarea căilor de atac interne. Reclamantii trebuie să fi dat instanțelor judecătorești interne posibilitatea pe care această dispoziție a fost destinată să o acorde în principiu

statelor contractante, și anume prevenirea sau repararea încălcărilor pe care pretind că le-au suferit. Regula se bazează pe ipoteza că ordinea internă oferă o cale de atac efectivă în ceea ce privește pretinsa încălcare. Dispozițiile art. 35 § 1, cu toate acestea, prevăd epuizarea doar a căilor de atac care se referă la încălcările pretinse și care sunt disponibile și suficiente. Acestea trebuie să existe într-un grad suficient de certitudine în teorie, dar și în practică, în caz contrar ele fiind lipsite de accesibilitatea și eficiența necesare; statul pârât trebuie să demonstreze că aceste condiții sunt întrunite [a se vedea, printre multe altele, *McFarlane împotriva Irlandei* (MC), nr. 31333/06, pct. 107, 10 septembrie 2010; *Mifsud împotriva Franței* (dec.) (MC), nr. 57220/00, pct. 15, CEDO 2002-VIII; *Leandro Da Silva împotriva Luxemburgului*, nr. 30273/07, pct. 40 și 42, 11 februarie 2010; și *Vučković și alții împotriva Serbiei* (MC), nr. 17153/11, pct. 69-77, 25 martie 2014].

88. În prezenta cauză, bazându-se pe sistemul controlului constituțional instituit prin hotărârile Curții Constituționale nr. 348 și nr. 349 din 24 octombrie 2007, Guvernul a susținut că reclamanta nu a epuizat căile de atac disponibile în dreptul intern. În acest sens, Guvernul a citat exemple de decizii pronunțate pe fond și deciziile Curții Constituționale privind Legea nr. 40/2004.

89. Curtea observă pentru început că, prin hotărârile nr. 348 și nr. 349 sus-menționate, Curtea Constituțională a definit locul Convenției drepturilor omului în izvoarele dreptului intern, considerând că aceasta este o normă de rang intermediar între legea ordinară și Constituție. În plus, aceasta a considerat că este sarcina instanțelor competente asupra fondului să interpreteze norma internă în conformitate cu Convenția drepturilor omului și cu jurisprudența Curții. Curtea Constituțională a precizat că, atunci când o astfel de interpretare este imposibilă sau când instanța de fond are îndoieli privind compatibilitatea normei interne cu Convenția, instanța respectivă este obligată să îi sesizeze acea problemă de constituționalitate.

90. Curtea reamintește de asemenea, că, în absența unei căi de atac interne specifice pretinsei încălcări, Guvernul trebuie să justifice – în baza jurisprudenței interne – dezvoltarea, disponibilitatea, sfera și domeniul de aplicare a căii de atac pe care o invocă [a se vedea, *mutatis mutandis*, *Melnītis împotriva Letoniei*, nr. 30779/05, pct. 50, 28 februarie 2012; *McFarlane*, citată anterior, pct. 115-127; *Costa și Pavan împotriva Italiei*, nr. 54270/10, pct. 37, 28 august 2012; și *Vallianatos și alții împotriva Greciei* (MC), nr. 29381/09 și nr. 32684/09, pct. 52-58, CEDO 2013 (extrase)].

91. În speță, Curtea constată că Guvernul s-a referit la mai multe cauze având ca obiect Legea nr. 40/2004 dar nu a dat ca exemplu nicio decizie internă care să fi soluționat problema donării embrionilor supranumerari în scopuri de cercetare. De asemenea, Curtea nu îi poate face un reproș întemeiat reclamantei pentru faptul că nu a depus o cerere în vederea obținerii unei măsuri interzise prin lege.

92. În ceea ce privește argumentul Guvernului conform căruia, în urma adoptării hotărârilor nr. 348 și nr. 349, instanța de fond are obligația de a interpreta legea din care decurge interdicția în litigiu în lumina Convenției și a jurisprudenței Curții de la Strasbourg, ceea ce nu era obligată să facă anterior, mai multe considerente conduc Curtea la concluzia că această afirmație nu este aplicată, în fapt, printr-o practică judiciară stabilită, printre altele în domeniul reproducerii asistate medical.

93. Curtea constată, în primul rând, că într-o cauză care era similară cu aceasta și avea obiect interdicția de a dona embrionii supranumerari în scopuri de cercetare științifică, Tribunalul Florența a decis, la 7 decembrie 2012, să sesizeze Curții Constituționale problema constituționalității art. 13 din Legea nr. 40/2004 în raport cu art. 9 și art. 32 din Constituție, care garantează libertatea de cercetare științifică și, respectiv, dreptul la sănătate (a se vedea *supra*, pct. 22). Curtea constată, totuși, că instanța de fond nu a ridicat nicio problemă legată de compatibilitatea interdicției în litigiu cu drepturile garantate de Convenție.

94. În al doilea rând, Curtea constată că, cu câteva excepții, hotărârile instanțelor competente asupra fondului și cele ale Curții Constituționale cu privire la Legea nr. 40/2004, citate de Guvern (a se vedea *supra*, pct. 78 și 81), nu se referă la Convenția drepturilor omului. Acesta este cazul ordonanțelor nr. 396/2006 și nr. 97/2010 și al hotărârii nr. 151/2009 ale Curții Constituționale, al ordonanțelor tribunalelor din Cagliari, Florența, Bologna și Salerno adoptate la 22 septembrie 2007, 17 decembrie 2007, 29 iunie 2009 și, respectiv, 9 ianuarie 2010, precum și al deciziei Tribunalului Florența din 7 decembrie 2012.

95. Este adevărat că, în Ordonanța nr. 150 din 22 mai 2012 prin care a retrimis la instanța competentă asupra fondului o cauză având ca obiect interzicerea fertilizării heterologe, Curtea Constituțională a făcut trimitere, printre altele, la art. 8 și art. 14 din Convenție. Cu toate acestea, se impune constatarea că, în hotărârea nr. 162 din 10 iunie 2014 privind aceeași cauză, Curtea Constituțională a examinat interdicția în litigiu exclusiv în lumina articolelor din Constituție care erau în discuție (respectiv, art. 2, art. 31 și art. 32). În ceea ce privește art. 8 și art. 14 din Convenție, invocate numai de una dintre cele trei instanțe de fond (a se vedea *supra*, pct. 35), instanța constituțională s-a limitat la observația că problemele ridicate în cadrul acestor dispoziții au fost acoperite de concluziile la care a ajuns în raport cu Constituția (a se vedea *supra*, pct. 39).

96. În aceste condiții, singurele două excepții de la absența luării în considerare a Convenției și a jurisprudenței aferente le reprezintă ordonanțele tribunalelor din Cagliari (9 noiembrie 2012) și Roma

(15 ianuarie 2014) care, având în vedere concluziile Curții în cauza *Costa și Pavan* (citată anterior), au garantat accesul petenților la diagnosticarea preimplantare și, respectiv, au sesizat Curții Constituționale o problemă de constituționalitate în această privință. Cert este că acestea sunt doar două cazuri izolate din cele unsprezece invocate de Guvern, care au ca obiect un alt domeniu decât cel din prezentul litigiu și cu privire la care Curtea s-a pronunțat deja.

97. Mai mult decât atât, întrucât compatibilitatea art. 13 din Legea nr. 40/2004 cu drepturile garantate de Convenție constituie o problemă nouă, Curtea nu este convinsă că posibilitatea reclamantei de a face plângere la o instanță ordinară constituie o cale de atac eficientă.

98. Hotărârile nr. 348 și nr. 349 aduc clarificări cu privire la diferența dintre rolul Curții de la Strasbourg și cel al Curții Constituționale, precizând că primei instanțe îi revine sarcina de a interpreta Convenția și că celei de a doua îi revine sarcina de a examina dacă există un conflict între o normă națională și drepturile garantate de Convenție, în special în lumina interpretării date de Curtea Europeană a Drepturilor Omului (a se vedea *supra*, pct. 26).

99. De asemenea, decizia din 19 martie 2014 a președintelui Curții Constituționale de a amâna examinarea problemei ridicate la 7 decembrie 2012 de Tribunalul Florența în așteptarea soluției pe care Curtea o va pronunța în prezenta cauză (a se vedea *supra*, pct. 53) se încadrează în această logică.

100. În acest context, Curtea observă că, într-o hotărâre recentă (nr. 49, depusă la 26 martie 2015), în care a analizat printre altele locul Convenției europene a drepturilor omului și al jurisprudenței Curții în ordinea juridică internă, Curtea Constituțională a declarat că instanța de fond era obligată să respecte jurisprudența Curții doar în cazul în care aceasta era „consacrată” sau formulată într-o „hotărâre-pilot”.

101. În orice caz, Curtea a amintit în repetate rânduri faptul că, în ordinea juridică italiană, justițiabilul nu are acces direct la Curtea Constituțională: astfel, numai o instanță care judecă fondul unei cauze are competența să o sesizeze, la cererea unui petent sau din oficiu. Prin urmare, o astfel de cerere nu poate fi considerată o cale de atac a cărei epuizare este impusă de Convenție [a se vedea, printre altele, *Brozicek împotriva Italiei*, nr. 10964/84, 19 decembrie 1989, pct. 34, seria A nr. 167; *Immobiliare Saffi împotriva Italiei* (MC), nr. 22774/93, pct. 42, CEDO 1999-V; *C.G.I.L. și Cofferati împotriva Italiei*, nr. 46967/07, pct. 48, 24 februarie 2009; *Scoppola împotriva Italiei* (nr. 2) (MC), nr. 10249/03, pct. 75, 17 septembrie 2009; și *M.C. și alții împotriva Italiei*, nr. 5376/11, pct. 47, 3 septembrie 2013]. Cu toate acestea, Comisia și Curtea au hotărât, cu privire la alte state membre, că o cerere directă depusă la Curtea Constituțională constituie o cale de atac internă care trebuie epuizată [a se vedea, de exemplu, *W. împotriva Germaniei*, nr. 10785/84, 18 iulie 1986, Decizii și rapoarte (DR) 48, p. 104; *Union Alimentaria Sanders SA împotriva Spaniei*, nr. 11681/85, 11 decembrie 1987 DR 54, p. 101, p. 104; *S.B. și alții împotriva Belgiei* (dec.), nr. 63403/00, 6 aprilie 2004; și *Grišankova și Grišankovs împotriva Letoniei* (dec.), nr. 36117/02, CEDO 2003-II (extrase)].

102. Având în vedere cele de mai sus, Curtea nu poate considera că sistemul de interpretare obligatorie a normei interne în lumina Convenției, stabilit prin hotărârile nr. 348 și nr. 349, constituie un punct de cotitură de natură să respingă această concluzie [a se vedea, *a contrario*, recente decizii ale Curții care recunosc eficacitatea acțiunii în fața Curții Constituționale a Turciei ca urmare a introducerii unei cereri individuale directe la această instanță: *Hasan Uzun împotriva Turciei* (dec.), nr. 10755/13, pct. 25-27, 30 aprilie 2013; și *Ali Koçintar împotriva Turciei* (dec.), nr. 77429/12, 1 iulie 2014.

103. Trebuie salutate principiile consacrate prin hotărârile nr. 348 și nr. 349 din 24 octombrie 2007, în special cu privire la locul care revine Convenției între izvoarele de drept și invitația adresată autorităților judiciare naționale de a interpreta normele interne și Constituția în raport cu Convenția europeană a drepturilor omului și cu jurisprudența Curții. De asemenea, Curtea constată că, în alte cazuri decât reproducerea asistată medical, au existat numeroase decizii în care Curtea Constituțională a constatat neconstituționalitatea unei norme interne în baza, printre altele, a incompatibilității acesteia cu drepturile garantate de Convenție și cu jurisprudența Curții (a se vedea, de exemplu, hotărârea nr. 39 din 5 martie 2008 cu privire la incapacități juridice ce rezultă din faliment, hotărârea nr. 93 din 17 martie 2010 privind caracterul public al ședințelor în cadrul procedurilor pentru aplicarea de măsuri provizorii, precum și hotărârea nr. 210 din 3 iulie 2013 privind aplicarea retroactivă a legii penale).

104. Cu toate acestea, se impune mai întâi constatarea că sistemul italian prevede, pentru justițiabili, doar o cale de atac indirectă la Curtea Constituțională. În plus, Guvernul nu a demonstrat, pe baza practicilor și jurisprudenței stabilite, că în cazul donării de embrioni pentru cercetare, introducerea de către reclamantă a unei acțiuni în fața instanței de fond, combinată cu obligația acesteia din urmă de a sesiza Curții Constituționale o problemă de constituționalitate în lumina Convenției constituia, în speță, o cale de atac efectivă pe care reclamanta ar fi trebuit să o epuizeze.

105. Având în vedere cele de mai sus și decizia Curții Constituționale de a suspenda examinarea unei cauze similare pînă când Curtea va pronunța o soluție în prezenta cauză, Curtea respinge excepția ridicată de Guvernul pârât.

II. Cu privire la respectarea termenului de șase luni

A. Poziția Guvernului

106. În cadrul ședinței, Guvernul a invocat tardivitatea formulării cererii, arătând că legea care interzice donarea de embrioni în scopul cercetării științifice a intrat în vigoare la 10 martie 2004 și că reclamanta a solicitat punerea la dispoziție a embrionilor săi în vederea unei astfel de donări abia la 14 decembrie 2011, printr-o scrisoare adresată, la data menționată, centrului de medicină reproductivă unde aceștia fuseseră crioconservați.

B. Poziția reclamantei

107. Reclamanta a răspuns excepției invocate în cadrul ședinței precizând că, deși cererea scrisă pentru punerea la dispoziție a embrionilor săi a fost adresată centrului de medicină reproductivă la 14 decembrie 2011, anterior formulase pe cale orală alte cereri în același scop.

108. În orice caz, reclamanta susține că orice cerere adresată centrului de medicină reproductivă era sortită eșecului, amintind că legea în vigoare interzice categoric donarea embrionilor în scopul cercetării științifice.

C. Motivarea Curții

109. Curtea reamintește că a recunoscut că, atunci când o ingerință în exercitarea dreptului invocat de un reclamant decurge direct dintr-o lege, prin simpla sa menținere în vigoare, aceasta poate reprezenta o ingerință continuă în exercitarea dreptului respectiv (a se vedea, de exemplu, cauzele *Dudgeon împotriva Regatului Unit*, 22 octombrie 1981, pct. 41, seria A nr. 45; și *Norris împotriva Irlandei*, 26 octombrie 1988, pct. 38, seria A nr. 142, în care reclamanții, homosexuali, s-au plâns că legile care pedepseau actele homosexuale prin sancțiuni penale încălcau dreptul la respectarea vieții lor private).

110. Curtea s-a bazat pe această abordare în cauza *Vallianatos și alții împotriva Greciei* [(MC), nr. 29381/09 și nr. 32684/09, pct. 54, CEDO 2013 (extrase)], în care reclamanții s-au plâns de încălcarea continuă a art. 14 și a art. 8 din Convenție din cauza imposibilității lor, în calitate de cupluri de același sex, de a încheia „acorduri de conviețuire” deși această posibilitate fusese recunoscută prin lege cuplurilor de sex opus. În plus, în cauza *S.A.S. împotriva Franței* [(MC), nr. 43835/11, pct. 110, CEDO 2014 (extrase)], care avea ca obiect interdicția legală de a purta o ținută menită să ascundă fața în spațiul public, Curtea a arătat că situația reclamantei era similară celei a reclamanților din cauzele *Dudgeon* și *Norris*, unde a constatat o ingerință continuă în exercitarea drepturilor protejate de art. 8 din Convenție.

111. Curtea acceptă faptul că, în cauzele sus-menționate, efectul asupra vieții de zi cu zi a reclamanților al măsurilor legislative contestate era mai important și mai direct decât în prezenta cauză. Cu toate acestea, este incontestabil faptul că interdicția legală a donării de embrioni în scopul cercetării științifice, în litigiu în prezenta cauză, are efect asupra vieții private a reclamantei. Acest efect, care rezultă din legătura biologică existentă între reclamantă și embrionii săi, precum și din obiectivul întemeierii unei familii aflat la originea creării lor, decurge direct din intrarea în vigoare a Legii nr. 40/2004 și constituie o situație continuă, în sensul că o afectează pe reclamantă în mod permanent din acel moment (a se vedea raportul final al Comisiei de Studiu privind Embrionii din 8 ianuarie 2010, care formulează ipoteza conservării pe durată nedeterminată a embrionilor congelați, *supra* pct. 21).

112. În astfel de cazuri, în conformitate cu jurisprudența Curții, termenul de șase luni începe să curgă abia din momentul în care situația în litigiu a încetat (a se vedea, printre altele, *Çinar împotriva Turciei*, nr. 17864/91, decizia Comisiei din 5 septembrie 1994). În consecință, Curtea nu este de acord cu argumentul Guvernului, conform căruia termenul curge de la data intrării în vigoare a legii în litigiu.

113. Pe de altă parte, argumentul Guvernului echivalează cu punctul de vedere potrivit căruia reclamanta a dorit să doneze embrionii săi încă de la intrarea în vigoare a legii în litigiu, împrejurare în privința căreia Curtea nu poate face speculații.

114. Excepția de tardivitate invocată de Guvern în temeiul art. 35 § 1 din Convenție nu poate fi așadar reținută.

III. Cu privire la calitatea de victimă a reclamantei

A. Poziția Guvernului

115. Guvernul invocă totodată lipsa calității de victimă a reclamantei, precizând că, în perioada 12 noiembrie 2003 (data decesului partenerului reclamantei) – 10 martie 2004 (data intrării în vigoare a Legii nr. 40/2004), reclamanta ar fi putut să-și doneze embrionii în scopul cercetării întrucât atunci nu exista nicio reglementare în materie și, prin urmare, donarea de acest tip nu era interzisă.

B. Poziția reclamantei

116. Reclamanta a precizat în cadrul ședinței că timpul scurs între data decesului partenerului său și intrarea în vigoare a legii în litigiu a fost foarte scurt – aproximativ patru luni – și că nu a putut să ia în această perioadă nicio decizie concretă cu privire la soarta pe care ar fi rezervat-o embrionilor creați prin fertilizarea in vitro pe care a efectuat-o.

C. Motivarea Curții

117. Curtea reamintește că, atunci când o ingerință în viața privată a unui reclamant este rezultatul direct al unei legi, aceasta, prin menținerea ei în vigoare, constituie o ingerință continuă în exercitarea dreptului respectiv. În situația personală a reclamantei, ingerința afectează în mod constant și direct, prin însăși existența ei, viața privată a acesteia (*Dudgeon*, pct. 41; și *Norris*, pct. 34, citate anterior).

118. În speță, de la data intrării în vigoare a Legii nr. 40/2004, reclamanta se află în imposibilitatea de a dona embrionii săi în scopul cercetării (a se vedea de asemenea *supra*, pct. 113). Întrucât situația în litigiu a rămas neschimbată din acea dată, faptul că reclamanta dorea să-și doneze embrionii pentru cercetare în momentul depunerii cererii sale îi este suficient Curții pentru a-i recunoaște calitatea de victimă. În plus, referitor la argumentul Guvernului conform căruia reclamanta ar fi putut să doneze embrionii săi în scopul cercetării științifice în perioada care s-a scurs între data decesului partenerului său și data intrării în vigoare a Legii, Curtea ia act de informațiile prezentate de reclamantă din care reiese că, în scurtul interval de timp sus-menționat, aceasta nu a putut să ia o decizie concretă cu privire la soarta embrionilor săi.

119. Prin urmare, trebuie respinsă excepția invocată de Guvernul pârât în legătură cu lipsa calității de victimă a reclamantei.

IV. Cu privire la pretinsa încălcare a art. 8 din Convenție

120. În baza art. 8 din Convenție, reclamanta susține că interdicția donării de embrioni în scopul cercetării științifice, care decurge din art. 13 din Legea nr. 40/2004, implică o încălcare a dreptului său la respectarea vieții sale private. Art. 8 este redactat astfel în părțile relevante:

„1. Orice persoană are dreptul la respectarea vieții sale private [...].

2. Nu este admis amestecul unei autorități publice în exercitarea acestui drept decât în măsura în care acest amestec este prevăzut de lege și dacă constituie o măsură care, într-o societate democratică, este necesară pentru securitatea națională, siguranța publică, bunăstarea economică a țării, apărarea ordinii și prevenirea faptelor penale, protejarea sănătății sau a moralei, ori protejarea drepturilor și libertăților altora.”

A. Argumentele părților

1. Argumentele Guvernului

121. Guvernul a susținut, pentru început, că problema eventualei donări de embrioni umani în scopul cercetării științifice nu se încadrează în noțiunea de „drept la respectarea vieții private”.

122. În cadrul ședinței, acesta a susținut că art. 8 din Convenție putea fi aplicat doar „în mod indirect” în prezenta cauză, respectiv numai dacă reclamanta ar fi dorit să întemeieze o familie prin implantarea embrionilor săi și dacă ar fi fost împiedicată să procedeze astfel ca urmare a aplicării Legii nr. 40/2004.

123. În orice caz, Guvernul a susținut că pretinsa ingerință în viața privată a reclamantei era prevăzută de lege și urmărea un scop legitim constând în protejarea potențialului de viață al embrionului.

124. În ceea ce privește proporționalitatea măsurii în litigiu, Guvernul s-a limitat, în cadrul observațiilor sale scrise, la a face trimitere la considerentele formulate în contextul art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție. Cu toate acestea, în ședință, Guvernul a susținut că legislația italiană nu era contradictorie, argumentând că reclamanta a afirmat în mod eronat că embrionii crioconservați nu puteau constitui o viață umană. În acest sens, Guvernul a susținut că, realizată în mod corespunzător, crioconservarea nu avea limită de timp și că nu exista încă nicio metodă științifică pentru a verifica viabilitatea embrionului crioconservat fără a implica decongelarea acestuia.

125. Pe de altă parte, Guvernul a susținut că legea italiană care permite avortul nu este incompatibilă cu interdicția de a dona embrioni în scopul cercetării, precizând că, în cazul întreruperii cursului sarcinii, protecția vieții fătului trebuie în mod clar să fie pusă în echilibru cu situația și interesele mamei.

126. În cadrul ședinței, Guvernul a subliniat de asemenea că embrionul beneficiază, cu siguranță, de protecție în dreptul european. Potrivit argumentului Guvernului, Convenția Consiliului Europei privind drepturile omului și biomedicina („Convenția de la Oviedo”) din 4 aprilie 1997 nu impune în mod negreșit statelor obligația de a autoriza cercetarea științifică distructivă a embrionilor, opțiunea de a efectua o astfel de cercetare ținând – în opinia sa – de marja largă de apreciere acordată statelor în acest domeniu.

127. În plus, Guvernul precizează că lucrările pregătitoare ale Legii nr. 40/2004 arată că aceasta este rezultatul unei munci extinse, care a luat în considerare diferite opinii și aspecte științifice și etice implicate în acest domeniu. Mai mult decât atât, Guvernul precizează că legea în cauză a făcut obiectul mai multor referendumuri, inclusiv unul referitor la menținerea art. 13, care nu au fost validate pentru că nu s-a întrunit numărul necesar de voturi.

128. Mai mult, deși recunoaște că, în Italia, cercetarea științifică folosește linii celulare embrionare care sunt importate din străinătate și care provin de la distrugerea embrionilor de origine, Guvernul precizează că producerea acestor linii nu se efectuează la cererea laboratoarelor italiene, indicând că există în lume circa 300 de linii celulare embrionare puse la dispoziția întregii comunități științifice. În acest sens, Guvernul a subliniat că distrugerea intenționată a unui embrion uman nu poate fi comparată cu utilizarea unor linii celulare provenite de la embrioni umani distruși anterior.

129. În ceea ce privește fondurile acordate de Uniunea Europeană pentru cercetare științifică, Guvernul afirmă că al șaptelea program-cadru pentru activități de cercetare și dezvoltare tehnologică, precum și Programul-cadru pentru cercetare și inovare „Orizont 2020” (a se vedea *supra*, pct. 64) nu prevăd finanțarea proiectelor care implică distrugerea de embrioni, indiferent dacă au fost creați în Europa sau importați din țări terțe.

130. În cele din urmă, Guvernul a subliniat că, în avizul din 18 noiembrie 2005 privind „adoptația pentru naștere – ADP” (a se vedea *supra*, pct. 19-20), Comitetul Național pentru Bioetică s-a preocupat deja de soarta embrionilor supranumerari în vederea găsirii unor soluții care să respecte viața acestora.

131. Guvernul consideră că această perspectivă s-ar putea concretiza acum, având în vedere hotărârea nr. 162 din 10 iunie 2014 prin care Curtea Constituțională a declarat neconstituțională interzicerea fertilizării heterologe, permițând astfel utilizarea embrionilor supranumerari proveniți de la o fertilizare in vitro în scopuri nedistructive, în conformitate cu obiectivul urmărit de legislația italiană în acest domeniu.

2. Argumentele reclamantei

132. Reclamanta afirmă în primul rând că, în sensul jurisprudenței Curții, noțiunea de „viață privată” este largă [*Pretty împotriva Regatului Unit*, nr. 2346/02, pct. 61, CEDO 2002-III și *Evans împotriva Regatului Unit* (MC), nr. 6339/05, pct. 71, CEDO 2007-I].

133. În al doilea rând, reclamanta precizează că și-a pierdut partenerul în circumstanțe tragice, motiv pentru care nu și-a putut întemeia o familie. În cadrul ședinței, reclamanta a explicat că au trecut doar patru luni între decesul partenerului său și intrarea în vigoare a legii, prin urmare nu a avut timpul necesar să se gândească la întemeierea unei familii, și că legea interzicea în orice caz implantarea de embrioni *post mortem*.

134. În acest context, reclamanta consideră că statul îi impune, în plus, să asiste la distrugerea embrionilor săi fără a-i permite să îi doneze pentru cercetare, cu toate că o astfel de donare, care ar urmări o cauză nobilă, ar fi pentru ea un motiv de consolare după evenimentele dureroase cu care s-a confruntat. În aceste condiții, reclamanta consideră că dreptul său la viață privată este pus în discuție.

135. În plus, reclamanta consideră că interdicția în litigiu este lipsită de orice logică, singura cale oferită de sistem fiind moartea embrionilor. În cadrul ședinței, aceasta a subliniat în special contradicțiile existente în ordinea juridică italiană, argumentând că dreptul embrionului la viață, invocat de Guvern, era ireconciliabil atât cu posibilitatea femeilor de a face avort până în a treia lună de sarcină, cât și cu utilizarea, de către laboratoarele italiene, a unor linii celulare embrionare obținute din distrugerea unor embrioni creați în străinătate.

136. De asemenea, reclamanta consideră că posibilitatea de a dona embrioni nedestinați implantării ar răspunde totodată interesului public, întrucât cercetările asupra celulelor stem pluripotente induse nu au înlocuit încă cercetarea pe celule stem, motiv pentru acestea din urmă continuă să se numere printre cele mai promițătoare metode de cercetare, în special în ceea ce privește tratamentul anumitor boli incurabile.

137. De asemenea, reclamanta susține că statul nu dispune de o marjă largă de apreciere în prezenta cauză, având în vedere în special consensul european existent cu privire la posibilitatea de a dona în scopul cercetării științifice embrionii care nu sunt destinați implantării.

138. În cadrul ședinței, reclamanta a făcut referire la hotărârea Curții de Justiție a Uniunii Europene, pronunțată la 18 octombrie 2011 în cauza *Oliver Brüstle împotriva Greenpeace eV* (a se vedea *supra*, pct. 59-61). Observând că această hotărâre se limitează la excluderea de la brevetare a invențiilor care implică distrugerea embrionilor umani, reclamanta deduce că invențiile însele – și cercetările prealabile – nu sunt interzise la nivel european.

139. În ultimul rând, în opinia reclamantei, comunicatul Comisiei Europene privind inițiativa cetățenească europeană „Unul dintre noi” 28 mai 2014 (a se vedea *supra*, pct. 65-66) a confirmat că finanțarea cercetării pe celule stem embrionare umane este permisă.

3. Observațiile terților intervenienți

a) Centrul European pentru Lege și Justiție (*European Center for Law and Justice – „ECLJ”*)

140. ECLJ susține că, în prezenta cauză, interesele științei – care prezintă importanță pentru reclamantă – nu prevalează asupra respectului cuvenit embrionului, și asta potrivit principiului „întăietății ființei umane”, recunoscut prin art. 2 din Convenția de la Oviedo.

141. În plus, ECLJ arată că, în toate cauzele care ridică probleme legate de reproducerea asistată medical cu care a fost sesizată Curtea, ingerința în viața privată și de familie a reclamantilor decurgea dintr-o lege care împiedica un cuplu sau o femeie să devină părinți. ECLJ consideră că, în speță, situația este diferită deoarece reclamanta a decis să renunțe la întemeierea unei familii, deși nicio lege nu interzicea gestația *post-mortem* la data realizării fertilizării *in vitro*.

142. În cele din urmă, ECLJ amintește că marja de apreciere a statelor membre în acest domeniu este amplă, referindu-se în acest sens la hotărârile *S.H. și alții împotriva Austriei* și *Evans*, citate anterior.

b) Asociațiile „Movimento per la vita”, „Scienza e vita” și „Forum delle associazioni familiari”, reprezentate de Carlo Casini

143. Aceste asociații susțin că legea interzice experimentele distructive pe embrioni umani, care au calitatea de „subiect”, iar Convenția de la Oviedo nu impune nicio obligație de a permite astfel de experimente.

144. De asemenea, asociațiile amintesc că statele membre dispun, în acest domeniu, de o marjă de apreciere largă.

c) Asociațiile „Luca Coscioni”, „Amica Cicogna Onlus”, „L’Altra Cicogna Onlus” și „Cerco bimbo”, precum și 46 de membri ai Parlamentului italian, reprezentați de Filomena Gallo

145. Acești terți intervenienți susțin că noțiunea de „viață privată” este evolutivă, că aceasta nu se pretează unei definiții exhaustive și că reclamanta revendică în special dreptul la respectarea opțiunii sale de a dona, pentru cercetare, un material biologic care îi aparține, și anume embrioni care nu mai sunt destinați unui proiect parental și care oricum vor fi distruși.

146. Aceștia adaugă că ingerința în cauză nu este justificată de obiectivul invocat, legislația italiană neacordând protecție absolută vieții embrionului.

d) Asociațiile VOX „VOX – Osservatorio italiano sui Diritti”, „SIFES – Society of Fertility, Sterility and Reproductive Medicine” și „Cittadinanzattiva”, reprezentate de Maria Elisa D’Amico, Maria Paola Costantini, Massimo Clara, Chiara Ragni și Benedetta Liberali

147. Aceste asociații au subliniat că art. 13 din Legea nr. 40/2004 implică o limitare a libertății persoanelor de a decide soarta propriilor embrioni, a căror crioconservare trebuie asigurată pe o perioadă nelimitată, ceea ce determină costuri importante.

148. Potrivit acestora, crioconservarea nu are nicio utilitate pentru embrionii destinați morții și nici pentru cuplurile care în general nu sunt prea dornice să utilizeze pentru implantare embrioni

crioconservați pe o lungă perioadă de timp deoarece „calitatea” acestora scade în timp. Crioconservarea este lipsită de utilitate și pentru centrele medicale unde sunt conservați embrionii.

B. Motivarea Curții

1. Cu privire la aplicabilitatea, în speță, a art. 8 din Convenție și cu privire la admisibilitatea capătului de cerere formulat de reclamantă

149. În prezenta cauză, este pentru prima dată când Curtea trebuie să se pronunțe dacă „dreptul la respectarea vieții private” garantat prin art. 8 din Convenție poate include dreptul pe care reclamanta îl invocă în fața sa, și anume acela de a dispune de embrionii creați prin fertilizare in vitro în vederea donării lor pentru cercetare științifică.

150. Guvernul susține că dispoziția în litigiu putea fi aplicată în prezenta cauză doar în mod indirect și doar sub aspectul „vieții de familie”, cu alte cuvinte doar în cazul în care reclamanta dorea să-și întemeieze o familie cu ajutorul crioconservării și al implantării ulterioare a embrionilor săi, și dacă a fost împiedicată să procedeze astfel ca urmare a aplicării Legii nr. 40/2004.

151. Cu toate acestea, reclamanta a indicat în formularul de cerere (a se vedea *supra*, pct. 14) și a reiterat în cadrul ședinței (a se vedea *supra*, pct. 116) că, după decesul partenerului său, nu a mai avut în vedere întemeierea unei familii. Mai mult, aceasta nu a invocat în niciun moment în fața Curții încălcarea dreptului său la respectarea vieții sale de familie în raport cu art. 8 din Convenție.

152. În realitate, obiectul litigiului dedus spre soluționare Curții îl constituie restrângerea dreptului, pretins de reclamantă, de a decide soarta embrionilor săi, drept ce are legătură cel mult cu „viața privată”.

153. La fel ca reclamanta, Curtea reamintește pentru început că, în conformitate cu jurisprudența sa, noțiunea de „viață privată” în sensul art. 8 din Convenție este o noțiune largă, care nu se pretează unei definiții exhaustive și care include, în special, un drept la autodeterminare (*Pretty*, citată anterior, pct. 61). În plus, noțiunea include dreptul la respectarea deciziilor de a deveni sau a nu deveni părinte [*Evans*, citată anterior, pct. 71; și *A, B și C împotriva Irlandei* (MC), nr. 25579/05, pct. 212, CEDO 2010].

154. În cauzele pe care le-a examinat și în care s-a ridicat în special problema sortii embrionilor obținuți prin reproducere asistată medical, Curtea a făcut referire la libertatea de alegere a părinților.

155. În cauza *Evans* (citată anterior), analizând echilibrul care trebuie menținut între drepturile conflictuale pe care părțile la un tratament de fertilizare in vitro le pot invoca în temeiul art. 8 din Convenție, Marea Cameră a considerat „că „nu e[ra] necesar să acorde o pondere mai mare dreptului reclamantei la respectarea alegerii sale de a deveni părinte în sensul genetic al termenului decât dreptului [fostului său partener] la respectarea dorinței lui de a nu a avea un copil biologic cu aceasta” (*Evans*, citată anterior, pct. 90).

156. De asemenea, în cauza *Knecht împotriva României* (nr. 10048/10, 2 octombrie 2012), în care reclamanta s-a plâns în special de refuzul autorităților naționale de a aproba transferul embrionilor săi de la centrul medical unde au fost conservați la o clinică de specialitate la alegerea sa, Curtea a hotărât că art. 8 este aplicabil doar din perspectiva dreptului la respectarea vieții private a reclamantei (*Knecht*, citată anterior, pct. 55), deși aceasta a invocat totodată încălcarea dreptului său la respectarea vieții sale de familie (a se vedea pct. 51 din hotărâre).

157. În ceea ce privește dreptul național, Curtea observă că, așa cum Guvernul a subliniat în cadrul ședinței, hotărârea nr. 162 din 10 iunie 2014 – prin care Curtea Constituțională a declarat neconstituțională interzicerea fertilizării heterologe (a se vedea *supra*, pct. 34-39) – ar trebui să permită „adopția pentru naștere”, practică prin intermediul căreia un cuplu sau o femeie adoptă embrioni supranumerari pentru implantare și care a fost avută în vedere de Comitetul Național pentru Bioetică în 2005. În plus, Curtea observă că, în hotărârea respectivă, Curtea Constituțională a considerat că alegerea petenților de a deveni părinți și de a întemeia o familie cu copii constituia un aspect al „libertății lor de autodeterminare referitoare la sfera vieții lor private și de familie” (a se vedea *supra*, pct. 37). Rezultă de aici că ordinea juridică italiană acordă de asemenea importanță libertății de alegere a părinților la un tratament de fertilizare in vitro cu privire la soarta embrionilor care nu sunt destinați implantării.

158. În speță, Curtea trebuie totodată să aibă în vedere legătura dintre persoana care a recurs la fertilizare in vitro și embrionii concepuți astfel, legătură determinată de faptul că aceștia conțin patrimoniul genetic al persoanei respective și, ca atare, reprezintă o parte constitutivă a acesteia și a identității sale biologice.

159. Curtea a concluzionat astfel că posibilitatea reclamantei de a exercita o alegere conștientă și în cunoștință de cauză în ceea ce privește soarta embrionilor săi vizează un aspect intim al vieții sale personale și, ca atare, intră în sfera dreptului său la autodeterminare. Art. 8 din Convenție, din perspectiva dreptului la respectarea vieții private, este așadar aplicabil în prezenta cauză.

160. În cele din urmă, Curtea constată că acest capăt de cerere nu este în mod vădit nefondat în sensul art. 35 § 3 lit. a) din Convenție și nu prezintă niciun alt motiv de inadmisibilitate. Prin urmare, este necesar să fie declarat admisibil.

2. Cu privire la fondul capătului de cerere formulat de reclamantă

a) Cu privire la existența unei „ingerințe” „prevăzute de lege”

161. Întocmai precum părțile, Curtea consideră că interdicția de la art. 13 din Legea nr. 40/2004 referitoare la donarea, în scopuri de cercetare științifică, a embrionilor care sunt obținuți prin fertilizare in vitro și nu sunt destinați implantării constituie o ingerință în exercitarea dreptului reclamantei la respectarea vieții sale private. Curtea reamintește în acest sens că, la data la care reclamanta a recurs la fertilizarea in vitro, problema donării embrionilor neimplantați obținuți prin această tehnică nu era reglementată. În consecință, până la intrarea în vigoare a legii în litigiu, nu exista nicio interdicție pentru reclamantă privind donarea embrionilor săi în scopul cercetării științifice.

b) Cu privire la legitimitatea scopului urmărit

162. În cadrul ședinței, Guvernul a susținut că scopul măsurii în litigiu a fost acela al protejării „potențialului de viață al embrionului”.

163. Curtea reamintește că lista excepțiilor de la dreptul la respectarea vieții private, enumerate la art. 8 § 2, este exhaustivă și că definirea acestor excepții este restrictivă. Pentru a fi compatibilă cu Convenția, o restrângere a acestui drept trebuie în special să fie determinată de un scop care poate fi legat de una dintre excepțiile enumerate în această dispoziție (*S.A.S. împotriva Franței*, citate anterior, pct. 113).

164. Curtea observă că Guvernul nu a făcut referire la dispozițiile art. 8 § 2 din Convenție nici în observațiile sale scrise, nici în răspunsul la întrebarea care i-a fost adresată în ședință.

165. Cu toate acestea, în observațiile sale scrise cu privire la art. 8 din Convenție, Guvernul a făcut trimitere la considerentele pe care le-a formulat cu privire la art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție (a se vedea *supra*, pct. 124) conform cărora, în ordinea juridică italiană, embrionul uman este considerat un subiect de drept care trebuie să beneficieze de respectul cuvenit demnității umane (a se vedea *infra*, pct. 205).

166. Curtea observă de asemenea că, în aceeași ordine de idei, doi terți („ECLJ” și asociațiile „Movimento per la vita”, „Scienza e vita” și „Forum delle associazioni familiari”) susțin că embrionul uman are calitate de „subiect” (a se vedea *supra*, pct. 140 și 143).

167. Curtea admite că „protejarea potențialului de viață al embrionului” poate fi legată de scopul protejării moralei și a drepturilor și libertăților altora, în sensul în care această noțiune este înțeleasă de către Guvern (a se vedea *Costa și Pavan*, citată anterior, pct. 45 și 59). Acest lucru nu implică însă nicio hotărâre a Curții pentru a stabili dacă cuvântul „altora” include embrionul uman (*A, B și C împotriva Irlandei*, citată anterior, pct. 228).

c) Cu privire la necesitatea măsurii într-o societate democratică

i. Principiile stabilite în jurisprudența Curții cu privire la reproducerea asistată medical

168. Curtea reamintește că, pentru a evalua „necesitatea” unei măsuri contestate „într-o societate democratică”, trebuie să examineze, în lumina cauzei în ansamblu, dacă motivele invocate pentru a justifica măsura în litigiu sunt relevante și suficiente în sensul art. 8 § 2 [a se vedea, printre multe altele, *S.H. și alții împotriva Austriei*, citată anterior, pct. 91; *Olsson împotriva Suediei* (nr. 1), 24 martie 1988, pct. 68, seria A nr. 130; *K. și T. împotriva Finlandei* (MC), nr. 25702/94, pct. 154, CEDO 2001-VII; *Kutzner împotriva Germaniei*, nr. 46544/99, pct. 65, CEDO 2002-I; și *P., C. și S. împotriva Regatului Unit*, nr. 56547/00, pct. 114, CEDO 2002-VI].

169. În plus, pentru a se pronunța cu privire la amploarea marjei de apreciere care trebuie acordată statului într-o cauză care ridică probleme în legătură cu art. 8, este necesar să se ia în considerare o serie de factori. În cazul în care în litigiu se află un aspect deosebit de important al existenței sau identității unei persoane, marja lăsată statului este, de regulă, restrânsă [*Evans*, citată anterior, pct. 77, cu trimiterile citate acolo; și *Dickson împotriva Regatului Unit* (MC), nr. 44362/04, pct. 78, CEDO 2007-V]. În schimb, în cazul în care nu există consens în rândul statelor membre ale Consiliului Europei, fie cu privire la importanța relativă a interesului în litigiu, fie cu privire la cele mai bune metode pentru protejarea acestuia, în special în cazul în care cauza ridică probleme morale sau etice delicate, marja de apreciere este mai largă [*S.H. și alții împotriva Austriei*, citată anterior, pct. 94; *Evans*, citată anterior, pct. 77; *X, Y și Z împotriva Regatului Unit*, 22 aprilie 1997, pct. 44, *Culegere de hotărâri și decizii* 1997-II; *Frette împotriva Franței*, nr. 36515/97, pct. 41, CEDO 2002-I; *Christine*

Goodwin împotriva Regatului Unit (MC), nr. 28957/95, pct. 85, CEDO 2002-VI; și *A, B și C împotriva Irlandei*, citată anterior, pct. 232].

170. De asemenea, Curtea a observat că, în orice caz, „opțiunile legiuitorului în materie nu sunt scutite de controlul [său]. Îi revine sarcina de a examina cu atenție argumentele pe care legiuitorul le-a luat în considerare pentru a ajunge la soluțiile pe care le-a reținut și să verifice dacă s-a realizat un echilibru just între interesele statului și cele ale persoanelor afectate direct de soluțiile în cauză” (*S.H. și alții împotriva Austriei*, citată anterior, pct. 97).

171. În cauza sus-menționată, Curtea a observat de asemenea că parlamentul austriac încă nu a „procedat la reexaminarea aprofundată a normelor privind reproducerea artificială în lumina evoluției rapide a științei și societății în acest sens” și a reamintit că „în domeniul respectiv, care pare a fi în continuă evoluție și cunoaște progrese științifice și juridice deosebit de rapide, necesită un control permanent din partea statelor contractante” (*S.H. și alții împotriva Austriei*, citată anterior, pct. 117 și 118).

172. În cauza *Costa și Pavan* (citată anterior, pct. 64), Curtea a hotărât că legislația italiană privind diagnosticarea preimplantare era inconsecventă în măsura în care interzicea limitarea implantării doar la embrionii neafecțați de boala ai cărei purtători sănătoși erau petenții, dar în același timp permitea reclamantei avortarea unui făt care s-ar fi născut afectat de boala în cauză.

173. În plus, Curtea a considerat că nu era sarcina sa să se substituie autorităților naționale în alegerea celei mai adecvate reglementări în materie de reproducere asistată medical, subliniind în special faptul că utilizarea tehnicilor de fertilizare in vitro ridică probleme morale și etice sensibile într-un domeniu aflat în evoluție continuă (*Knecht*, citată anterior, pct. 59).

ii. Aplicarea, în prezenta cauză, a principiilor sus-menționate

174. Curtea reamintește, pentru început, că prezenta cauză nu are ca obiect potențiala întemeiere a unei familii, spre deosebire de cauzele citate anterior. În aceste condiții, deși cu siguranță nu este lipsit de importanță, dreptul de a dona embrioni în scopul cercetării științifice, invocat de reclamantă, nu face parte din nucleul de drepturi fundamentale protejate de art. 8 din Convenție deoarece nu este vorba despre un aspect deosebit de important al existenței și identității reclamantei.

175. În consecință, și având în vedere principiile stabilite în jurisprudența sa, Curtea consideră că este necesar ca statului pârât să i se acorde o marjă de apreciere largă în prezenta cauză.

176. De asemenea, Curtea observă că problema donării embrionilor nedestinați implantării ridică, în mod evident, „chestiuni de ordin moral și etic delicate” (a se vedea *Evans*, citată anterior; *S.H. și alții împotriva Austriei*, citată anterior; și *Knecht*, citată anterior) și că elementele de drept comparat de care dispune (a se vedea *supra*, pct. 69-76) arată că nu există în materie un consens la nivel european, contrar afirmațiilor reclamantei (a se vedea *supra*, pct. 137).

177. Într-adevăr, unele state membre au adoptat o abordare permisivă în acest domeniu: 17 din cele 40 de state membre despre care Curtea are informații în această privință permit cercetarea pe linii celulare embrionare umane. Acestea li se adaugă statele în care acest domeniu nu este reglementat, dar ale căror practici sunt permissive în acest domeniu.

178. Cu toate acestea, unele state (Andorra, Croația Letonia, și Malta) au adoptat legi care interzic expres orice cercetare pe celule embrionare. Alte state permit o astfel de cercetare numai în anumite condiții stricte, impunând, de exemplu, ca scopul cercetării să fie protejarea sănătății embrionului sau ca în cercetare să se folosească linii celulare importate din străinătate (situație valabilă în Slovacia, Germania și Austria, precum și Italia).

179. Prin urmare, Italia nu este singurul stat membru al Consiliului Europei care interzice donarea embrionilor umani în scopuri de cercetare științifică.

180. De asemenea, sus-menționatele documente ale Consiliului Europei și ale Uniunii Europene confirmă faptul că autoritățile naționale beneficiază de o marjă de apreciere largă la adoptarea unei legislații restrictive în cazul în care este vorba de distrugerea embrionilor umani, având în vedere în special aspectele de ordin etic și moral pe care le implică noțiunea de început al vieții omenești și pluralitatea de opinii existente cu privire la acest subiect în rândul diferitelor state membre.

181. Acest lucru este valabil de asemenea pentru Convenția de la Oviedo, art. 27 din aceasta prevăzând că niciuna dintre dispozițiile sale nu va fi interpretată ca o limitare a posibilității ca o parte să acorde o protecție mai largă față de aplicațiile biologiei și medicinei. Avizul nr. 15 adoptat la 14 noiembrie 2000 de Grupul european pentru etică în domeniul științei și al noilor tehnologii de pe lângă Comisia Europeană, Rezoluția 1352 (2003) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei privind cercetarea pe celule stem umane și Regulamentul nr. 1394/2007 al Parlamentului European și al Consiliului din 13 noiembrie 2007 privind medicamentele pentru terapie avansată conțin dispoziții similare (a se vedea *supra*, pct. 58, pct. III lit. F și pct. IV lit. B).

182. Limitele impuse la nivel european urmăresc mai degrabă reducerea exceselor în acest domeniu. Acesta este cazul, de exemplu, al interdicției creării de embrioni umani în scopul cercetării științifice, prevăzută de art. 18 din Convenția de la Oviedo, sau al excluderii de la brevetare a

invențiilor științifice care în procesul de dezvoltare implică distrugerea embrionilor umani (a se vedea hotărârea Curții de Justiție a Uniunii Europene *Oliver Brüstle împotriva Greenpeace eV* din 18 octombrie 2011).

183. Cu toate acestea, marja de apreciere a statului nu este nelimitată, iar Curtea are competența de a examina argumentele pe care legiuitorul le-a luat în considerare pentru a ajunge la soluțiile pe care le-a reținut, precum și de a verifica dacă s-a realizat un echilibru just între interesele statului și cele ale persoanelor afectate direct de soluțiile în litigiu (*Evans*, citată anterior, pct. 86; și *S.H. și alții împotriva Austriei*, citată anterior, pct. 97).

184. Curtea observă în acest context că, pe baza documentelor referitoare la lucrările pregătitoare ale Legii nr. 40/2004, Guvernul a precizat în cadrul ședinței că elaborarea legii a determinat o dezbateră importantă, care a ținut seama de opinii diferite și de problemele științifice și etice existente în acest domeniu (a se vedea *supra*, pct. 127).

185. Astfel, dintr-un raport al celei de a XII-a Comisii permanente, prezentat Parlamentului la 26 martie 2002, reiese că la dezbateră au contribuit medici, specialiști și asociații active în domeniul reproducerii asistate medical și că discuțiile cele mai intense au vizat, în general, sfera libertăților individuale, avându-i în tabere opuse pe susținătorii unei abordări laice a statului și susținătorii unei abordări religioase a acestuia.

186. De asemenea, în timpul dezbaterilor din 19 ianuarie 2004, Legea nr. 40/2004 a fost criticată, printre altele, deoarece recunoașterea calității de subiect de drept a embrionului, conform art. 1, determina – potrivit unor opinii – o serie de interdicții, printre care cea privind recurgerea la fertilizare heterologă și utilizarea, în scopuri de cercetare științifică, de embrioni crioconservați nedestinați implantării.

187. Pe de altă parte, întocmai precum Guvernul, Curtea reamintește că Legea nr. 40/2004 a făcut obiectul mai multor referendumuri care nu au fost validate pentru că nu s-a întrunit numărul necesar de voturi. Pentru a promova dezvoltarea cercetării științifice în Italia în domeniul bolilor greu vindecabile, unul dintre referendumuri a propus inclusiv abrogarea clauzei de la art. 13 care subordonează autorizarea desfășurării cercetării științifice pe embrioni condiției de a proteja sănătatea și dezvoltarea lor.

188. Prin urmare, Curtea constată că, în cadrul procesului de elaborare a legii în litigiu, legiuitorul a ținut seama deja de diferitele interese implicate, inclusiv de cel al statului de a proteja embrionul și cel al persoanelor de a-și exercita dreptul la autodeterminare individuală sub forma donării propriilor embrioni în scopuri de cercetare.

189. În continuare, Curtea observă că reclamanta invocă lipsa de consecvență a legislației italiene privind reproducerea asistată medical pentru a demonstra caracterul disproporționat al ingerinței de care se plânge.

190. În observațiile sale scrise și în cadrul ședinței, reclamanta a subliniat în special că era dificil de conciliat protecția embrionului invocată de Guvern cu, pe de o parte, posibilitatea unei femei de a recurge, în mod legal, la avort din motive terapeutice până în a treia lună de sarcină și, pe de altă parte, utilizarea de către cercetătorii italieni de linii celulare embrionare obținute din embrioni care au fost distruși în străinătate.

191. Sarcina Curții nu este de a analiza *in abstracto* consecvența legislației italiene în materie. Pentru a fi relevante în vederea examinării sale, contradicțiile de care se plânge reclamanta trebuie să se refere la obiectul capătului de cerere formulat în fața Curții, și anume limitarea dreptului său la autodeterminare în ceea ce privește soarta embrionilor săi [a se vedea, *mutatis mutandis*, *Olsson (nr. 1)*, citată anterior, pct. 54; și *Knecht*, citată anterior, pct. 59].

192. În ceea ce privește cercetarea realizată în Italia pe linii celulare embrionare importate, obținute din embrioni care au fost distruși în străinătate, Curtea observă că, deși dreptul invocat de reclamantă de a decide soarta embrionilor săi are legătură cu dorința sa de a contribui la cercetarea științifică, nu este totuși necesar să se considere că este vorba despre o circumstanță care o afectează în mod direct pe reclamantă.

193. De asemenea, Curtea ia act de informația prezentată de Guvern în cadrul ședinței, conform căreia liniile celulare embrionare utilizate în laboratoarele italiene în scopuri de cercetare nu sunt produse niciodată la cererea autorităților italiene.

194. Curtea împărtășește opinia Guvernului, conform căreia distrugerea intenționată și activă a unui embrion uman nu pot fi echivalată cu utilizarea de linii celulare obținute din embrioni umani distruși într-un stadiu anterior.

195. Astfel, Curtea concluzionează că, chiar și în ipoteza în care pretinsele inconsecvențe din legislație invocate de reclamantă s-ar susține, acestea nu sunt de natură să afecteze direct dreptul invocat de aceasta în prezenta cauză.

196. În cele din urmă, Curtea constată că, în prezenta cauză, alegerea de a dona embrionii în litigiu în scopul cercetării științifice rezultă exclusiv din voința reclamantei, al cărei partener a decedat. Curtea nu are nicio dovadă care să demonstreze că acesta din urmă, care avea față de embrionii în

litigiu același interes ca și reclamanta în momentul fertilizării, ar fi făcut aceeași alegere. Pe de altă parte, această situație nu face obiectul niciunei reglementări la nivel intern.

197. Pentru motivele prezentate mai sus, Curtea consideră că Guvernul nu a depășit, în prezenta cauză, marja de apreciere largă de care beneficiază în materie și că interdicția în litigiu a fost o măsură „necesară într-o societate democratică”, în sensul art. 8 § 2 din Convenție.

198. Prin urmare, nu a fost încălcat dreptul reclamantei la respectarea vieții sale private, prevăzut la art. 8 din Convenție.

V. Cu privire la pretinsa încălcare a art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție

199. Invocând art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție, reclamanta s-a plâns că nu a putut să doneze embrionii săi și că a fost obligată să îi mențină în stare de crioconservare până la moartea acestora. Art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție prevede:

„Orice persoană fizică sau juridică are dreptul la respectarea bunurilor sale. Nimeni nu poate fi lipsit de proprietatea sa decât pentru cauză de utilitate publică și în condițiile prevăzute de lege și de principiile generale ale dreptului internațional.

Dispozițiile precedente nu aduc atingere dreptului statelor de a adopta legile pe care le consideră necesare pentru a reglementa folosința bunurilor conform interesului general sau pentru a asigura plata impozitelor ori a altor contribuții, sau a amenzilor.”

A. Argumentele părților

1. Argumentele Guvernului

200. În primul rând, Guvernul susține că embrionul uman nu poate fi considerat un „lucru” și că este, în orice caz, inacceptabil să i se atribuie o valoare economică. În al doilea rând, acesta subliniază că, în ordinea juridică italiană, embrionul uman este considerat un subiect de drept care trebuie să beneficieze de respectul cuvenit demnității umane.

201. Pe de altă parte, potrivit Guvernului, Curtea recunoaște statelor membre o marjă de apreciere largă în materie de determinare a începutului vieții omenești (*Evans*, citată anterior, pct. 56), mai ales în domenii de acest fel, în care sunt implicate chestiuni morale și etice complexe ce nu fac obiectul unui consens între statele membre ale Consiliului European.

202. Acesta concluzionează că nu se poate constata nicio încălcare a art. 1 din Protocolul nr. 1 în speță.

2. Argumentele reclamantei

203. Reclamanta susține că embrionii concepuți prin fertilizare in vitro nu pot fi considerați „persoane” deoarece, dacă nu sunt implantați, nu sunt destinați să se dezvolte pentru a deveni fete și să se naște. De aici, aceasta concluzionează că, din punct de vedere juridic, aceștia sunt „bunuri”.

204. În aceste condiții, reclamanta consideră că are un drept de proprietate asupra embrionilor săi. În opinia sa, statul a aplicat acestui drept restrângeri nejustificate de vreun motiv de interes general, protejarea potențialului de viață al embrionilor neputând fi în mod rezonabil invocată în această privință deoarece aceștia erau destinați eliminării.

3. Observațiile terților intervenienți

a) Centrul European pentru Lege și Justiție (*European Center for Law and Justice – „ECLJ”*)

205. ECLJ susține că embrionii nu ar trebui să fie considerați „lucruri” și, prin urmare, aceștia nu pot fi distruși în mod intenționat. De asemenea, ECLJ susține că noțiunea de „bun” are în sine o conotație economică ce trebuie exclusă în cazul embrionilor umani.

206. În cele din urmă, ECLJ observă că Curtea permite statelor să stabilească, în cadrul propriei ordini juridice interne, „momentul începerii dreptului la viață” [*Vo împotriva Franței* (MC), nr. 53924/00, pct. 82, CEDO 2004-VIII] și că, în acest domeniu, le acordă o largă marjă de apreciere (*A, B și C împotriva Irlandei*, citată anterior, pct. 237).

b) Asociațiile „Movimento per la vita”, „Scienza e vita” și „Forum delle associazioni familiari”, reprezentate de Carlo Casini

207. Acești terți exclud posibilitatea ca embrionul uman să fie considerat un „lucru”.

208. De asemenea, aceștia susțin că legislația italiană în materie este consecventă. Deși recunosc că legislația permite avortul din motive terapeutice, terții precizează că această posibilitate nu are legătură cu atribuirea calității de „lucru” embrionului, ci cu luarea în considerare a diferitelor interese aflate în joc, în special cel al mamei.

c) Asociațiile „Luca Coscioni”, „Amica Cicogna Onlus”, „L’Altra Cicogna Onlus” și „Cercio un bimbo” și 46 de membri ai Parlamentului italian, reprezentați de Filomena Gallo

209. Doamna Gallo reiterează considerentele prezentate de reclamantă cu privire la statutul embrionului.

d) Asociațiile „VOX – Osservatorio italiano sui Diritti”, „SIFES – Society of Fertility, Sterility and Reproductive Medicine” și „Cittadinanzattiva”, reprezentate de Maria Elisa D’Amico, Maria Paola Costantini, Massimo Clara, Chiara Ragni și Benedetta Liberali

210. Acești terți intervenienți nu au prezentat observații scrise cu privire la art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție.

B. Motivarea Curții

1. Principiile stabilite în jurisprudența Curții

211. Curtea reamintește că noțiunea de „bun” în sensul art. 1 din Protocolul nr. 1 are un sens autonom care nu este limitat la dreptul de proprietate asupra bunurilor corporale și care este independent de clasificările formale din dreptul intern: anumite alte drepturi și interese care constituie active pot fi, de asemenea, considerate „drepturi patrimoniale” și, prin urmare, „bunuri” în sensul acestei dispoziții. În fiecare cauză, este necesar să se examineze dacă circumstanțele, considerate în ansamblu, îl transformă pe reclamant în titular al unui interes substanțial protejat de art. 1 din Protocolul nr. 1 [*Jatridis împotriva Greciei* (MC), nr. 31107/96, pct. 54, CEDO 1999-II; *Beyeler împotriva Italiei* (MC), nr. 33202/96, pct. 100, CEDO 2000-I; și *Broniowski împotriva Poloniei* (MC), nr. 31443/96, pct. 129, CEDO 2004-V].

212. Art. 1 din Protocolul nr. 1 se aplică numai bunurilor actuale. Astfel, un venit viitor nu poate fi considerat un „bun” decât în cazul în care a fost deja câștigat sau face obiectul unei creanțe certe. În plus, nu se poate considera „bun” nici speranța de a obține recunoașterea unui drept de proprietate al unei persoane aflate în imposibilitatea exercitării lui efective, nici o creanță condițională devenită caducă ca urmare a neîndeplinirii condiției [*Gratzinger și Gratzingerova împotriva Republicii Ceha* (dec.) (MC), nr. 39794/98, pct. 69, CEDO 2002-VII].

213. Cu toate acestea, în anumite circumstanțe, „speranța legitimă” de a obține o valoare patrimonială poate beneficia, de asemenea, de protecția conferită de art. 1 din Protocolul nr. 1. Astfel, în cazul în care interesul patrimonial este de ordinul creanței, se poate considera că persoana interesată are o speranță legitimă dacă acest interes are o bază suficientă în dreptul intern, de exemplu atunci când este confirmat de jurisprudența consacrată a instanțelor [*Kopecký împotriva Slovaciei* (MC), nr. 44912/98, pct. 52, CEDO 2004-IX].

2. Aplicarea, în prezenta cauză, a principiilor sus-menționate

214. Curtea observă că prezenta cauză ridică problema preliminară a aplicabilității art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție în raport cu faptele cauzei. Curtea reține că părțile au poziții diametral opuse în privința acestei chestiuni, în special în ceea ce privește statutul embrionului uman *in vitro*.

215. Curtea consideră totuși că nu este necesară aici examinarea problemei, delicate și controversate, a momentului începerii vieții omenești întrucât art. 2 din Convenție nu este pus în discuție în speță. În ceea ce privește art. 1 din Protocolul nr. 1, Curtea consideră că dispoziția nu se aplică în prezenta cauză. Astfel, având în vedere sfera economică și patrimonială a acestui articol, embrionii umani nu pot fi reduși la statutul de „bunuri” în sensul acestei dispoziții.

216. Art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție nefiind aplicabil în prezenta cauză, acest capăt de cerere trebuie respins ca fiind incompatibil *ratione materiae* cu dispozițiile Convenției, în sensul art. 35 § 3 și art. 35 § 4 din aceasta.

Pentru aceste motive,
CURTEA:

1. respinge, în unanimitate, excepția de neepuizare a căilor de atac interne ridicată de Guvern;
2. respinge, cu majoritate, excepția de tardivitate a cererii ridicată de Guvern;
3. respinge, cu majoritate, excepția ridicată de Guvern cu privire la lipsa calității de victimă a reclamantei;
4. declară, cu majoritate, cererea admisibilă în ceea ce privește capătul de cerere întemeiat pe art. 8 din Convenție;
5. declară, în unanimitate, cererea inadmisibilă în ceea ce privește capătul de cerere întemeiat pe art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție;
6. hotărăște, cu 16 voturi la 1, că nu a fost încălcat art. 8 din Convenție.

Redactată în limbile franceză și engleză, apoi pronunțată în ședință publică la Palatul Drepturilor Omului din Strasbourg, la 27 august 2015.

PREȘEDINTE,
DEAN SPIELMANN

Grefier adjunct,
Johan Callewaert

În conformitate cu art. 45 § 2 din Convenție și art. 74 § 2 din Regulament, la prezenta hotărâre se anexează următoarele opinii separate:

- opinia concordantă a judecătorului Pinto de Albuquerque;
- opinia concordantă a judecătorului Dedov;
- opinia comună parțial concordantă a judecătorilor Casadevall, Raimondi, Berro, Nicolaou și Dedov;
- opinia comună parțial disidentă a judecătorilor Casadevall, Ziemele, Power-Forde, De Gaetano și Yudkivska;
- opinia parțial disidentă a judecătorului Nicolaou;
- opinia disidentă a judecătorului Sajó.

D.S.
J.C.

OPINIA CONCORDANTĂ A JUDECĂTORULUI PINTO DE ALBUQUERQUE

Cuprins

- I. Introducere (pct. 1)
- II. Cercetarea pe embrioni umani în dreptul internațional (pct. 2-26)
  - A. Normele Organizației Națiunilor Unite (pct. 2-10)
    - i. Declarația universală privind genomul uman și drepturile omului (pct. 2)
    - ii. Liniile directoare internaționale de etică pentru cercetarea biomedicală care implică subiecți umani (pct. 3)
    - iii. Declarația internațională asupra datelor genetice umane (pct. 4)
    - iv. Declarația Organizației Națiunilor Unite asupra clonării ființelor umane (pct. 5)
    - v. Declarația universală asupra bioeticii și drepturilor omului (pct. 6)
    - vi. Avizele Comitetului Internațional de Bioetică din cadrul UNESCO (pct. 7-10)
  - B. Normele profesionale universale (pct. 11-12)
    - i. Declarația Asociației Medicale Mondiale (AMM) asupra principiilor etice ale cercetării medicale care implică subiecți umani (pct. 11)
    - ii. Liniile directoare pentru realizarea cercetării pe celule stem embrionare umane (Guidelines for the Conduct of Human Embryonic Stem Cell Research) ale Societății Internaționale pentru Cercetare pe Celule Stem (pct. 12)
  - C. Normele interamericane (pct. 13)
  - D. Normele africane (pct. 14-15)
  - E. Normele europene (pct. 16-26)
    - i. Normele Uniunii Europene (pct. 16-22)
    - ii. Normele Consiliului Europei (pct. 23-26)
- III. Poziția părților (pct. 27-30)
  - A. Caracterul inutil al restrângerii legale în Italia (pct. 27-28)
  - B. Caracterul contradictoriu al cadrului legal aplicabil în Italia (pct. 29)
  - C. Consensul european neprohibitiv (pct. 30)
- IV. Poziția majorității (pct. 31-37)
- V. Aplicarea normelor Curții (pct. 38-42)
- VI. Concluzie (pct. 43)

I. Introducere

1. Nu am nici o obiecție față de deciziile cu privire la admisibilitate și inadmisibilitate formulate de majoritatea Marii Camere¹. Dar nu pot fi de acord cu motivarea majorității cu privire la problema de fond în litigiu, și anume utilizarea embrionilor crioconservați în scopul cercetării pe celule stem. Cu toate acestea, am votat, fără ezitare, la fel ca majoritatea, în favoarea constatării potrivit căreia nu a fost încălcat art. 8 din Convenția europeană a drepturilor omului („Convenția”).

II. Cercetarea pe embrioni umani în dreptul internațional

A. Normele Organizației Națiunilor Unite

i. Declarația universală privind genomul uman și drepturile omului

2. Așa cum rezultă din art. 6 alin. (1) din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice și din al nouălea paragraf din preambulul Convenției cu privire la drepturile copilului, dreptul internațional nu este indiferent față de necesitatea de a proteja viața umană potențială. Cu toate acestea, conform art. 15 alin. (3) din Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale (1966) (PIDESC), statele părți la prezentul pact se angajează „să respecte libertatea indispensabilă cercetării științifice”. Statul poate totuși să limiteze această libertate științifică în vederea promovării „bunăstării generale într-o societate democratică”. Protejarea vieții umane nenăscute – valoare socială indispensabilă unei societăți democratice care vizează bunăstarea nu doar a generației actuale, ci și a generațiilor viitoare – cu siguranță se încadrează în clauza de limitare prevăzută la art. 4 din PIDESC, interpretată în lumina dezvoltării dreptului internațional din a doua jumătate a secolului al XX-lea.

De fapt, Organizația Națiunilor Unite a făcut pași importanți în vederea recunoașterii demnității umane a embrionilor, protejându-i în cadrul cercetării științifice și al experimentării pe oameni, începând cu adoptarea Declarației universale privind genomul uman și drepturile omului în cadrul Conferinței generale a Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (UNESCO) în 1997², confirmată de Adunarea generală a ONU în 1998³. Declarația enunță că genomul uman stă la baza recunoașterii demnității inerente și a diversității familiei umane. Fiecare persoană are dreptul la respectarea demnității sale și a drepturilor sale, indiferent de caracteristicile sale genetice. Această demnitate impune ca persoanele să nu fie reduse la caracteristicile lor genetice și ca unicitatea și diversitatea persoanelor să fie respectate. Genomul uman, care prin însăși natura sa evoluează, este supus mutațiilor. Acesta conține posibilități care sunt exprimate diferit în funcție de mediul natural și social al fiecărei persoane. Genomul uman, în starea sa naturală, nu trebuie să genereze câștiguri financiare. Declarația adaugă că nicio cercetare cu privire la genomul uman și niciuna dintre aplicațiile ei, în special în domeniile biologie, genetică și medicină, nu trebuie să prevaleze asupra respectării drepturilor omului, a libertăților fundamentale și a demnității umane a persoanelor sau a grupurilor de persoane. Practicile care sunt contrare demnității umane, cum ar fi clonarea în vederea reproducerii persoanelor, nu sunt permise.

ii. Liniile directoare internaționale de etică pentru cercetarea biomedicală care implică subiecți umani

3. În 2002, Consiliul Organizațiilor Internaționale de Științe Medicale (*Council for International Organizations of Medical Sciences* – CIOMS), în colaborare cu Organizația Mondială a Sănătății (OMS), a actualizat Liniile directoare internaționale de etică pentru cercetarea biomedicală care implică subiecți umani, care se referă la aplicarea, în cercetarea care implică subiecți umani, a trei principii etice fundamentale: respectarea persoanei, binefacerea și justiția⁴. Acest instrument prevede așadar că cercetarea biomedicală care implică subiecți umani poate fi justificată etic doar dacă este

---

1 În opinia mea, neepuizarea căilor de atac interne este singurul aspect problematic, dar această excepție a fost respinsă, așa cum era necesar, având în vedere poziția explicită a Curții Constituționale a Italiei, care a suspendat examinarea unei cauze având ca obiect aceeași problemă de drept, în așteptarea deciziei Marii Camere în prezenta cauză (pct. 53 din hotărâre).

2 Rezoluția 29 C/17 a Conferinței generale a UNESCO, UNESCO GC, a 29-a sesiune (11 noiembrie 1997), adoptată în unanimitate și prin aclamare. A se vedea și Liniile directoare pentru punerea în aplicare a Declarației universale privind genomul uman și drepturile omului, anexate la Rezoluția 30 C/23 (16 noiembrie 1999). Aceste rezoluții fuseseră deja anticipate de Declarația Asociației Medicale Mondiale asupra principiilor etice ale cercetării medicale care implică subiecți umani, menționată mai jos în această opinie.

3 Rezoluția Adunării Generale a ONU A/RES/53/152, 9 decembrie 1998, adoptată fără vot.

4 Consiliul Organizațiilor Internaționale de Științe Medicale (CIOMS) este o organizație internațională neguvernamentală și non-profit, înființată de comun acord de OMS și UNESCO în 1949. La fel ca cele din 1982 și 1993, Liniile directoare ale CIOMS din 2002 sunt concepute să asiste statele în definirea politicilor naționale privind etica cercetării biomedicale care implică subiecți umani.

realizată într-o manieră care respectă și protejează subiecții cercetării, care este echitabilă și care este acceptabilă din punct de vedere moral în comunitățile în care se efectuează cercetarea⁵.

iii. Declarația internațională asupra datelor genetice umane

4. Declarația internațională asupra datelor genetice umane a fost adoptată de Conferința generală a UNESCO în octombrie 2003⁶. Scopurile acesteia sunt de a asigura respectarea demnității umane și protejarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale în colectarea, prelucrarea, utilizarea și stocarea datelor genetice umane, a datelor proteomice umane și a probelor biologice de la care acestea sunt obținute, în conformitate cu cerințele de egalitate și justiție. Declarația afirmă că fiecare persoană are o structură genetică specifică. Totuși, identitatea unei persoane nu trebuie redusă la caracteristicile sale genetice. Datele genetice umane și datele proteomice umane pot fi colectate, prelucrate, utilizate și stocate numai în scopul cercetării medicale și altor tipuri de cercetare științifică sau în orice alt scop compatibil cu Declarația universală privind genomul uman și drepturile omului, precum și cu dreptul internațional al drepturilor omului.

iv. Declarația Organizației Națiunilor Unite asupra clonării ființelor umane

5. Declarația Organizației Națiunilor Unite asupra clonării ființelor umane a fost adoptată de Adunarea Generală a ONU în martie 2005⁷. Documentul invită statele membre să ia toate măsurile necesare pentru a proteja viața umană în mod adecvat în aplicarea științelor vieții, să interzică toate formele de clonare umană în măsura în care acestea sunt incompatibile cu demnitatea umană și protecția vieții umane, precum și să adopte măsurile necesare pentru a interzice aplicarea tehnicilor de inginerie genetică care ar putea fi contrare demnității umane.

v. Declarația universală asupra bioeticii și drepturilor omului

6. Declarația universală asupra bioeticii și drepturilor omului a fost adoptată, prin aclamare, de Conferința generală a UNESCO în octombrie 2005⁸. Actul abordează probleme etice ridicate de medicină, științele vieții și tehnologiile asociate acestora, așa cum sunt aplicate ființelor umane. Declarația subliniază necesitatea ca cercetarea științifică să fie realizată în cadrul principiilor etice și să respecte demnitatea umană, drepturile omului și libertățile fundamentale. Interesele și bunăstarea persoanei ar trebui să aibă prioritate față de interesul exclusiv al științei sau al societății. În cadrul aplicării și promovării cunoștințelor științifice, a practicilor medicale și a tehnologiilor asociate, beneficiile directe și indirecte pentru persoanele vizate ar trebui să fie maximizate și posibila afectare a acestor persoane ar trebui să fie redusă la minim. Egalitatea fundamentală a tuturor persoanelor în materie de demnitate și drepturi trebuie să fie respectată pentru ca persoanele să fie tratate just și echitabil. Nicio persoană sau grupare nu ar trebui să fie discriminată sau stigmatizată prin încălcarea demnității umane, a drepturilor omului și a libertăților fundamentale. Impactul științelor vieții asupra generațiilor viitoare, inclusiv asupra constituției lor genetice, trebuie să primească atenția cuvenită.

vi. Avizele Comitetului Internațional de Bioetică din cadrul UNESCO

7. În 2001, Comitetul Internațional de Bioetică din cadrul UNESCO (CIB) a rezumat poziția sa cu privire la celulele stem embrionare într-un raport intitulat „Utilizarea celulelor stem embrionare în cercetarea terapeutică: raportul CIB cu privire la aspectele etice ale cercetării pe celule embrionare”⁹. În sensul raportului, embrionul uman a fost examinat în primele stadii de dezvoltare, anterior implantării în uter. Dacă cercetarea pe embrioni umani este permisă pentru a obține celule stem embrionare, atunci cercetarea trebuie să fie supusă unui control strict și unor condiții fundamentale stricte, printre care obținerea consimțământului informat din partea donatorilor și justificarea sub formă de beneficii pentru omenire. Cercetarea efectuată în alte scopuri decât cele medicale ar fi în mod evident lipsită de etică, la fel ca și cercetarea pe embrioni care au depășit stadiile incipiente ale

---

5 A se vedea, de asemenea, publicația OMS „Standards and Operational Guidance for Ethics Review of Health-related Research with Human Participants”, 2011. În 2003, OMS adoptase deja „Guideline for Obtaining Informed Consent for the Procurement and Use of Human Tissues, Cells and Fluids in Research”, care are scopul de a ajuta cercetătorii să gestioneze problemele etice legate de modurile de obținere, utilizare și, în final eliminare a materialului de cercetare clinică, precum și problema consimțământului informat. Această recomandare se aplică totodată materialului biologic uman anterior colectat și conservat în depozit. Documentul precizează că se interzice expres plata unei sume de bani sau orice alt stimulente pentru a dona țesut embrionar în scopuri de cercetare.

6 Rezoluția 32 C/15 a Conferinței Generale a UNESCO, UNESCO GC, a 32-a sesiune (2003).

7 Rezoluția 280 a Adunării Generale a ONU, a 59-a sesiune (23 martie 2005), ONU, document A/RES/59/280. Declarația a fost adoptată prin vot – 84 de state au votat pentru, 34 de țări împotriva și 37 de țări s-au abținut.

8 Conferința generală a UNESCO, a 33-a sesiune (2005).

9 Comitetul Internațional de Bioetică al UNESCO, „Utilizarea celulelor stem embrionare în cercetarea terapeutică: raportul CIB cu privire la aspectele etice ale cercetării pe celule embrionare”, BIO-7/00/GT-1/2(Rev.3), 6 aprilie 2001. Înființat în 1993, CIB este compus din 36 de experți independenți care urmăresc progresele din domeniul științelor vieții.

dezvoltării. Aplicațiile medicale ale cercetării trebuie să fie – fără echivoc - aplicații terapeutice, iar nu dorințe cosmetice sau capricii lipsite de caracter medical și nici, *a fortiori*, ameliorări eugenice. Donarea de embrioni umani nu trebuie în niciun caz să fie o tranzacție comercială și ar trebui luate măsuri pentru descurajarea stimulentei financiare.

Cercetarea pe celule stem embrionare umane – și cercetarea pe embrioni în general – este o chestiune pe care fiecare comunitate trebuie să o decidă singură. Ar trebui luate măsuri pentru a avea garanția că o astfel de cercetare se desfășoară într-un cadru legislativ sau normativ de stat, care să acorde o pondere convenită considerentelor etice și să stabilească orientările adecvate. În cazul în care se are în vedere autorizarea donărilor de embrioni supranumerari în stadiul preimplantării, obținuți prin tratamente FIV, pentru cercetare pe celule stem embrionare în scopuri terapeutice, se va acorda atenție demnității și drepturilor ambilor părinți donatori ai embrionilor. Prin urmare, este esențial ca donarea să se efectueze numai după ce donatorii au fost pe deplin informați cu privire la implicațiile cercetării și și-au exprimat consimțământul liber și informat. Ar trebui examinate și tehnologiile alternative pentru obținerea de linii de celule stem din surse compatibile genetic pentru cercetarea terapeutică în domeniul transplantului. În toate aspectele cercetării care implică embrioni umani, ar trebui să se acorde o importanță deosebită respectării demnității umane și principiilor stabilite în Declarația universală a drepturilor omului (1948) și Declarația universală asupra genomului uman și a drepturilor omului (1997).

8. În 2003, în „Raportul CIB privind diagnosticul genetic preimplantare și intervenția pe linie germinală”¹⁰, CIB a declarat că distrugerea embrionilor pentru motive nemedicale sau întreruperea unei sarcini din cauza sexului copilului nu este „contrabalansată” de dorința de a evita o suferință viitoare din cauza unei boli grave. Scopul intervenției pe linie germinală este de a corecta o anomalie genetică specifică în celulele germinale sau în embrionul aflat în stadiu incipient ori de a introduce gene care pot conferi embrionului caracteristici suplimentare. CIB a subliniat faptul că, în ceea ce privește intervențiile pe linie germinală, distincția între „scopuri terapeutice” și „ameliorarea caracteristicilor normale” nu este clară. CIB a reiterat că „intervențiile pe linie germinală ar putea fi contrare demnității umane”.

9. În „Raportul CIB privind clonarea umană și guvernanta internațională”¹¹, CIB a observat că expresiile „clonare reproductivă” și „clonare terapeutică” introduse în dezbaterea bioetică nu descriau în mod adecvat procedeele tehnice utilizate. Noile progrese științifice, cum ar fi celulele stem pluripotente induse, au deschis noi posibilități pentru cercetare și, pe termen mediu, pentru aplicații terapeutice.

10. Într-un raport intitulat „Avizul CIB cu privire la brevetarea genomului uman”¹², CIB a recunoscut că autorizarea brevetării genomului uman ar putea să îngreuneze cercetarea și să monopolizeze cunoștințele științifice; în opinia comitetului, existau motive etice serioase pentru excluderea genomului uman de la brevetare.

B. Normele profesionale universale

i. Declarația Asociației Medicale Mondiale (AMM) asupra principiilor etice ale cercetării medicale care implică subiecți umani

11. Asociația Medicală Mondială (WMA) a aprobat Declarația de la Helsinki ca o declarație de principii etice aplicabile cercetării medicale care implică subiecți umani, inclusiv cercetării pe materiale biologice umane și date identificabile. Adoptată în 1964 și modificată ultima dată în 2013, declarația precizează că scopul principal al cercetării medicale pe subiecți umani este de a înțelege cauzele, dezvoltarea și efectele bolilor, precum și de a îmbunătăți intervențiile preventive, diagnostice și terapeutice. Chiar și intervențiile cel mai bine dovedite trebuie să fie evaluate permanent prin cercetări noi cu privire la siguranța, eficacitatea, relevanța, accesibilitatea și calitatea lor. Cercetarea medicală este subordonată unor norme etice care promovează și asigură respectarea tuturor subiecților umani și care protejează sănătatea și drepturile lor. Acest obiectiv nu trebuie să prevaleze niciodată asupra drepturilor și intereselor subiecților implicați în cercetare. Cercetarea medicală pe subiecți umani poate fi efectuată numai în cazul în care importanța obiectivului depășește riscurile și dezavantajele pentru subiecți. Unele grupuri și persoane sunt deosebit de vulnerabile și pot prezenta o probabilitate mai mare de a suferi abuzuri sau vătămări suplimentare. Acestea trebuie să beneficieze de protecție specifică. Cercetarea medicală care implică un grup vulnerabil este justificată numai dacă cercetarea vine în întâmpinarea nevoilor sau priorităților sanitare ale acestui grup și dacă cercetarea nu poate fi

10 Comitetul Internațional de Bioetică al UNESCO, „Report of the IBC on Pre-implantation Genetic Diagnosis and Germ-line Intervention”, SHS-EST/02/CIB-9/2(Rev.3), 24 aprilie 2003.

11 Comitetul Internațional de Bioetică al UNESCO, „Report of the IBC on Human Cloning and International Governance”, SHS/EST/CIB-16/09/CONF.503/2 Rev.2, iunie 2009.

12 Comitetul Internațional de Bioetică al UNESCO, „Advice of the IBC on the Patentability of the Human Genome”, a 8-a sesiune a UNESCO (CIB), Paris, 12-14 septembrie 2001.

efectuată pe un grup nevulnerabil. În plus, acest grup ar trebui să beneficieze de cunoștințele, practicile sau intervențiile care rezultă din cercetare.

ii. Liniile directoare pentru realizarea cercetării pe celule stem embrionare umane (*Guidelines for the Conduct of Human Embryonic Stem Cell Research*) ale Societății Internaționale pentru Cercetare pe Celule Stem

12. Liniile directoare din 2006 ale Societății Internaționale pentru Cercetare pe Celule Stem sunt concepute pentru a sublinia responsabilitatea oamenilor de știință de a se asigura că cercetarea pe celule stem umane se efectuează în conformitate cu norme stricte de etică în cercetare și de a încuraja practici de cercetare uniforme care ar trebui să fie urmate la nivel mondial de către toți oamenii de știință care lucrează cu celule stem umane. Aceste linii directoare se axează pe probleme specifice cercetării pe celule stem care implică stadii preimplantare ale dezvoltării umane, cercetarea privind derivarea sau utilizarea celulelor stem pluripotente umane, precum și gama de experiențe prin care astfel de celule pot fi încorporate în gazde animale.

Toate experimentele relevante pentru cercetarea pe celulele stem embrionare umane care implică stadii preimplantare ale dezvoltării umane, embrioni umani sau celule embrionare, sau care implică încorporarea de celule umane totipotente sau pluripotente în animale-himere, trebuie să fie supuse controlului și aprobării. Mai mult, toate aceste experimente trebuie să fie supravegheate permanent de un mecanism sau organism special de supraveghere. Cercetătorii trebuie să solicite aprobare printr-un proces de supraveghere (*Stem Cell Research Oversight – SCRO*).

Tipurile de cercetare care nu ar trebui să fie efectuate, din cauza unui larg consens internațional conform căruia astfel de experimente sunt lipsite de justificare științifică imperioasă sau ridică preocupări etice grave, includ: cultura in vitro a oricărui embrion uman după fertilizare sau a oricăror structuri celulare organizate care pot prezenta potențial de organism uman, indiferent de metoda de derivare, pe o perioadă mai mare de 14 zile sau până la începutul formării liniei primitive, în funcție de care din aceste evenimente survine primul; cercetarea în cadrul căreia un produs obținut din cercetare care implică celule umane totipotente sau pluripotente este implantat într-un uter uman sau uter de primată neumană; precum și cercetarea în cadrul căreia animalele-himere care conțin celule umane, cu potențial de a forma gameți, sunt încrucișate unele cu altele.

C. Normele interamericane

13. Art. 1 din Declarația americană a drepturilor și îndatoririlor omului (1948) afirmă că „[o]rice ființă umană are dreptul la viață, la libertate și la securitatea persoanei sale”. Autorii declarației americane au respins în mod specific propunerea ca declarația să precizeze că dreptul la viață începe odată cu concepția¹³.

Art. 4 din Convenția americană a drepturilor omului (1969) prevede: „Orice persoană are dreptul la respectarea vieții sale. Acest drept trebuie să fie protejat prin lege și, în general, din momentul concepției”. Cu toate acestea, Comisia Interamericană pentru Drepturile Omului a studiat lucrările pregătitoare și a stabilit că textul convenției prin care se recunoștea dreptul la viață „în general, din momentul concepției” nu urmărea să confere un drept absolut la viață înainte de naștere¹⁴. În cauza *Grete Artavia Murillo împotriva Costa Ricăi*¹⁵, Curtea Interamericană a Drepturilor Omului (CIDO) a constatat că statul pârât a întemeiat interzicerea fertilizării in vitro pe protecția absolută a embrionului, fapt care, neluând în considerare alte drepturi concurente, a condus la o ingerință arbitrară și excesivă în viața privată și de familie. Din contră, impactul asupra protecției vieții nenăscute era foarte scăzut, deoarece riscul de pierdere a embrionului exista atât în cadrul FIV, cât și în cadrul sarcinii naturale. Mai mult decât atât, ingerința a avut un efect discriminatoriu pentru persoanele pentru care unicul tratament posibil pentru infertilitate îl reprezenta fertilizarea in vitro. Curtea Interamericană a concluzionat, de asemenea, că embrionul uman înainte de implantare nu poate fi considerat o persoană în sensul art. 4 § 1 din convenția americană.

D. Normele africane

14. Art. 4 din Carta africană a drepturilor omului și popoarelor (1981) declară că „persoană umană este inviolabilă” și că „orice ființă umană are dreptul la respectarea vieții sale și a integrității fizice și morale a persoanei sale [...]”. Autorii cartei africane au exclus în mod expres orice formulare care ar fi protejat dreptul la viață din momentul concepției¹⁶.

13 Rezoluția nr. 23/81, OEA/Ser. L/V/II.54, doc.9 rev.1. § 18 lit. b) (6 martie 1981).

14 Cauza „Baby Boy” împotriva Statelor Unite ale Americii, CIDO 2141/1981, 6 martie 1981.

15 CIDO, cauza *Artavia Murillo și alții (fertilizare in vitro) împotriva Costa Ricăi*. Excepții preliminare, fond, reparație și cheltuieli de judecată, hotărârea din 28 noiembrie 2012, seria C nr. 257, pct. 315-317.

Organizația Unității Africane, în prezent Uniunea Africană, a adoptat Rezoluția privind bioetica în 1996¹⁷. Uniunea Africană a aderat la principiul inviolabilității corpului uman, cel al intangibilității patrimoniului genetic al speciei umane și al indisponibilității corpului uman, al părților sale constituente, inclusiv al genelor umane și secvențelor acestora, care nu pot face obiectul comerțului sau dreptului de proprietate. Uniunea Africană s-a angajat să supravegheze centrele de cercetare pe embrioni.

15. În 2008, Oficiul UNESCO din Cairo a organizat o „reuniune a experților cu privire la problemele etice și juridice ale cercetării pe embrioni umani” pentru a aborda problema cercetării pe embrioni, în parteneriat cu OMS și Organizația Islamică pentru Educație, Știință și Cultură („*Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization*” – ISESCO). Recomandările din raportul final al reuniunii „sunt concepute să se adapteze diferitelor valori și culturi religioase și sociale din estul Mării Mediterane și regiunea arabă”. Raportul recomandă ca, în cazul în care se permite importul de materiale biologice și/sau pentru cercetare din altă țară, să se acorde atenția cuvenită pentru a se asigura că obținerea și crearea lor nu sunt contrare valorilor sau tradițiilor etice ori religioase. Obiectul unei cercetări corecte din punct de vedere etic și rentabile trebuie definit luând în considerare scopuri precum studiul geneticii umane și tratamentul infertilității. Cercetarea pe care o țară o poate considera inacceptabilă ar trebui să includă clonarea reproductivă, terapia pe linie germinală și manipularea genetică a liniei germinale. Statele ar trebui să introducă ori să revizuiască prevederile referitoare la aspecte precum utilizarea embrionilor supranumerari obținuți prin FIV în scopuri de cercetare, clonarea în scopuri de cercetare, și tipizarea HLA a celulelor embrionare, fetale sau de alt tip pentru tratamentul copilului unui cuplu după naștere. Statele ar trebui să ia în considerare care tipuri de cercetare pe celule stem embrionare necesită o supraveghere specială, care instituție ar trebui să asigure supravegherea și care organism ar trebui să-și asume răspunderea. Țările ar trebui să supravegheze și să facă schimb de informații care pot reduce sau elimina nevoia de cercetare pe celule stem embrionare, cum ar fi dezvoltarea de celule stem pluripotente induse și linii celulare care pot fi folosite în condiții de siguranță pe persoane.

E. Normele europene

i. Normele Uniunii Europene

16. Art. 3 din Carta drepturilor fundamentale prevede:

„(1) Orice persoană are dreptul la integritate fizică și psihică.

(2) În domeniile medicinei și biologiei trebuie respectate în special: (a) consimțământul liber și în cunoștință de cauză al persoanei în cauză, în conformitate cu procedurile prevăzute de lege; (b) interzicerea practicilor de eugenie, în special a celor care au drept scop selecția persoanelor; (c) interzicerea utilizării corpului uman și a părților sale, ca atare, ca sursă de profit; (d) interzicerea clonării ființelor umane în scopul reproducerii.”¹⁸

17. Directiva 98/44/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 6 iulie 1998 privind protecția juridică a invențiilor biotehnologice are scopul de a consolida competitivitatea UE pe piața mondială, de a proteja proprietatea intelectuală a industriilor mari și de a sprijini cercetarea inovatoare tehnico-științifică inovatoare; însă directiva are totodată scopul de a asigura respectarea principiilor fundamentale de protecție a demnității și integrității persoanei, afirmând principiul potrivit căruia „corpul uman, în oricare stadiu al formării sau dezvoltării sale, celulele embrionare, precum și simpla descoperire a unuia dintre elementele sale sau a unuia dintre produsele sale, inclusiv secvența sau secvența parțială a unei gene umane, nu pot fi brevetate”.

Deși nu oferă o definiție juridică a „embrionului uman”, directiva stabilește norme privind utilizarea embrionilor umani în scopuri științifice, precizând că „[i]nvențiile trebuie considerate nebrevetabile în cazul în care exploatarea lor comercială ar contraveni ordinii publice sau bunelor moravuri; cu toate acestea, exploatarea neputând fi considerată contrară celor de mai sus doar pentru simplul fapt că este interzisă printr-o dispoziție legală sau de reglementare”. Mai precis, procedeele de clonare a ființelor umane, procedeele de modificare a identității genetice a ființelor umane și utilizarea embrionilor umani în scopuri industriale sau comerciale, printre altele, nu sunt brevetabile. Astfel, Uniunea Europeană consideră în mod explicit utilizarea embrionilor umani în scopuri industriale sau

16 Proiectul Cartei africane a drepturilor omului și popoarelor, art. 17, OUA. doc. CAB/LEG/67/1 (1979).

17 Rezoluția Organizației Unității Africane AHG/Res.254 (XXXII).

18 „*Commentary of the Charter*” (Carta comentată), întocmit de Rețeaua UE de experți independenți în materie de drepturi fundamentale, explică faptul că art. 3 alin. (2) a fost formulat pentru a limita anumite practici în domeniile medicinei și biologiei. Acesta prevede, de asemenea, că cele patru principii pe care le consacără nu sunt exhaustive și se citesc în coroborare cu dispozițiile Convenției de la Oviedo.

comerciale ca fiind contrară cerinței minime stabilite de respectarea *ordinii publice* sau bunelor moravuri¹⁹.

18. În octombrie 2011, în cauza *Oliver Brüstle împotriva Greenpeace eV* (C-34/10), Curtea de Justiție a Uniunii Europene (CJUE) a oferit orientări suplimentare cu privire la utilizarea embrionilor umani în scopuri științifice. În ceea ce privește interpretarea noțiunii „embrion uman”, CJUE a recunoscut că aceasta acoperă un concept larg și „trebuie înțeleasă în sens larg”. Pe această bază, Marea Cameră a CJUE a concluzionat că „embrion uman” înseamnă orice ovul uman încă din stadiul fecundării, acest moment fiind crucial pentru începutul dezvoltării ființei umane. Această definiție se aplică, de asemenea, oricărui ovul uman nefecundat în care a fost implantat nucleul unei celule umane mature, precum și oricărui ovul uman nefecundat care, prin partenogeneză, a fost stimulat să se dividă și să se dezvolte. Marea Cameră a declarat că utilizarea embrionilor în scopuri de cercetare științifică este exclusă de la brevetare. Cu toate acestea, instanța a recunoscut că poate face obiectul brevetării utilizarea embrionilor în scopuri terapeutice sau de diagnostic care se aplică embrionului uman și este utilă acestuia. În cele din urmă, CJUE a stabilit că este de asemenea exclusă de la brevetare situația în care punerea în aplicare a unei invenții necesită distrugerea prealabilă a unor embrioni umani sau utilizarea acestora ca material de pornire, indiferent de stadiul în care intervin acestea și chiar dacă descrierea contribuției la progresul tehnic revendicate nu menționează utilizarea de embrioni umani. Întrucât embrionul beneficiază de demnitate umană din momentul fecundării, nu este posibil, potrivit CJUE, să se identifice, pornind de la fecundare, diferite stadii de dezvoltare care ar putea justifica o protecție mai mică a embrionului pe o anumită perioadă. Reprezentând o „noțiune autonomă de drept al Uniunii”, embrionul uman beneficiază de o protecție juridică obligatorie, bazată pe respectarea demnității sale umane intrinseci, ceea ce exclude posibilitatea statelor membre ale Uniunii de a priva embrionul uman de protecție sau de a-i acorda un nivel de protecție mai scăzut decât cel care este afirmat în decizia clară a judecătorilor Curții din Luxemburg.

19. Grupul european pentru etică în domeniul științei și al noilor tehnologii de pe lângă Comisia Europeană (EGE) a emis primul său aviz cu privire la utilizarea celulelor embrionare în scopuri de cercetare într-un raport din 1998 intitulat „Aspecte etice ale cercetării care implică utilizarea de embrioni umani”²⁰. EGE a observat că, în pofida unor diferențe fundamentale, valorile și principiile comune în materie sunt respectarea vieții umane, nevoia de a atenua suferința umană, necesitatea de a asigura calitatea și siguranța tratamentelor medicale, libertatea de cercetare și consimțământul informat al femeilor sau cuplurilor implicate. Avizul recunoaște faptul că, de regulă, FIV implică crearea de embrioni supranumerari și că, în cazul în care crioconservarea nu este posibilă, singurele două opțiuni sunt cercetarea (care implică distrugerea lor) și distrugerea. Astfel, Grupul a concluzionat că „finanțarea comunitară nu trebuie să excludă *a priori* cercetarea pe embrioni umani care face obiectul unor alegeri etice diferite de la o țară la alta, dar că finanțarea trebuie totuși acordată doar în condițiile stricte stabilite în paragrafele următoare”.

20. În 2000, EGE a emis un al doilea aviz, în completarea celui anterior, într-un raport intitulat „Aspecte etice ale cercetării pe celule stem umane și utilizarea lor”²¹. În acesta se precizează că, în contextul pluralismului european, fiecare stat membru este liber să interzică ori să autorizeze cercetarea pe embrioni. În acest ultim caz, respectarea demnității umane necesită reglementarea cercetării pe embrioni și furnizarea de garanții împotriva riscurilor de experimentare arbitrară și de instrumentalizare a embrionului uman. Din punct de vedere etic, este inacceptabilă crearea de embrioni din gameți donați pentru obținerea de celule stem, având în vedere că embrionii supranumerari reprezintă o sursă alternativă disponibilă. Perspectivele terapeutice întrevăzute trebuie puse în balanță cu alte considerente legate de riscul de a banaliza utilizarea de embrioni, de a exercita presiune asupra femeilor ca surse de ovocite, precum și de a crește posibilitatea instrumentalizării femeilor. Este necesar consimțământul liber și informat, și nu numai din partea beneficiarului. Donatorul trebuie să fie informat de posibila utilizare a celulelor embrionare în scopul respectiv înainte de a i se solicita consimțământul. Nu trebuie să se subestimeze posibila presiune coercitivă atunci când sunt în joc interese financiare. Embrionii nu trebuie să fie cumpărați sau vânduți și nici măcar puși în vânzare. Trebuie luate măsuri pentru a preveni o astfel de comercializare.

21. În 2002, EGE a emis un aviz privind brevetabilitatea celulelor stem embrionare umane²². În ceea ce privește aplicabilitatea brevetelor, EGE a concluzionat că celulele stem izolate care nu au fost modificate nu întruneau, ca produse, cerințele legale pentru brevetabilitate, în special în ceea ce privește aplicabilitatea industrială. De asemenea, liniile de celule stem nemodificate pot fi cu greu

---

19 A se vedea, de asemenea, normele UE privind finanțările acordate în materie de cercetare și dezvoltare tehnologică, menționate la pct. 62-64 din hotărâre. Se practică excluderea proiectelor care includ activități de cercetare care distrug embrioni umani, printre care și cele pentru obținerea celulelor stem.

20 Avizul nr. 12 al EGE, „*Ethical Aspects of Research Involving the Use of Human Embryos in the Context of the 5th Framework Programme*”, 23 noiembrie 1998. EGE este un organism independent care oferă consultanță Comisiei Europene cu privire la chestiuni etice legate de știință și noile tehnologii, în contextul legislației și al politicilor.

21 Avizul nr. 15 al EGE, „*Ethical Aspects of Human Stem Cell Research and Use*”, 14 noiembrie 2000.

22 Avizul nr. 16 al EGE, „*Opinion on the ethical aspects of patenting inventions involving human stem cells*”, 7 mai 2002.

considerate un produs brevetabil. Brevetarea unor astfel de linii de celule stem nemodificate ar avea un domeniu de aplicare prea larg. Numai liniile de celule stem care au fost modificate prin tratamente in vitro sau modificate genetic pentru a dobândi caracteristicile necesare unor aplicații industriale specifice îndeplinesc cerințele legale pentru brevetabilitate. Referitor la procesele care implică celule stem umane, indiferent de sursa lor, nu exista niciun obstacol etic specific cât timp procesele îndeplineau cele trei cerințe pentru brevetabilitate.

22. În 2007, EGE a formulat recomandări privind revizuirea etică a finanțării proiectelor de cercetare pe celule stem embrionare, recunoscând necesitatea de a promova cercetarea, de a servi interesul public, de a promova cooperarea internațională, de a respecta autonomia statului membru și de a integra etica în inițiativele legate de cercetare²³. Raportul precizează că liniile de celule stem embrionare trebuie să provină din embrioni obținuți prin FIV și neimplantați, iar în cazul în care se găsesc soluții alternative la aceste tipuri de celule stem, atunci utilizarea lor trebuie să fie optimizată. În plus, raportul subliniază că drepturile donatorilor trebuie să fie protejate și garantate în ceea ce privește sănătatea, consimțământul informat, protecția datelor și donarea gratuită. EGE a concluzionat că utilizarea embrionilor umani pentru a genera celule stem „ar trebui să fie redusă cât mai mult posibil în cadrul UE”.

ii. Normele Consiliului Europei

23. Consiliul Europei a abordat pentru prima dată problema utilizării embrionilor umani în scopuri științifice în Recomandarea 1046 (1986) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei privind utilizarea embrionilor și fetoșilor umani în scopuri de diagnosticare, terapeutice, științifice, industriale și comerciale. Adunarea a considerat că embrionii și fetoșii umani trebuie să beneficieze în orice împrejurare de respectul cuvenit demnității umane și că utilizarea produselor și țesuturilor acestora trebuie să fie strict limitată și restricționată la scopuri care sunt pur terapeutice și nu pot fi atinse prin alte mijloace. În consecință, recomandarea a invitat guvernele statelor membre să limiteze utilizarea industrială a embrionilor și fetoșilor umani, precum și a produselor și țesuturilor acestora, în scopuri care sunt strict terapeutice și nu pot fi atinse prin alte mijloace, să interzică orice creare de embrioni umani prin fertilizare in vitro în scopuri de cercetare în timpul vieții lor sau după moartea lor și să interzică orice lucru care ar putea fi considerat ca utilizări sau abateri indezirabile ale acestor tehnici, inclusiv cercetarea pe embrioni umani viabili și experimentarea pe embrioni umani vii, viabili sau nu²⁴.

Recomandarea 1100 (1989) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei cu privire la utilizarea embrionilor și fetoșilor umani în cercetarea științifică subliniază faptul că embrionul uman, deși se dezvoltă în faze succesive, „își menține totuși o identitate biologică și genetică continuă”. Astfel, recomandarea a interzis crearea și/sau menținerea intenționată în viață a embrionilor sau fetoșilor, fie in vitro fie in utero, în orice scop de cercetare științifică, ca de exemplu obținerea de material genetic, celule, țesuturi sau organe.

Rezoluția 1352 (2003) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei privind cercetarea pe celule stem umane subliniază faptul că „distrugerea ființelor umane în scopul cercetării științifice este contrară dreptului la viață al oricărei ființe umane și contrară interzicerii morale a instrumentalizării ființei umane” și, prin urmare, solicită statelor membre să promoveze cercetarea pe celule stem cu condiția ca aceasta să respecte viața ființelor umane în toate stadiile lor de dezvoltare²⁵.

24. Art. 18 din Convenția pentru protecția drepturilor omului și a demnității ființei umane față de aplicațiile biologiei și medicinei prevede:

„1. Atunci când cercetarea pe embrioni in vitro este permisă de lege, aceasta va asigura o protecție adecvată a embrionului.

2. Este interzisă crearea de embrioni umani în scopuri de cercetare.”²⁶

Această dispoziție afirmă aplicarea principiului subsidiarității stabilind că parametrul juridic esențial care trebuie luat în considerare este legislația internă a statului membru respectiv. Alin. 1 prevede totuși că un statut juridic obligatoriu trebuie garantat embrionului, care trebuie să beneficieze de „protecție adecvată”. Astfel, utilizarea embrionilor în scopuri științifice nu trebuie evaluată în mod cazuistic, ci trebuie supusă unei evaluări bazate pe principiul caracterului „adecvat” al protecției

23 Avizul nr. 22 al EGE, „Recommendations on the ethical review of hESC FP7 research projects”, 20 iunie 2007.

24 Punctul de plecare al Adunării a fost acela că „din momentul fertilizării ovulului, viața umană se dezvoltă continuu și că nu se poate face o distincție clară în timpul primelor faze (embrionare) ale dezvoltării sale”. În Recomandarea 874 (1979) privind Carta europeană a drepturilor copilului, Adunarea a afirmat deja „drepturile fiecărui copil la viață din momentul concepției”.

25 A se vedea, de asemenea, Rezoluția 1934 (2013) privind etica în știință și tehnologie.

26 Convenția (STE 164) a fost adoptată la 4 aprilie 1997 în Oviedo, Spania, și a intrat în vigoare la 1 decembrie 1999. Până în prezent, a fost ratificată de 29 de state. Protocolul adițional referitor la interzicerea clonării ființelor umane (STE nr. 168) a fost adoptat la 12 ianuarie 1998 și a intrat în vigoare la 1 martie 2001. Protocolul adițional referitor la cercetarea biomedicală (STE nr. 195), adoptat la 25 ianuarie 2005 și intrat în vigoare la 1 septembrie 2007, acoperă întregul spectru de cercetare în domeniul sănătății care implică intervenții asupra ființelor umane, inclusiv asupra fetoșilor și embrionilor in vivo.

acordate embrionului, conform parametrului juridic european. Autorii Convenției de la Oviedo au dat o indicație clară în acest sens, în alin. 2 de la art. 18, care interzice în mod expres crearea de embrioni umani în scopuri de cercetare, precum și în art. 14, care interzice alegerea sexului²⁷. În plus, această evaluare bazată pe principii este garantată prin Declarația Organizației Națiunilor Unite asupra clonării umane, care invită statele membre să adopte toate măsurile necesare pentru a proteja „corespunzător” („adequately”) viața umană în aplicarea științelor vieții.

În completarea Convenției europene a drepturilor omului în domeniul biomedicinei și științei genetice, Convenția de la Oviedo are ca scop definirea unor norme europene în materie²⁸. Două consecințe decurg de aici. În primul rând, Curtea Europeană a Drepturilor Omului (Curtea) este interpretul suprem și garantul drepturilor, libertăților și obligațiilor prevăzute în Convenția de la Oviedo (art. 29 din aceasta) și, prin urmare, al caracterului „adecvat” al protecției oferite embrionului, în special în ceea ce privește tehnicile de inginerie genetică contrare demnității umane. Problema menționată mai sus, și anume că distincția între tehnicile „terapeutice” și tehnicile care urmăresc „ameliorarea caracteristicilor normale” nu este întotdeauna clară, nu face decât să sporească necesitatea unei supravegheri atente din partea Curții.

În al doilea rând, faptul că numeroase state au ratificat Convenția de la Oviedo și Protocoalele sale este un element solid, care permite luarea în considerare a faptului că se tinde către un consens european în jurul dispozițiilor convenției și protocoalelor menționate. Acest consens este consolidat de sus-menționatele rezoluții și recomandări ale Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, precum și cadrul legislativ și jurisprudențial suplimentar al UE, și anume Directiva 98/44/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 6 iulie 1998 și esențiala hotărâre *Oliver Brüstle*, toate acestea reflectând tendința, la nivel mondial, a dreptului internațional către recunoașterea protecției juridice a embrionului uman. În lumina tuturor acestor instrumente, dacă statelor membre ale Consiliului Europei trebuie să li se acorde o marjă de apreciere cu privire la aspecte legate de existența și identitatea unei ființe umane, în special cercetarea științifică pe embrioni umani, atunci această marjă ar trebui să fie restrânsă²⁹.

Inspirat de dispoziția similară de la art. 53 din Convenția europeană a drepturilor omului, art. 27 din Convenția de la Oviedo prevede posibilitatea ca legislația internă să acorde o protecție mai largă vieții umane. Însă aceasta nu trebuie interpretată ca acordând o „largă” marjă de apreciere. Cele două aspecte nu trebuie confundate, așa cum pare să facă majoritatea la pct. 181 din hotărâre. Una este să i se permită legiuitorului național să asigure o protecție mai largă vieții umane, ființelor, fetoșilor și embrionilor, în conformitate cu art. 27 din Convenția de la Oviedo³⁰; o cu totul alta este să se accepte în materie o „largă” marjă de apreciere, care în cele din urmă ar putea fi folosită, sau mai degrabă folosită abuziv, în scopul adoptării unei legi care reduce protecția ființelor, fetoșilor și embrionilor umani³¹.

25. În consecință, o obligație pozitivă a statului de a proteja embrionul și alte forme de viață umană prenatală, atât in vitro cât și in utero, trebuie derivată atât din art. 2, cât și din art. 8 din Convenție. Această obligație pozitivă include, în primul rând, obligația de a promova dezvoltarea naturală a embrionilor; în al doilea rând, obligația de a promova cercetarea științifică în beneficiul embrionului individual căreia i se adresează; în al treilea rând, obligația de a stabili cazurile excepționale în care se pot folosi embrionii și liniile de celule stem embrionare, precum și modul de folosire; în al patrulea

27 Trebuie subliniat că art. 14 este una din dispozițiile absolute ale Convenției de la Oviedo, după cum reiese din art. 26 § 2.

28 A se vedea pct. 8-20 și pct. 165 din Raportul explicativ al Convenției de la Oviedo.

29 În acest sens, sunt pe deplin de acord cu concluzia Marii Camere, conform căreia Convenția de la Oviedo reflectă o restrângere a marjei de apreciere lăsate statelor membre ale Consiliului Europei (pct. 182 din hotărâre). În *Evans împotriva Regatului Unit* [(MC), nr. 6339/05, CEDO 2007-I], cauză care a avut totodată ca obiect soarta embrionilor umani congelați, părțile și Curtea au căzut de acord, spunând că art. 8 era aplicabil și că respectiva cauză avea ca obiect dreptul reclamantei la respectarea vieții sale private. În convingătoarea lor opinie comună disidentă, judecătorii Türmen, Tsatsa-Nikolovska, Spielmann și Ziemele au declarat: „o cauză la fel de sensibilă ca aceasta nu poate fi soluționată pe o bază simplistă și mecanică, constând în a spune că nu există un consens în Europa și că, prin urmare, statul părât beneficiază de o largă marjă de apreciere, care se extinde la normele adoptate [...] Marja de apreciere nu trebuie [...] să împiedice Curtea să își exercite controlul, în special cu privire la chestiunea dacă s-a realizat un echilibru just între toate interesele contradictorii implicate în plan intern. Curtea nu ar trebui să folosească principiul marjei de apreciere ca un substitut simplu și pragmatic pentru o abordare bine-gândită față de problema întinderii corespunzătoare a controlului său”. Aceeași observație s-ar putea aplica în cauza *Parrillo*.

30 A se vedea pct. 161 și pct. 162 din Raportul explicativ al Convenției de la Oviedo. În caz de conflict între libertatea de cercetare și protecția care trebuie asigurată embrionilor, statele părți pot să meargă mai departe de protecția obligatorie „corespunzătoare” care li se cuvine acestora din urmă și să adopte politici prohibitive.

31 Trebuie reamintit că Recomandarea 934 (1982) a APCE privind ingineria genetică a solicitat deja statelor „să prevadă recunoașterea explicită, în Convenția europeană a drepturilor omului, a dreptului la un patrimoniu genetic care nu a suferit nicio manipulare, decât în conformitate cu anumite principii recunoscute ca fiind pe deplin compatibile cu respectarea drepturilor omului (de exemplu, în domeniul aplicațiilor terapeutice)”. De fapt, Convenția nu este indiferentă față de crearea și instrumentalizarea embrionilor în scopuri de experimentare științifică, față de crearea de hibridi sau clonarea ființelor umane. Acestea sunt aspecte critice ce țin de protecția a ceea ce poate fi definit, în plan ontologic, ca o formă de viață umană, aspecte care intră categoric în sfera de aplicare a Convenției. Nu vād cum putem accepta o largă marjă de apreciere în cadrul Convenției dacă o parte contractantă dorește, de exemplu, să pună în aplicare o politică prenatală eugenică sau rasistă.

rând, obligația de a sancționa, pe latură penală, folosirea embrionilor în afara cadrului excepțiilor legale.

26. Unii susțin că acest lucru este un domeniu în evoluție constantă și că, prin urmare, Curtea nu ar trebui să se compromită prin adoptarea unei poziții științifice definitive care s-ar putea schimba în viitor. Acesta este un argument cu două tăișuri. Poate folosi la limitarea ingerinței Curții în marja de apreciere a statului, dar poate fi folosit totodată pentru extinderea supravegherii exercitate de Curte asupra ingerinței statului în planul vieții nenăscute. Tocmai pentru că acest domeniu poate evolua într-un mod foarte periculos pentru omenire, așa cum s-a văzut în trecut, acum constituie o necesitate absolută un control atent asupra restrângerii marje de apreciere a statelor și eventuala intervenție preventivă din partea Curții. În caz contrar, Curtea ar renunța la cea mai importantă dintre sarcinile sale, aceea de a proteja ființele umane împotriva oricărei forme de instrumentalizare.

III. Poziția părților

A. Caracterul inutil al restrângerii legale în Italia

27. Reclamanta consideră că donarea celor cinci embrioni „ai săi” crioconservați și nedestinați implantării intră în sfera „vieții sale private” în sensul art. 8 din Convenție și corespunde unui interes general, din moment ce le oferă cercetătorilor celule stem care sunt atât de necesare pentru cercetarea în domeniul bolilor incurabile³². În baza sus-menționatei interpretări a art. 8 din Convenție, coroborat cu art. 18 din Convenția de la Oviedo, se poate admite argumentul Guvernului conform căruia art. 13 din Legea nr. 40 din 19 februarie 2004 urmărește obiectivul legitim de a proteja potențialul de viață al embrionului. În acest sens, cercetarea științifică pe un embrion uman, autorizată în scopuri terapeutice și de diagnostic pentru a proteja sănătatea și dezvoltarea embrionului în cauză, atunci când nu există nicio metodă alternativă, constituie o derogare acceptabilă de la interzicerea cercetării științifice pe embrioni umani.

28. La argumentul reclamantei conform căruia moartea celor cinci embrioni crioconservați este inevitabilă având în vedere cadrul juridic actual din Italia din moment ce este interzisă implantarea de embrioni *post mortem*, la fel ca și donarea acestora pentru cercetare științifică, Guvernul răspunde în mod corect că procedura de crioconservare nu este limitată în timp. Embrionii crioconservați pot fi stocați pe termen nelimitat. În plus, utilizarea embrionilor crioconservați în scopuri nedistructive, precum fertilizarea heterologă, este acum permisă de ordinea juridică italiană, având în vedere hotărârea nr. 162 din 2014 a Curții Constituționale a Italiei.

B. Caracterul contradictoriu al cadrului legal aplicabil în Italia

29. La argumentul reclamantei referitor la inconsecvența cadrului legal italian, care permite importarea și utilizarea de linii de celule stem de la embrioni umani distruși anterior, Guvernul răspunde în mod convingător că producerea de linii celulare embrionare în străinătate nu se efectuează la cererea laboratoarelor italiene și nu este incompatibilă cu interzicerea, în Italia, a distrugerii acestor linii. În ultimul rând, în cazul avortului, interesele mamei trebuie puse în balanță cu cele ale fătului în conformitate cu legislația italiană, ceea ce nu era cazul în speță.

C. Consensul european neprohibitiv

30. La argumentul reclamantei privind existența unui consens european, Guvernul răspunde invocând *larga sa marjă de apreciere*, care respinge existența unui astfel de consens pe motiv că în Convenția de la Oviedo nu se impune cercetarea științifică distructivă în cazul embrionilor, programul de finanțare al Uniunii Europene pentru cercetare științifică nu prevede fonduri pentru proiectele care implică distrugerea embrionilor, iar hotărârea *Oliver Brüstle* a interzis brevetabilitatea invențiilor care implică distrugerea unor embrioni umani. Conform argumentelor de mai sus, instrumentele internaționale invocate de Guvern susțin argumentul referitor la o restrânsă marjă de apreciere, tocmai în vederea protejării embrionului.

---

32 De fapt, reclamanta are o poziție contradictorie deoarece susține totodată că are un drept de proprietate asupra embrionilor. Nu este acceptabilă invocarea atât a dreptului de proprietate, cât și a dreptului la respectarea vieții private în privința embrionilor umani „posedați”. Cu excepția cazului în care asta înseamnă că utilizarea ființelor umane - în speță embrioni umani - și eliminarea acestora este o modalitate de a menține o relație cu ei.

IV. Poziția majorității

31. Raționamentul majorității este în același timp contradictoriu în plan logic și inadmisibil în plan științific. Este contradictoriu în plan logic deoarece majoritatea admite, pe de o parte, că embrionul este un „altul” în sensul art. 8 § 2 din Convenție deoarece protejarea potențialului de viață al acestuia poate fi corelată cu scopul de a proteja „drepturile și libertățile altora” (pct. 167)³³. Dar, pe de altă parte, aceeași majoritate declară că această recunoaștere nu implică nicio motivare din partea Curții pentru a stabili dacă termenul „altora” include embrionul uman. Evidenta contradicție dintre aceste două afirmații este atât de evidentă încât este iremediabilă. Singura interpretare posibilă a acestei contradicții constă în a spune că majoritatea a fost atât de divizată că nu putea decide dacă declarația de principiu de la pct. 59 din hotărârea *Costa și Pavan* trebuia să prevaleze asupra declarației de principiu contrare de la pct. 228 din hotărârea *A, B și C împotriva Irlandei* [(MC), nr. 25579/05, CEDO 2010]. Cu un mic efort, se poate argumenta că ordinea declarațiilor indică o anumită predominanță a celei dintâi asupra celei din urmă.

În acest context, este de o importanță crucială observația că Marea Cameră nu a citat nici pct. 56 din hotărârea *Evans împotriva Regatului Unit* (citată anterior), în care se spune că „embrionii creați de reclamantă și J. nu [aveau] dreptul la viață protejată de art. 2 din Convenție”, nici hotărârea camerei din 7 martie 2006 în aceeași cauză (pct. 46) și nici măcar clasică declarație de principiu din cauza *Vo împotriva Franței* [(MC), nr. 53924/00, pct. 82, CEDO 2004]. Aceasta omisiune este notabilă. Pe lângă faptul că reflectă stânjeneala Marii Camere față de principiul „anti-viață” din hotărârea *Evans*, aceasta consolidează principiul opus, prevăzut la pct. 59 din *Costa și Pavan*, conform căruia embrionul intră în categoria „altora”, este un subiect cu statut juridic care poate și trebuie să fie pus în balanță cu statutul juridic al părinților, principiu care corespunde perfect poziției Curții Constituționale a Italiei în privința dreptului la viață al embrionului protejată de art. 2 din Constituția Italiei³⁴.

32. Pentru același motiv, nu pot accepta nici ca dreptul la autodeterminare în ceea ce privește întemeierea unei familii, invocat de Curtea Constituțională a Italiei în hotărârea nr. 162 din 2014, să fie interpretat ca incluzând un „drept negativ” de a dispune de embrionii neimplantați. Raționamentul de la pct. 157 din prezenta hotărâre se bazează, prin urmare, pe retorica „erorii nedistribuirii mijlocului” (*fallacy of the undistributed middle*), care permite majorității să presupună că două categorii diferite sunt legate deoarece au o proprietate comună. Cu alte cuvinte, în interpretarea hotărârii Curții Constituționale din 10 iunie 2014, majoritatea postulează că, întrucât dreptul de a deveni un părinte este un aspect al vieții private a unei persoane, la fel cum este și dreptul de a beneficia de fertilizarea in vitro, aceste drepturi nu sunt supuse niciunei restrângeri în măsura în care acestea sunt drepturi la „autodeterminare”; astfel, majoritatea uită că, în al doilea caz, exercitarea de către părinți a dreptului lor la „autodeterminare” poate afecta existența unei alte vieți: cea a embrionului neimplantat. Așa cum a declarat însăși Curtea Constituțională a Italiei în hotărârea menționată anterior, „[I]a libertà e volontarietà dell'atto che consente di diventare genitori e di formare una famiglia nel senso sopra

---

33 Aceasta nu este o nouă declarație de principiu a Curții, așa cum se arată la pct. 59 din hotărârea *Costa și Pavan împotriva Italiei*. Având în vedere circumstanțele excepționale ale cauzei în plan uman, am votat pentru concluziile cuprinse în *Costa și Pavan* și, în mod natural, subscrisu la principiul formulat la pct. 59 din hotărâre. Cu toate acestea, astăzi trebuie să precizez, de asemenea, că Secția a doua nu a intenționat să creeze în cadrul Convenției un nou drept de a deveni părintele unui copil sănătos și așadar un „drept la autodeterminare” negativ și nelimitat constând în posibilitatea de a dispune de embrionii neimplantați. Un astfel de drept nu a fost stabilit în mod explicit și nici implicit în hotărârea respectivă. Hotărârea a fost determinată de principiul necesității, în măsura în care criteriul măsurii mai puțin intruzive prevede o atingere minimă adusă intereselor concurente punându-se întrebarea dacă există o cale la fel de eficientă dar mai puțin intruzivă pentru a satisface aceeași nevoie socială. Astfel, Curtea a recunoscut relevanța principiului precauției în evaluarea intervențiilor în domeniul medical, care urmărește să evite, în toate etapele vieții umane, intervențiile mai grave în favoarea acelor mai puțin grave (cu privire la principiul precauției în ordinea juridică italiană, a se vedea avizul *Comitato Nazionale per la Bioetica*, intitulat „Principiul precauției: aspecte bioetice, filozofice și juridice”, din 8 iunie 2004). Deși pct. 65 din hotărârea *Costa și Pavan* folosește termenul „drept”, această exprimare stângace și nefericită nu ar trebui să fie luată literal deoarece aceeași hotărâre menționează de asemenea, la pct. 57, „dorința” părinților de a avea un copil sănătos. Circumstanțele specifice cauzei *Costa și Pavan* nu sunt cu nimic similare celor din prezenta cauză, și cu siguranță nu pot fi folosite pentru a justifica un „drept negativ” și nelimitat de a decide soarta embrionilor neimplantați.

34 A se vedea motivarea clară din hotărârea nr. 27 din 18 februarie 1975 [*Ritiene la Corte che la tutela del concepito – che già viene in rilievo nel diritto civile (artt. 320, 339, 687 c.c.) – abbia fondamento costituzionale. L'art. 31, secondo comma, della Costituzione impone espressamente la « protezione della maternità » e, più in generale, l'art. 2 Cost. riconosce e garantisce i diritti inviolabili dell'uomo, fra i quali non può non collocarsi, sia pure con le particolari caratteristiche sue proprie, la situazione giuridica del concepito*] și hotărârea nr. 35 din 30 ianuarie 1997 (*il diritto alla vita, inteso nella sua estensione più lata, sia da iscriversi tra i diritti inviolabili, e cioè tra quei diritti che occupano nell'ordinamento una posizione, per dir così, privilegiata, in quanto appartengono – per usare l'espressione della sentenza n. 1146 del 1988 – all'essenza dei valori supremi sui quali si fonda la Costituzione italiana*). A se vedea, de asemenea, avizele *Comitato Nazionale per la Bioetica* (Comitetul Național pentru Bioetică) din 22 iunie 1996 (Identitatea și statutul embrionului uman), 27 octombrie 2000 (Utilizarea terapeutică a celulelor stem), 11 aprilie 2003 (Cercetări cu ajutorul embrionilor și celulelor stem umane), 16 iulie 2004 (Utilizarea în scopuri de cercetare a liniilor de celule h1 și h9 obținute de la embrioni umani), 15 iulie 2005 (Considerente bioetice cu privire la „ootide”), 18 noiembrie 2005 (Adopția pentru naștere a embrionilor crioconservați creați prin reproducerea umană asistată medical (RUAM)), 26 octombrie 2007 (Soarta embrionilor creați prin RUAM care nu îndeplinesc condițiile de implantare) și 26 iunie 2009 (Himere și hibridi, cu o atenție deosebită pentru hibridi citoplasmatici).

precisato, di sicuro non implica che la libertà in esame possa esplicarsi senza limiti” (libertatea și caracterul voluntar ale actului care permite unei persoane să devină părinte și să întemeieze o familie, în sensul definit mai sus, cu siguranță nu înseamnă că libertatea în cauză ar putea fi interpretată ca fiind nelimitată). Pe scurt, motivarea Curții Constituționale în hotărârea nr. 162 din 2014 nu sugerează existența unui drept nelimitat la „autodeterminare” sau la „libertatea de alegere a părților la un tratament de fertilizare in vitro în ceea ce privește soarta embrionilor nedestinați implantării”. Este greșit dacă se interpretează raționamentul Curții Constituționale în favoarea „adopției pentru naștere” – adică, în favoarea vieții embrionului – în sensul că permite părților la un tratament FIV să distrugă embrionii creați astfel.

33. Raționamentul majorității este totodată inadmisibil în plan științific deoarece admite că „embrionii [...] conțin patrimoniul genetic al persoanei respective și, ca atare, reprezintă o parte constitutivă a acesteia și a identității sale biologice” (pct. 158). Evident, majoritatea ignoră faptul că embrionul are o identitate biologică distinctă de cea a persoanei care a făcut FIV, chiar dacă acesta conține patrimoniul genetic al persoanei respective. Afirmatia de la pct. 158 din hotărâre este inacceptabilă, în plan ontologic dar și biologic. Majoritatea uită că demnitatea umană impune respectarea „unicității și diversității” fiecărei ființe umane, după cum se menționează în Declarația universală asupra genomului uman și a drepturilor omului. Cu alte cuvinte, fiecare ființă umană este mai mult decât o combinație unică de informații genetice trimise de părinți.

34. Lipsa de claritate a raționamentului majorității se reflectă de asemenea în definirea teoriei cu privire la marja de apreciere aplicabilă. La pct. 169 din hotărâre, majoritatea recunoaște că marja acordată statului este „restrânsă” în problemele referitoare la „existența sau identitatea unei persoane”, dar totodată admite că „în cazul în care cauza ridică probleme morale sau etice delicate”, marja de apreciere este mai largă. Din nou, nu văd niciun sens aici. Problemele legate de existența sau identitatea unei persoane, în cazul de față, începutul și sfârșitul vieții umane, sunt în sine puternic influențate de considerente etice și morale. Aș îndrăzni chiar să spun că majoritatea drepturilor fundamentale garantate de Convenție și protocoalele sale sunt indisolubil legate de chestiunile etice și morale dezbătute de ani de zile. Astfel, caracterul intrinsec moral sau etic al unei probleme de drept supuse controlului Curții nu ar trebui să fie un factor care limitează jurisdicția acesteia din urmă sau care determină marja de apreciere ce trebuie acordată statului. Argumentul referitor la caracterul delicat, în plan etic sau moral, al problemei în litigiu este așadar lipsit de relevanță pentru stabilirea întinderii marjei de apreciere.³⁵

35. La asta, majoritatea adaugă, la pct. 174, că în relația dintre reclamantă și embrionii „săi” „nu este vorba despre un aspect deosebit de important al existenței și identității reclamantei”. Din nou, majoritatea se contrazice. Mai sus, la pct. 158, majoritatea declară că embrionii reprezintă o „parte constitutivă” a patrimoniului genetic al reclamantei și al identității sale biologice, însă la pct. 174 afirmă contrariul și concluzionează că protejarea unei „părți constitutive” a identității biologice a persoanei respective nu face parte din nucleul de drepturi fundamentale garantate de art. 8. Nu pot să înțeleg cum majoritatea poate, în conformitate cu propria sa logică, să susțină că drepturile fundamentale garantate de art. 8 nu includ protejarea unei „părți constitutive” a identității reclamantei.

36. După ce a admis faptul că marja de apreciere nu este nelimitată, majoritatea promite să examineze „argumentele pe care legiuitorul le-a luat în considerare pentru a ajunge la soluțiile pe care le-a reținut” (pct. 183). Din păcate, nu s-a făcut o astfel de examinare. În următoarele paragrafe, majoritatea citează pur și simplu – și superficial – procedura națională prin care legea în litigiu a fost aprobată, menționând „o dezbateră importantă, care a ținut seama de opinii diferite și de chestiunile științifice și etice existente în acest domeniu” (pct. 184), un raport parlamentar la care au contribuit „medici, specialiști și asociații active în domeniul reproducerii asistate medical” (pct. 185), criticile formulate în timpul dezbaterii din 19 ianuarie 2004 (pct. 186), precum și referendumurile organizate în legătură cu legea respectivă (pct. 187). Este tulburătoare concluzia că „în cadrul procesului de elaborare a legii în litigiu, legiuitorul a ținut seama deja diferitelor interese implicate” (pct. 188). Aceasta nu adaugă nimic examinării pe fond a problemei.

37. După ce a dedicat nouă puncte întinderii marjei de apreciere (pct. 174-182) și șase puncte procedurii interne pentru aprobarea legii (pct. 183-188), hotărârea se ocupă în sfârșit, la pct. 189-195, de nucleul argumentelor reclamantei, și anume presupusele contradicții din ordinea juridică italiană. Aici, majoritatea se aliază clar cu poziția Guvernului. Deși nu intră în detalii, importantele declarații cuprinse la pct. 193 și pct. 194 indică în mod clar părților contractante că Curtea nu se opune politicii de importare și utilizare a liniilor de celule stem obținute din embrioni umani distruși în afara spațiului juridic european, cât timp acestea nu sunt produse la cererea părților contractante.

---

³⁵ Prin urmare, nu pot accepta raționamentul de la pct. 176 și 180, în care Curtea, deși citează hotărârile *Evans, S.H. și alții* și *Knecht*, concluzionează că „aspectele etice și morale pe care le implică noțiunea de început al vieții omenești” necesită „o largă marjă de apreciere”.

V. Aplicarea normelor Curții

38. Insuficiența raționamentului majorității nu trebuie să distragă atenția de la esențial. În pofida ezitărilor și contradicțiilor din raționamentul majorității, aceasta amintește principiul stabilit în cauza *Costa și Pavan*, conform căruia embrionii intră în categoria „altora” în sensul Convenției și, în lumina acestui principiu, admite că protejarea lor justifică interzicerea cercetării pe embrioni umani și a cercetării pe celule stem embrionare, sub rezerva a două excepții:

a) cercetarea științifică pe embrioni umani este permisă dacă urmărește scopuri terapeutice sau de diagnostic care vizează protejarea sănătății și dezvoltării embrionului și dacă nu există metode alternative;

b) cercetarea pe celule stem embrionare este permisă cu condiția ca aceasta să se efectueze numai pe linii de celule stem obținute din embrioni umani distruși în afara spațiului juridic european fără intervenția părților contractante.

39. Întrucât embrionul nu este un lucru sau un „bun”, după cum a precizat Curtea în mod corect la pct. 215 din hotărâre, acesta este un „altul” cu care persoana care a beneficiat de FIV are o potențială relație părintească. În măsura în care embrionul are o identitate biologică unică, dar împărtășește patrimoniul genetic al părinților săi, caracterul privat al relației dintre aceste ființe umane este incontestabil. Din acest motiv art. 8 devine aplicabil³⁶.

40. Pentru majoritate, legislația italiană nu depășește larga marjă de apreciere de care beneficiază statul pârât (pct. 197). În opinia mea, prima excepție nu depășește limitele înguste ale marjei de apreciere a statului în chestiunile legate de existența și identitatea ființelor umane. În plus, aceasta este în concordanță cu scopul Convenției de la Oviedo, care în prezent trebuie să fie considerată o completare a Convenției europene a drepturilor omului în domeniul biomedicinii și științei genetice. Deși încă nu a ratificat Convenția de la Oviedo, statul italian a respectat obiectul acestui instrument de protecție a vieții umane, a ființelor umane, a fetoșilor și embrionilor umani, de protecție în baza Convenției a embrionului ca fiind un „altul”, subiect cu personalitate juridică, de interzicere a discriminării bazate pe caracteristicile genetice prevăzute în Declarația universală asupra genomului uman și a drepturilor omului și principiul primordial al Declarației de la Helsinki conform căruia cercetarea medicală care implică un grup vulnerabil este justificată numai dacă cercetarea vine în întâmpinarea nevoilor sau priorităților sanitare ale acestui grup, ceea ce – în sensul cel mai profund – nu poate decât să includă cei mai vulnerabili membri ai omenirii, și anume embrionii.

41. Situația este mai delicată în ceea ce privește a doua excepție. Având în vedere intenția Marii Camere de a garanta „dreptul” embrionului ca fiind un „altul” în tot spațiul juridic european, precum și principiile fundamentale ale raționamentului juridic, această excepție trebuie să fie interpretată în sens restrâns. A doua excepție implică, în plan logic, trei consecințe. În primul rând, o parte contractantă la Convenție nu poate folosi sau autoriza utilizarea, pe teritoriul său, a unor linii celulare obținute de la embrioni distruși în afara spațiului juridic european la inițiativa părții respective. În al doilea rând, o parte contractantă nu poate utiliza sau permite utilizarea, pe teritoriul său, a unor linii celulare obținute de la embrioni distruși pe teritoriul unei alte părți contractante. În al treilea rând, o parte contractantă nu poate utiliza sau permite utilizarea, pe teritoriul său, a unor linii celulare obținute de la embrioni distruși în afara spațiului juridic european la inițiativa unei alte părți contractante.

42. Numai această interpretare strictă a celei de a doua excepții garantează aplicarea sa în contextul art. 8 § 2 din Convenție. În caz contrar, utilizarea sau autorizarea utilizării, pe teritoriul unei părți contractante, a unor linii celulare obținute de la embrioni distruși în afara spațiului juridic european la inițiativa părții respective sau a oricărei alte părți la Convenție ar permite externalizarea încălcării Convenției. De asemenea, utilizarea sau autorizarea utilizării, pe teritoriul unei părți contractante, de linii celulare obținute de la embrioni distruși pe teritoriul altei părți contractante ar face ca prima parte să devină complice la încălcarea Convenției de către a doua parte. Niciuna dintre aceste situații nu este tolerabilă în raport cu normele privind responsabilitatea internațională a statelor, coroborate cu obligațiile părților contractante în temeiul Convenției³⁷.

VI. Concluzie

43. Viața umană nenăscută nu diferă în esență cu nimic față de viața postnatală. Embrionii umani trebuie să fie în orice situație tratați cu respectul cuvenit demnității umane. Aplicațiile cercetării științifice referitoare la genomul uman, în special în domeniul geneticii, nu pot prevala față de respectarea demnității umane. Progresele științifice nu trebuie să se bazeze pe nerespectarea naturii

36 Aceeași concluzie poate fi desprinsă din *S.H. și alții împotriva Austriei (MC)*, nr. 57813/00, pct. 82, 3 noiembrie 2011.

37 Art. 16 din Proiectul de articole privind responsabilitatea statelor pentru acte internaționale ilicite (2001) ar putea fi invocat aici.

umane ontologice. Scopul științific al salvării vieții umane nu justifică folosirea unor mijloace care în mod intrinsec sunt distructive pentru această viață.

Începutul și sfârșitul vieții umane nu sunt chestiuni de politici ce trebuie lăsate la latitudinea statelor membre ale Consiliului Europei. Caracterul „adekvat” al protecției asigurate embrionului de părțile contractante la Convenție este supus controlului atent exercitat de Curte deoarece statele au doar o restrânsă marjă de apreciere în privința chestiunilor fundamentale legate de existența și identitatea ființei umane. În Europa, Convenția stabilește o limită insurmontabilă cu privire la posibilitatea de a face experimente pe viața umană. Prin urmare, este incompatibilă cu Convenția producerea sau utilizarea de embrioni umani vii pentru prepararea de celule stem embrionare, sau producerea de embrioni umani clonați urmată de distrugerea lor pentru a produce celule stem embrionare. În spațiul juridic european, cercetarea științifică pe embrioni umani și linii de celule stem embrionare este permisă doar în cele două cazuri excepționale menționate mai sus.

OPINIA CONCORDANTĂ A JUDECĂTORULUI DEDOV

1. Curtea a concluzionat că nu a fost încălcat art. 8 din Convenție. Deși sunt de acord cu concluzia Curții, consider că această cauză ar fi putut contribui mult mai mult la jurisprudența sa cu privire la începutul vieții.

2. Curtea a observat că prezenta cauză, spre deosebire de cauze anterioare, nu are ca obiect alegerea reclamantei de a deveni părinte, iar asta i-a slăbit poziția. Curtea a examinat interesele concurente aflate în joc, respectiv marja de apreciere largă de care dispune statul în privința protejării embrionilor și dreptul reclamantei la autodeterminare.

3. Guvernul a invocat „potențialul de viață al embrionului” pentru a demonstra legitimitatea scopului ingerinței. Acest scop important, care nu poate fi redus la o problemă ținând de marja de apreciere presupune că existența embrionului condiționează dezvoltarea unei ființe umane. Faptul că în joc se află dreptul la viață schimbă complet abordarea judiciară, în conformitate cu rolul Curții în interpretarea Convenției, inclusiv obligația pozitivă a statului de a proteja începutul vieții.

4. Principiul respectării dreptului la viață al embrionului înseamnă că decizia instanței nu poate fi limitată prin invocarea marjei de apreciere. În caz contrar, instanța ar trebui totodată să constate că nu există încălcare nici în situația contrară, adică în cazul în care un reclamant se opune donării embrionilor săi în scopuri de cercetare științifică, pe care un stat poate să o permită ori să nu o interzică.

5. În opinia mea, dreptul la viață al embrionului este un criteriu cheie pentru luarea deciziei corecte. Am certitudinea că, dacă s-ar fi aplicat acest criteriu, multe cauze anterioare, ca de exemplu cauzele *Evans*, *Vo* și *S.H.* (citate în hotărâre), ar fi fost soluționate în favoarea reclamanților, care în realitate și-au dorit să devină părinți și, în consecință, să salveze viața embrionului.

6. Multe surse sprijină în mod clar acest punct de vedere. Acestea au fost prezentate Curții de terții intervenienți și instituțiile europene. Aceste surse includ inițiativa cetățenească europeană „One of us”, cauza *Brüstle* și programul-cadru Orizont 2020. În special, Recomandarea 874 (1979) a APCE privind Carta europeană a drepturilor copilului afirmă „drepturile fiecărui copil la viață din momentul concepției”. Regret că nu pot fi de acord cu concluzia Curții Interamericane a Drepturilor Omului în cauza *Murillo* (citată în hotărâre), conform căreia „concepția” începe abia în momentul în care embrionul este implantat în uter. Din punct de vedere uman, prefer punctul de vedere al guvernului italian conform căruia, în vederea protejării potențialului embrionului, este esențială implantarea lui în uterul altei femei care dorește să devină mamă utilizând această metodă.

7. Trebuie să menționez, de asemenea, Rezoluția 1352 (2003) a APCE privind cercetarea pe celule stem umane, care este mai explicită: „distrugerea ființelor umane în scopul cercetării științifice este contrară dreptului la viață al oricărei ființe umane [...]” (pct. 10 din Rezoluție). În plus, prin intermediul Inițiativei cetățenești europene „One of us”, dreptul la viață al embrionului a fost recunoscut expres de milioane de cetățeni europeni, iar inițiativa a fost susținută de organele de conducere ale Uniunii Europene. Însă Curtea nu s-a pronunțat pe această temă. Această ambiguitate, care continuă de la o cauză la alta, i-a afectat în cele din urmă pe reclamantă și pe reprezentanții săi legali, care nu au știut cu certitudine ce articol din Convenție ar trebui aplicat în speță, sau ce drept ar trebui protejat: dreptul la viață privată sau dreptul de proprietate.

8. Nu sunt convins că marja de apreciere sau lipsa consensului ar trebui să interzică Curții să ajungă la această concluzie. Dat fiind că dreptul la viață este absolut și este unul dintre drepturile profund fundamentale, nici marja de apreciere, nici suveranitatea, nici consensul nu constituie elemente relevante în materie. Marja de apreciere intervine numai atunci când trebuie stabilit care sunt măsurile necesare pentru a proteja o valoare fundamentală (de exemplu, cheltuielile publice sau durata crioconservării embrionilor). Viața embrionului nu poate fi sacrificată în scopul concurenței dintre state în domeniul biomedicinii.

9. Dreptul la viață este absolut, iar acest precept fundamental face inutilă explicația de ce un ucigaș, un handicapat, un copil abandonat sau un embrion trebuie să fie ținută în viață. Nu este nevoie să evaluăm utilitatea lor pentru societate, dar ne punem speranța în potențialul lor. Dreptul la viață al embrionului nu poate fi pus în discuție prin faptul că, până la implantare, potențialul său de dezvoltare este ceva ce poate fi menținut în mod artificial, pentru că orice tehnologie de acest tip este o dezvoltare naturală creată de oameni.

10. Chiar dacă dreptul la viață este absolut, ne-am putea gândi la consecințele acestei abordări și așa dori să-mi exprim câteva gânduri pe această temă. În primul rând, dreptul reclamantei la autodeterminare nu ar fi afectat deloc dacă embrionul ar fi donat, anonim, altei femei. În al doilea rând, cercetarea s-ar axa (deja se axează) pe o altă direcție, constând în reprogramarea celulelor adulte în celule stem sau recombinarea ADN-ului, după necesitate, mai ales pentru cultivarea unui nou organ pentru o persoană bolnavă pornind de la propriile celule stem ale acesteia.

11. Decizia în litigiu a guvernului italian de a menține viața embrionului nu este o măsură extraordinară. O astfel de abordare este adoptată în toate societățile care cheltuiesc deja fonduri

publice pentru a sprijini persoanele cu handicap și alte persoane care nu se pot îngriji singure. De asemenea, din moment ce există bănci de spermă și ovule, nu ar fi o problemă crearea unei bănci de embrioni (gameți). În cele din urmă, donarea – în speță, donare automată pe care unii o pot considera ca fiind o ingerință – este acceptabilă în plan etic dacă este necesară pentru a salva viața unei persoane.

12. Caracterul absolut al dreptului la viață poate să împace toate opiniile etice, morale, religioase, științifice, sociale sau de alt tip. Singura problemă etică pe care aș admite-o în dezvoltarea biomedicinii este cea a paternității/maternității în contextul donării. Așa cum a explicat Guvernul, singura modalitate de a menține potențialul de viață al embrionului este de a-l implanta în uterul altei femei (incapabile de concepție) care dorește să nască un copil. În acest caz, situația reclamantei în calitate de donator ar trebui să fie recunoscută în mod automat. Statutul juridic al donatorului permite soluționarea problemelor etice deoarece maternitatea, din punct de vedere al relațiilor de familie, diferă de simpla similaritate a materialului genetic. În cauza *S.H.*, Curtea a constatat că nu au fost încălcate drepturile reclamantei de către statul pârât prin interzicerea donării de material reproductiv al unor terți, alții decât părinții viitorului copil. În caz contrar, cum este cel de față, Curtea a constatat din nou că nu există nicio încălcare. Așa stau lucrurile deoarece principiile relevante (dreptul la viață) nu au fost aplicate de către Curte, iar cauza *S.H.* a fost așadar un caz nefericit. Prezenta hotărâre face ca soluția pronunțată în cauze viitoare care implică biomedicina să fie imprevizibilă.

13. Rolul Curții este de a stabili valorile fundamentale și interesele predominante pentru examinarea fiecărei cauze pe fond. În consecință, Curtea nu poate decât să concluzioneze că dreptul la viață, regăsindu-se între drepturile și libertățile fundamentale, este aplicabil în speță.

14. Dat fiind că noile biotehnologii extind în mod obiectiv percepția noastră față de formele și condițiile existenței umane, nu văd niciun obstacol obiectiv în calea recunoașterii juridice, cât mai curând posibil, a acestei evoluții, deoarece este bine cunoscut faptul că orice întârziere a acestei recunoașteri la nivel național și internațional este potențial mortală și arbitrară.

OPINIA COMUNĂ PARȚIAL CONCORDANTĂ A JUDECĂTORILOR CASADEVALL, RAIMONDI, BERRO, NICOLAOU ȘI DEDOV

1. Nu suntem de acord în totalitate cu raționamentul Marii Camere în ceea ce privește respingerea excepției de neepuizare a căilor de atac interne, ridicată de guvernul italian.

2. Inițial, am fost convinși de analiza Guvernului. Acesta a observat că, deși este adevărat că problema de constituționalitate poate fi ridicată numai de către instanță, iar nu de către părți – a căror putere se limitează la a solicita să se facă uz de această opțiune –, și că nu este vorba așadar de o cale de atac care trebuie epuizată *in principiu* în sensul art. 35 din Convenție, acest lucru nu este valabil și în cadrul juridic stabilit prin celebrele hotărâri denumite „gemene” ale Curții Constituționale nr. 348 și nr. 349 din 2007, care au ca obiect ipoteza unui conflict între o lege italiană și Convenție astfel cum a fost interpretată de Curte.

3. Guvernul a subliniat, în mod întemeiat în opinia noastră, că dacă instanța de fond ar fi constatat existența unui conflict ireconciliabil între interpretarea sa dată legii și drepturile invocate de reclamantă, instanța ar fi avut obligația de a ridica o problemă de constituționalitate. Astfel, Curtea Constituțională ar fi examinat pe fond compatibilitatea dintre faptele în litigiu și drepturile omului, și ar fi putut anula dispozițiile naționale cu efect retroactiv și *erga omnes*.

4. Într-adevăr, cadrul juridic care derivă din cele două hotărâri din 2007 pune instanța de fond în fața unei alternative în cazul în care se ridică problema compatibilității legislației naționale cu Convenția: fie reușește, cu toate mijloacele tehnice de care dispune, să interpreteze legislația națională într-un sens conform cu Convenția astfel cum a fost interpretată de Curtea de la Strasbourg, fie *trebuie* să sesizeze această problemă Curții Constituționale, care va anula legea internă numai dacă constată existența unui conflict între Convenție și Constituția Italiei. Aceasta este o alternativă în sensul strict al cuvântului (*tertium non datur*).

5. În aceste condiții, jurisprudența tradițională a Curții, menționată la pct. 101 din hotărâre, nu ar trebui să se aplice în prezenta cauză. Conform acestei jurisprudențe, bazate pe lipsa de acces direct al justițiabililor la Curtea Constituțională a Italiei conform regulii că numai o instanță care judecă fondul unei cauze are competența de a o sesiza, la cererea unui petent sau din oficiu, o astfel de cerere nu poate fi considerată ca o cale de atac a cărei epuizare este impusă de Convenție.

6. Dar atunci când un potențial reclamant contestă compatibilitatea unei legi naționale cu Convenția, nu ne mai aflăm într-un caz clasic în cazul în care instanța de fond este singura autoritate de decizie în problema sesizării sau nesesizării Curții Constituționale. În această ipoteză, care este aplicabilă în prezenta cauză, jurisprudența tradițională nu mai este relevantă: dacă instanța de fond este pusă de potențialul reclamant în situația de a trebui să examineze compatibilitatea unei legi naționale cu Convenția, aceasta va putea desigur să interpreteze legea națională într-un sens conform cu Convenția. Totuși, dacă nu reușește, nu va avea de ales: *va trebui* să sesizeze Curții Constituționale această problemă – desigur, cu condiția să fie relevantă pentru soluționarea litigiului.

7. În această situație, un potențial reclamant care nu a obținut de la instanța de fond o interpretare a legii naționale conformă cu Convenția are *dreptul* la pronunțarea unei soluții de către Curtea Constituțională în acea problemă, cu o singură rezervă, pe care o vom examina mai jos și care se aplică în prezenta cauză.

8. Singurul motiv care ne determină să ne alăturăm în cele din urmă deciziei majorității, care a constatat că respingerea acestei excepții în prezenta cauză ține de evoluția jurisprudenței Curții Constituționale a Italiei, care a luat forma hotărârii nr. 49, depuse la 26 martie 2015. În această hotărâre, Curtea Constituțională a examinat, printre altele, locul Convenției europene a drepturilor omului și al jurisprudenței Curții în ordinea juridică internă, precizând în acest sens că instanța de fond era obligată să se conformeze jurisprudenței Curții doar dacă aceasta era „consacrată” sau formulată într-o „hotărâre-pilot”. Însă atunci când se ridică o problemă nouă, așa cum este fără îndoială cea din prezenta cauză, poziția adoptată de Curtea Constituțională exclude posibilitatea de a considera că potențialul reclamant trebuie să sesizeze instanța internă înainte de a sesiza Curtea.

9. Acestea fiind spuse, constatăm că motivarea hotărârii, de care trebuie să ne distanțăm în parte pentru motivele sus-menționate, face trimitere la decizia nr. 49/2015 a Curții Constituționale a Italiei (pct. 100 din prezenta hotărâre), și că această trimitere îi conferă un caracter eclectic. Observăm aici o deschidere în raport cu jurisprudența tradițională.

10. În opinia noastră, ponderea acordată acestei decizii în motivarea prezentei hotărâri deschide calea contestării jurisprudenței tradiționale a Curții – în limitele permise de noua jurisprudență a Curții Constituționale a Italiei, desigur – care ar putea să o determine să considere că, chiar și atunci când o lege este cauza directă a pretinsei încălcări, potențialul reclamant trebuie *in principiu* să sesizeze mai întâi instanța internă, în măsura în care nu se pune în discuție fondul cadrului juridic stabilit de hotărârile nr. 348 și nr. 349 din 2007 ale Curții Constituționale a Italiei atenuat apoi prin hotărârea nr. 49/2015 pronunțată de aceeași instanță.

OPINIA COMUNĂ PARȚIAL DISIDENTĂ A JUDECĂTORILOR CASADEVALL, ZIEMELE, POWER-FORDE, DE GAETANO ȘI YUDKIVSKA

1. În cererea sa, reclamanta a afirmat că interdicția, prevăzută de dreptul italian, de a dona în scopuri de cercetare științifică embrioni concepuți prin reproducere asistată medical era incompatibilă cu dreptul său la respectarea vieții sale private. În prezenta hotărâre, Curtea consideră că posibilitatea reclamantei de a exercita o alegere conștientă și în cunoștință de cauză în ceea ce privește „soarta embrionilor săi” vizează un aspect intim al vieții sale personale și, ca atare, are legătură cu dreptul său la autodeterminare (pct. 159 din hotărâre). Curtea deduce de aici că art. 8 din Convenție este aplicabil în prezenta cauză și constată că nu a fost încălcată această dispoziție, motivând în special că interdicția în litigiu este „necesară într-o societate democratică” pentru protejarea drepturilor și a libertăților altora în sensul art. 8 § 2 din Convenție.

2. Deși am votat pentru constatarea neîncălării art. 8 din Convenție, motivele care ne-au condus la această concluzie diferă semnificativ de cele care au fost reținute în prezenta hotărâre. Ne disociem de majoritate cu mult înainte de examinarea proporționalității interdicției în litigiu. Astfel, considerăm că acest capăt de cerere al reclamantei este incompatibil *ratione materiae* cu dispozițiile Convenției în sensul art. 35 § 3 și § 4 din aceasta.

3. Fosta Comisie și Curtea au avut deja de examinat multe cauze delicate în care s-au ridicat probleme fundamentale legate de potențialitatea vieții umane, începutul vieții umane și viața embrionară sau fetală, în raport sau nu cu drepturile personalității ale altora¹. Deși a constatat că problemele legate de reproducere – și, în special, decizia de a deveni sau nu deveni părinte – constituie un aspect al vieții private a persoanelor², Curtea s-a abținut să se pronunțe asupra punctului fundamental al stabilirii momentului în care începe „viața protejată” de Convenție. În consecință, Curtea s-a abținut să se pronunțe cu privire la statutul embrionului uman ca atare.

4. După cum Curtea a recunoscut în prezenta hotărâre, reclamanta a solicitat în realitate dreptul de a „dispune de embrioni” (pct. 149) sau, cu alte cuvinte, dreptul de a „decide soarta” embrionilor obținuți prin fertilizare in vitro (pct. 152). În acest caz, Curtea a hotărât, pentru prima dată, că faptul de a „decide soarta” embrionilor sau de a „dispune” de aceștia intră sub incidența dreptului persoanei la respectarea vieții sale private (pct. 152). Prezenta hotărâre marchează așadar un punct de cotitură în jurisprudența Curții. Aceasta este o decizie cu o sferă de aplicare considerabilă – și inacceptabilă în opinia noastră – cu privire la statutul embrionului uman.

5. Concluzia la care a ajuns majoritatea este deconcertantă nu numai din cauza conotației utilitare a cuvintelor folosite de aceasta în referirile la embrionul uman, ci și din cauza logicii derutante aflate la baza hotărârii adoptate. Motivul pentru care majoritatea consideră că o alegere privind „soarta embrionului” intră sub incidența sferei vieții private a reclamantei ține de „legătura dintre persoana care a recurs la fertilizare in vitro și embrionii concepuți astfel”. Conform majorității, această legătură decurge din faptul că „[aceștia] conțin patrimoniul genetic al persoanei respective și, ca atare, reprezintă o parte constitutivă a acesteia și a identității sale biologice” (pct. 158) (sublinierea noastră).

6. Concluzia că embrionul o reprezintă o „parte constitutivă” a identității reclamantei este de o importanță considerabilă. Spre deosebire de majoritate, noi considerăm că embrionul nu poate fi considerat ca o simplă parte constitutivă a identității unei anumite persoane, fie ea biologică sau de altă natură. Deși moștenește o parte din patrimoniul genetic al „părinților” săi, embrionul uman este totodată o entitate separată și distinctă încă din primele etape ale dezvoltării sale. Dacă nu ar fi o parte constitutivă a identității unei anumite persoane, de ce ar mai exista atât de multe rapoarte, recomandări, convenții și protocoale internaționale consacrate protejării sale? Aceste instrumente reflectă existența, în cadrul comunității umane, a unui consens larg cu privire la faptul că embrionul nu este un simplu „lucru”. După cum a declarat Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei, embrionul este o entitate care „trebuie să beneficieze în orice împrejurare de respectul cuvenit demnității umane” (pct. 53).

7. Abordarea adoptată de Curte în prezenta cauză consacră o concepție pozitivistă și reduționistă a embrionului uman. Calificând embrionul ca „parte constitutivă” a materialului genetic și a identității biologice a unei anumite persoane, Curtea decide că problema sorții embrionului și „utilizării” posibile a acestuia intră sub incidența dreptului acestei persoane la respectarea vieții sale private. ADN-ul embrionului uman, la fel ca toate celelalte ființe umane, provine obligatoriu din cel al „părinților”

¹ A se vedea, de exemplu, *Vo împotriva Franței* [(MC), nr. 53924/00, pct. 75 și 80, CEDO 2004-VIII], *Evans împotriva Regatului Unit* [(MC), nr. 6339/05, CEDO 2007-I], *Dickson împotriva Regatului Unit* [(MC), nr. 44362/04, CEDO 2007-V], *Brüggemann și Scheuten împotriva Germaniei* [nr. 6959/75, raportul Comisiei din 12 iulie 1977, Decizii și rapoarte (DR) 10, p. 100], și *H. împotriva Norvegiei* (nr. 17004/90, decizia Comisiei din 19 mai 1992, DR 73, p. 155).

² A se vedea, de exemplu, *Dickson*, citată anterior; *Evans*, citată anterior; și *S. H. și alții împotriva Austriei* [(MC), nr. 57813/00, CEDO 2011].

biologici. Dar este riscant și arbitrar să se pună baza pe o simplă legătură genetică pentru a decide că soarta unei entități umane intră sub incidența dreptului unei persoane la autodeterminare.

8. Confuzia care caracterizează raționamentul majorității și care este evidentă în partea dedicată admisibilității cererii se extinde, din păcate, și la motivarea hotărârii (pct. 167). Pentru a examina proporționalitatea interdicției în litigiu, majoritatea consideră că aceasta poate fi legată de scopul protejării „drepturilor și libertăților altora”, dar se grăbește să adauge că acest lucru nu implică nicio examinare pentru a stabili dacă termenul „altora” include embrionul uman!

9. Considerăm la rândul nostru, în conformitate cu jurisprudența Curții în vigoare până în prezent, că ar fi fost de preferat să se concluzioneze că dreptul reclamantei la „autodeterminare” ca aspect al vieții sale private nu a făcut pur și simplu obiectul litigiului deoarece nu s-a pus problema unei posibile maternități în prezenta cauză. Observăm că reclamanta a declarat că donarea embrionilor săi i-ar crea un „sentiment nobil”. Cu toate acestea, este de la sine înțeles că scopul exclusiv al Convenției este de a proteja drepturile fundamentale ale omului, nu de a promova sentimente, indiferent de natura lor. Dreptul revendicat de reclamantă de a „dispune de embrionii săi” în scopuri de cercetare științifică nu intră în sfera de aplicare a art. 8 din Convenție. În consecință, considerăm că cererea ar fi trebuit să fie respinsă ca fiind incompatibilă *ratione materiae* cu dispozițiile Convenției în sensul art. 35 § 3 și § 4 din aceasta.

OPINIA PARȚIAL DISIDENTĂ A JUDECĂTORULUI NICOLAOU

1. În opinia mea, se impunea respingerea cererii pentru că nu a fost introdusă în termenul stabilit.
2. În conformitate cu art. 35 § 1 din Convenție, Curtea nu poate fi sesizată decât într-un termen de șase luni începând cu data deciziei interne definitive. Însă începutul acestui termen nu este întotdeauna evident. Este posibil ca acesta să nu se materializeze printr-o decizie ori să fie neclar dintr-un alt motiv. În unele situații continue în care sunt încălcate drepturile derivate din Convenție, poate fi extrem de dificil să se stabilească data la care a început să curgă termenul. Jurisprudența noastră oferă îndrumări privind modalitatea de abordare a acestor cauze. În cauza *Varnava și alții împotriva Turciei* [(MC), nr. 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90 și 16073/90, pct. 159 și 161, CEDO 2009], Curtea a declarat la modul general că termenul nu se aplică în situațiile continue. Acest lucru nu este în întregime corect deoarece, după cum se explică în continuare în hotărâre, în astfel de situații încălcarea continuă înseamnă pur și simplu că termenul începe efectiv să curgă în fiecare zi, astfel încât termenul se aplică într-adevăr în principiu. La încetarea situației continue, timpul începe să curgă neîntrerupt pe o perioadă de șase luni. Dificultatea, în unele cauze, se află în stabilirea cu exactitate a momentului în care a încetat situația. După cum s-a subliniat în cauza *Varnava* (citată anterior, pct. 161), nu toate situațiile continue sunt identice: în funcție de natura lor, obiectul lor se poate modifica în timp. Prin urmare, poate fi necesar să se examineze modul în care situația a evoluat pentru a aprecia semnificația evenimentelor sau perspectivele găsirii unei soluții și pentru a decide ce ar fi rezonabil să se considere că reprezintă data de început în circumstanțele specifice cauzei. Curtea poate adopta o perspectivă generală și practică în ceea ce privește astfel de probleme.
3. Opinia majorității este că prezenta cauză are ca obiect o situație continuă pe durată nedeterminată, care coincide cu existența Legii nr. 40 din 19 februarie 2004, intrată în vigoare la 10 martie 2004. În opinia mea, reclamanta nu era îndreptățită să aștepte o perioadă nedeterminată înainte de a solicita o reparație.
4. Faptele cauzei, prezentate foarte sumar de reclamantă, sunt următoarele. În 2002, cinci embrioni, obținuți printr-un tratament de fertilizare in vitro efectuat de reclamantă și partenerul său, au fost crioconservați în vederea unei implantări viitoare. Înainte de sfârșitul anului următor, partenerul reclamantei a fost ucis în Irak, unde realiza un reportaj despre război. Prin urmare, la o dată nespecificată, reclamanta a decis să nu mai recurgă la implantarea de embrioni. Aceasta a formulat, fără succes, mai multe cereri orale pentru ca embrionii săi să fie puși la dispoziție în scopul utilizării lor în cercetarea științifică. Numărul de cereri și perioadele în care au fost făcute nu au fost precizate. Putem presupune că toate au fost făcute după intrarea în vigoare a noii legi, deoarece anterior nu ar fi existat niciun obstacol în calea donării embrionilor, indiferent de scop. De asemenea, nu s-a explicat deloc de ce reclamanta nu a sesizat mai devreme instanța de la Strasbourg, adică la scurt timp după intrarea în vigoare a noii legi, în loc să aștepte mai mult de șapte ani înainte de a sesiza Curtea.
5. Reclamantei îi era clar, cu siguranță, faptul că cererile sale nu puteau fi aprobate în baza noii legi. Pasajele relevante din aceasta prevăd următoarele:

Art. 13 – Experimentarea pe embrioni umani

- „1. Orice experiment pe embrioni umani este interzis.
  2. Cercetarea clinică și experimentală pe embrioni umani se autorizează cu condiția de a urmări exclusiv scopuri terapeutice sau de diagnostic care vizează protejerea sănătății și dezvoltării embrionului și dacă nu există metode alternative.”
6. Conform art. 13 § 5 din lege, orice încălcare a acestei interdicții este pasibilă de sancțiuni severe, inclusiv de pedeapsă cu închisoarea ajungând până la șase ani.
7. Desigur, există exemple în care dispozițiile legii determină într-adevăr o ingerință continuă în exercitarea drepturilor care decurg din Convenție, în conformitate fie cu art. 8, fie cu art. 14 coroborat cu art. 8, ingerință ale cărei efecte nu pot să se atenueze ori să înceteze în timp decât dacă se elimină cauza lor. Majoritatea citează cauzele *Dudgeon împotriva Regatului Unit* (22 octombrie 1981, pct. 41, seria A nr. 45), *Norris împotriva Irlandei* (26 octombrie 1988, pct. 38, seria A nr. 142), *Vallianatos și alții împotriva Greciei* [(MC), 29381/09 și 32684/09, pct. 54, CEDO 2013 (extrase)] și *S.A.S. împotriva Franței* [(MC), nr. 43835/11, pct. 110, CEDO 2014 (extrase)], acestea nefiind singurele cauze pe această temă. Majoritatea recunoaște că, în aceste cauze, impactul măsurilor legislative atacate asupra vieții de zi cu zi a reclamanților „a fost mai important și mai direct decât în prezenta cauză”. Cu toate acestea, majoritatea nu acordă importanță unei diferențe pe care eu o consider crucială. În aceste cauze, dispozițiile legale atacate au avut, într-un fel sau altul, un impact practic important asupra vieților reclamanților, cu efecte decisive și încărcate de consecințe asupra comportamentului lor și a organizării propriilor activități. În prezenta cauză nu există așa ceva: majoritatea se limitează la

a recunoaște efectul care rezultă din „legătura biologică existentă între reclamantă și embrionii săi, precum și din obiectivul de a întemeia o familie aflat la originea creării lor” (pct. 111 din hotărâre), cu toate că, în ceea ce privește a doua propoziție, obiectivul de a întemeia o familie prin utilizarea embrionilor a fost abandonat într-un stadiu incipient și nu mai era valabil în speță. Concluzia majorității a fost că interdicția în litigiu „are efect asupra vieții private a reclamantei” (*ibid*).

8. În decizia cu privire la admisibilitatea termenului de 6 luni, majoritatea se limitează la ceea ce am menționat deja. Admisibilitatea se bazează pe opinia, cu care eu nu sunt de acord, că noua lege are un impact continuu asupra vieții reclamantei. Cu toate acestea, în continuare, în secțiunea din hotărâre cu privire la fond, majoritatea explică ce consideră a fi natura specială a acestui impact, și deci ce anume explică forța lui. Pct. 158 și pct. 159 din hotărâre precizează următoarele:

„158. În speță, Curtea trebuie totodată să aibă în vedere legătura dintre persoana care a recurs la fertilizare in vitro și embrionii concepuți astfel, legătură determinată de faptul că aceștia conțin patrimoniul genetic al persoanei respective și, ca atare, reprezintă o parte constitutivă a acesteia și a identității sale biologice.

159. Curtea a concluzionat astfel că posibilitatea reclamantei de a exercita o alegere conștientă și chibzuită în ceea ce privește soarta embrionilor săi vizează un aspect intim al vieții sale personale și, ca atare, ține de dreptul său la autodeterminare. Art. 8 din Convenție, din perspectiva dreptului la respectarea vieții private, este așadar aplicabil în prezenta cauză.”

9. Poziția mea este foarte diferită de cea a majorității, conform căreia problema în litigiu are legătură cu dreptul la autodeterminare al reclamantei. Astfel, cu tot respectul pe care îl datorez majorității, mi se pare că ulterior și majoritatea se distanțează de această poziție inițială. Este interesant de observat în acest context că, atunci când examinează circumstanțele specifice ale prezentei cauze, majoritatea declară la pct. 174 din hotărâre că:

„[...] prezenta cauză nu are ca obiect potențiala întemeiere a unei familii [...]. În aceste condiții, deși cu siguranță nu este lipsit de importanță, dreptul de a dona embrioni în scopuri de cercetare științifică, invocat de reclamantă, nu face parte din nucleul de drepturi fundamentale protejate de art. 8 din Convenție deoarece nu este vorba despre un aspect deosebit de important al existenței și identității reclamantei.”

10. Sunt complet de acord. Mai încolo, la pct. 192, majoritatea observă că:

„[...] deși dreptul invocat de reclamantă de a decide soarta embrionilor săi are legătură cu dorința sa de a contribui la cercetarea științifică, nu este totuși necesar să se considere că este vorba despre o circumstanță care o afectează în mod direct pe reclamantă.”

11. Din nou, sunt complet de acord. Spre deosebire de cauzele relevante sus-menționate, în care s-a subliniat că reclamantii fuseseră afectați în mod direct de legislația atacată, în prezenta cauză reclamanta nu era vizată în mod direct. Intenția sa – și anume donarea embrionilor în scopuri de cercetare – nu a afectat în mod direct viața sa privată. Nu înțeleg de ce majoritatea, atunci când examinează argumentele reclamantei în lumina diferitelor aspecte ale noii legi, nu a putut concluziona de la început, așa cum face la pct. 195, că, indiferent de consecvențele existente sau nu în noua lege, acestea

„[...] nu sunt de natură să afecteze direct dreptul invocat de aceasta în prezenta cauză.”

12. Această concluzie este în conformitate cu ceea ce am prezentat deja ca diferență decisivă între prezenta cauză și cauzele *Dudgeon, Norris, Vallianatos* și *S.A.S.*, citate anterior.

13. Opinia mea că cererea ar fi trebuit să fie declarată inadmisibilă pentru nerespectarea termenului stabilit se bazează pe natura deloc convingătoare, în opinia mea, a legăturii dintre reclamantă și embrionii congelați. Deși există o legătură semnificativă întrucât embrionii provin din materialul genetic al reclamantei și partenerului său, și, ca urmare a acestei legături problema intră sub incidența art. 8, mi se pare că legătura este doar marginală și că echivalează doar cu posibilitatea reclamantei de a-și exprima o dorință privind soarta embrionilor. La primirea unui răspuns negativ, deoarece nu exista nicio cale de atac internă adecvată care trebuia epuizată, termenul de prescripție ar fi trebuit să înceapă să curgă în acel moment pentru a supune restricția legislativă respectivă unei examinări în conformitate cu Convenția.

14. Având în vedere opinia descrisă mai sus, nu se poate spune că acest aspect al art. 8 îi acordă reclamantei un drept pe o perioadă nedeterminată. Noua lege a intrat în vigoare la patru luni după tragedia care i-a schimbat viața și, dacă la asta se adaugă termenul de șase luni, am fi tentați să credem că a avut suficient timp pentru a decide dacă dorește să aibă un cuvânt de spus în această chestiune. Cu toate acestea, este la fel de posibil să se abordeze problema mai pe larg și, în baza situației continue create de noua lege, să se examineze ce anume ar putea fi un interval de timp rezonabil, care să permită unei persoane în situația reclamantei, în împrejurările triste în care s-a aflat,

să se gândească suficient și să acționeze în consecință. Ceea ce nu pot accepta categoric este ideea că reclamanta nu era condiționată de nicio limită de timp pentru a introduce o acțiune în fața Curții de la Strasbourg pentru protejarea drepturilor omului.

OPINIA SEPARATĂ A JUDECĂTORULUI SAJÓ

Cu mare regret, nu pot fi de acord cu opiniile exprimate de majoritate. Prin urmare, mă văd obligat să mă departajez de acestea, pentru motivele prezentate mai jos.

Aplicabilitatea art. 8 din Convenție în prezenta cauză

1. În prezenta cauză, Curtea a concluzionat că „posibilitatea reclamantei de a exercita o alegere conștientă și în cunoștință de cauză în ceea ce privește soarta embrionilor săi vizează un aspect intim al vieții sale personale și, ca atare, intră în sfera dreptului său la autodeterminare” (pct. 159 din hotărâre). Sunt întru totul de acord cu această concluzie, însă trebuie să adaug că aceasta nu „vizează” doar dreptul reclamantei la autodeterminare, ci este vorba de exercitarea acestui drept, care constituie nucleul dreptului la viață privată. Dreptul reclamantei la autodeterminare reflectă dreptul său la autonomie personală și la libertate de alegere [S.H. și alții împotriva Austriei (MC), nr. 57813/00, pct. 80, CEDO 2011; McDonald împotriva Regatului Unit, nr. 4241/12, pct. 46-47, 20 mai 2014; și Pretty împotriva Regatului Unit, nr. 2346/02, pct. 61, CEDO 2002-III]. Aici, alegerea (dreptul) reclamantei era acela de a dona embrionii săi pentru progresul științei în vederea salvării unor vieți, în loc să lase viabilitatea lor să se piardă în timp¹. Natura dreptului în litigiu în acest caz este libertatea de alegere a reclamantei. Aceasta nu este o cauză care implică drepturi de a deveni părinți și nici măcar drepturile eventuale ale unui fetus; dreptul reclamantei în discuție în speță este acela de a acționa ca persoană liberă și autonomă în ceea ce privește amprenta sa genetică.

2. Conform jurisprudenței Curții, „Curtea nu are sarcina de a examina *in abstracto* legislația și practica relevante, ci de a verifica dacă modul în care acestea l-au afectat pe reclamant a încălcat Convenția” [N.C. împotriva Italiei (MC), nr. 24952/94, pct. 56, CEDO 2002-X]. În acest caz, nu se ridică problema de a examina utilizarea embrionilor în cercetare astfel cum este reglementată de legislația italiană, ci de a analiza modul în care măsura generală a afectat embrionii care au fost creați și crioconservați anterior intrării în vigoare a restricției. Prezenta cauză are ca obiect o situație particulară: ce se întâmplă atunci când intervine o lege și împiedică exercitarea acestui drept preexistent în privința unor embrioni preexistenți? Embrionul are potențialul de a deveni o ființă umană, dar acesta rămâne un simplu potențial deoarece această evoluție nu poate avea loc fără consimțământul donatorului sau donatorilor, așa cum s-a discutat în cauza *Evans împotriva Regatului Unit* [(MC), nr. 6339/05, CEDO 2007-I].

Reclamanta a decis să nu își dea consimțământul. Desigur, o lege care ar obliga reclamanta să utilizeze chiar ea embrionii ar încălca dreptul acesteia de a decide dacă devine sau nu părinte. În mod similar, o lege care ar obliga reclamanta să consimtă la „adoptarea” embrionilor săi de către un terț ar încălca dreptul său fundamental de a nu fi constrânsă să devină părinte². Legislația italiană permite așadar o singură opțiune: crioconservarea pe o perioadă nedeterminată a embrionilor neimplantați³.

3. În ceea ce mă privește, „dreptul de a alege” al reclamantei (ca aspect al autodeterminării) nu este „un aspect deosebit de important al existenței sau al identității unei persoane”. Deși acest punct este discutabil, recunosc că nu există un consens european⁴ cu privire la soarta embrionilor crioconservați și nu voi discuta necesitatea de a stabili dacă experiența a șapte sau patru țări este suficientă pentru a ajunge la această concluzie (deși datele comparative prezentate de Curte nu reflectă practicile țărilor cu privire la embrionii care au fost creați în vederea reproducerii înainte de impunerea unei interdicții asupra cercetării, și doar câteva țări interzic în totalitate cercetarea pe celule

¹ Asta nu înseamnă că celulele respective sunt o parte constitutivă a „identității biologice” a reclamantei, așa cum se declară în hotărâre, ci mai degrabă că reclamanta are drept de control principal asupra amprentei sale genetice.

² *Evans*, citată anterior. Evident, cauza *Evans* este doar în parte relevantă pentru prezenta cauză deoarece drepturile reclamantei în litigiu în prezenta cauză nu se referă la maternitate/paternitate.

³ Deși reclamanta nu plătește nimic, în prezent, pentru stocarea embrionilor săi, aceasta consideră că nu există nicio dispoziție legală care să împiedice serviciul de stocare medicală să o oblige să suporte aceste cheltuieli. Guvernul nu a contestat această observație.

⁴ Pentru mine, rămâne un mister această chestiune: de ce *absența* unui consens european privind existența unui drept este atât de des interpretată *împotriva* existenței acestui drept, deși însăși existența unui astfel de drept poate fi dedusă din noțiunea autonomă a unui drept bazat pe Convenție, ca de exemplu, în funcție de evoluția dreptului internațional și a realităților sociale. Dacă exercitarea unei libertăți a fost permisă cel puțin în unele țări, acest lucru ar trebui atunci să creeze o prezumție *în favoarea* acestui drept în conformitate cu Convenția deoarece acesta este de altfel compatibil cu o interpretare rezonabilă a sensului și întinderii dreptului în discuție. Asta nu exclude posibilitatea existenței unor motive întemeiate într-o altă țară pentru restrângerea acestui drept. Sau spunem că recunoașterea unei întinderi mai largi a unui drept în mai multe țări este arbitrară și irelevantă?

Cu teoria controversată a marjei de apreciere, astfel cum a fost interpretată de Curte, statul este scutit de obligația de a prezenta o justificare materială a existenței unei nevoi imperioase de a aplica o ingerință. Invocarea absenței consensului european ca indicator decisiv al absenței sensului sau întinderii unui drept întemeiat pe Convenție ignoră preambulul acesteia, care menționează „dezvoltarea drepturilor omului” ca fiind unul dintre mijloacele pentru a atinge scopul Convenției.

stem embrionare). Rezultă că statul dispune de o largă marjă de apreciere în materie de restrângere a acestui drept.

Cu privire la necesitatea de a stabili dacă a existat o „ingerință” „prevăzută de lege”

4. Curtea recunoaște că a existat o ingerință în dreptul reclamantei la respectarea vieții private în conformitate cu art. 8. Cu toate acestea, ar trebui subliniat că, atunci când reclamanta a ales calea fertilizării in vitro, în Italia nu exista nicio lege în vigoare cu privire la soarta embrionilor supranumerari. Așa cum Marea Cameră a declarat deja, expresia „prevăzută de lege” implică faptul că „legislația internă trebuie să folosească termeni suficient de expliți pentru a indica tuturor în mod suficient în ce circumstanțe și în ce condiții abilitază autoritatea publică să ia măsuri care afectează drepturile lor protejate de Convenție” [*Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), nr. 56030/07, pct. 117, CEDO 2014 (extrase)]. Reclamanta se afla într-o situație în care nu avea nicio altă opțiune reală decât aceea de a accepta că statul conservă embrionii săi prin congelare pe o perioadă nedeterminată. Acest fapt nu era previzibil atunci când a ales să efectueze FIV. Aceasta nu avea cum să știe că avea la dispoziție doar patru luni de la decesul partenerului pentru a decide ce să facă cu embrionii înainte să piardă controlul asupra acestei decizii în baza noii legislații. Trebuie observat că legea nu conține norme specifice cu privire la soarta embrionilor care au fost deja crioconservați înainte de intrarea în vigoare a acestei legi.

Legitimitatea scopului urmărit

5. În speță, Guvernul nu a prezentat un motiv explicit pentru justificarea ingerinței. Aceste obiective au fost reconstituite (nu fără efort) de către Curte și apoi acceptate de aceasta. În lipsa justificării, de către Guvern, a scopului ingerinței, majoritatea propune două justificări: protecția moralei și protecția drepturilor altora. În ceea ce privește protecția moralei, Curtea nu oferă nicio informație cu privire la morala publică din Italia, unde practica în litigiu este legală de mai mulți ani⁵. Guvernul nu a invocat protecția moralei, iar Curtea nu explică unde se află interesul moral; de asemenea, aceasta nu ia în considerare un interes moral specific în cadrul analizei privind proporționalitatea.

6. În ceea ce privește drepturile altora, „Curtea admite că «protejarea potențialului de viață al embrionului» poate fi legată de scopul protejării moralei și a drepturilor și libertăților altora” (pct. 167 din hotărâre)⁶. Dar cine intră în categoria „altora”? Este embrionul un „altul”, adică o persoană? Nu există niciun răspuns, cu excepția faptului că embrionul este descris în legea din 2004 ca fiind un „subiect” care beneficiază de drepturi. Faptul că acesta nu intră în categoria bunurilor nu face din embrion o ființă umană sau un titular de drepturi⁷. Faptul că statul are un interes în protejarea unei vieți potențiale nu poate echivala cu dreptul unei persoane.

7. Curtea consideră că este vorba de drepturile altora deoarece „potențialul de viață” poate fi legat de acest presupus drept. Sper să mă înșel, dar mă tem că aici există riscul de a extinde norma aplicabilă la lista de scopuri admisibile în materie de restrângere a drepturilor. Până în prezent, Curtea a afirmat în mod constant că lista de excepții de la drepturile individuale recunoscute de Convenție este exhaustivă și că definiția lor este restrictivă (a se vedea, printre altele, *Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*, nr. 77703/01, pct. 132, 14 iunie 2007; și *Nolan și K. împotriva Rusiei*, nr. 2512/04, pct. 73, 12 februarie 2009). Acest lucru este esențial pentru orice protecție serioasă a drepturilor. Din păcate, în cauza *S.A.S. împotriva Franței* [(MC), nr. 43835/11, pct. 113, CEDO 2014 (extrase)], Curtea s-a pronunțat că „[p]entru a fi compatibilă cu Convenția, o restrângere a acestui drept trebuie în special să fie determinată de un scop care poate fi legat de una dintre cele enumerate de această dispoziție. Aceeași abordare se impune și cu privire la art. 8 din Convenție”. De la o poziție conform căreia scopul „poate fi legat” de aceste excepții enumerate în mod exhaustiv, trecem acum la un punct de vedere conform căruia o legătură ar putea exista dacă nu este exclusă ca fiind în mod nejustificat speculativă („ar putea fi” în loc de „poate fi”).

⁵ Desigur, acest lucru nu este sarcina Curții. Guvernul este cel care trebuie să cunoască și să explice care este scopul legislației în litigiu. Cel puțin în ultima etapă a dezbaterii, susținătorii legii au negat în mod expres că aceasta ar fi avut vreun scop moral. Deputatul Giuseppe Fioroni a declarat că legea nu servea moralei catolice, ci dreptului natural (19 ianuarie 2004). http://legxiv.camera.it/_dati/leg14/lavori/stenografici/framedinam.asp?sedpag=sed408/s000r.htm

⁶ Curtea se inspiră din observațiile scrise, formulate de Guvern în baza art. 1 din Protocolul nr. 1, a cărui aplicabilitate în speță a fost respinsă. Abia în cadrul susținerii orale Guvernul a susținut că legea servea la protejarea „potențialului de viață al embrionului”, dar nu în contextul art. 8 § 2.

⁷ Organele, de exemplu, nu sunt tratate strict ca bunuri, dar asta nu le conferă calitatea de „ființe umane”. Statutul juridic al materialului biologic nu este evident și trebuie să fie clarificat înainte de a putea formula ipoteze cu privire la drepturi. În teoria juridică italiană, un „subiect” este un punct de referință pentru raporturile juridice, nu o persoană. Toate persoanele sunt subiecți, dar nu toți subiecții sunt persoane („*Ogni persona è soggetto, non ogni soggetto è persona*”) Cass., 24 iulie 1989, nr. 3498, în *Foro it.*, 1990, I, c. 1617.

Faptul de a nu examina serios un presupus scop al unui stat va submina potențialul de protecție a drepturilor în raport cu orice analiză a proporționalității. Examinarea scopului unei măsuri intră în rolul de supraveghere al Curții (*Handyside împotriva Regatului Unit*, 7 decembrie 1976, pct. 49, seria A nr. 24). Dacă am dori să aplicăm doctrina marjei de apreciere, am putea spune că, în materie de politică economică, nu prea este loc pentru o astfel de analiză, având în vedere avantajul cognitiv de care beneficiază legislația națională sau autoritățile naționale, ori având în vedere că „datorită unei cunoașteri directe a propriei societăți și a nevoilor acesteia, autoritățile naționale sunt, în principiu, mai bine plasate decât instanța internațională pentru a stabili ce constituie «utilitate publică»” (*James și alții împotriva Regatului Unit*, 21 februarie 1986, pct. 46, seria A nr. 98). Acest raționament nu poate fi aplicat fără motive suplimentare și convingătoare în domeniile în care problema nu este de „utilitate publică” în materie de politici economice și sociale, ci are de a face cu morala, politica în domeniul sănătății ori știința⁸.

8. Hotărârea acceptă, fără a reflecta suplimentar, puterea interesului statului de a interzice toate utilizările de embrioni obținuți prin FIV, cu excepția implantării. Cu toate acestea, în cauza S.A.S., Curtea a constatat că „[p]ractică Curții este mai degrabă de a fi succintă atunci când verifică existența unui scop legitim, în sensul alin. 2 de la art. 8–11 din Convenție” (*ibidem*). Cu toate acestea, Marea Cameră a explicat apoi în aceeași cauză că, în special atunci când obiectivele Guvernului sunt controversate (precum în contextul prezentei cauze, a se vedea pct. 135-137 din hotărâre), Curtea procedează la examinarea aprofundată a legăturii dintre măsură și obiectiv. În speță, această legătură a fost considerată o certitudine de la sine, fără nicio altă cerere sau justificare adresată Guvernului.

Măsură necesară, într-o societate democratică

9. Curtea a statuat că, chiar și în cazul în care există o largă marjă de apreciere în temeiul art. 8, Guvernul trebuie totuși să prezinte „motive relevante și suficiente” pentru a justifica ingerința [*Zaief împotriva României*, nr. 44958/05, pct. 50, 24 martie 2015; *Hanzelkovi împotriva Republicii Cehe*, nr. 43643/10, pct. 72, 11 decembrie 2014; *Winterstein și alții împotriva Franței*, nr. 27013/07, pct. 75-76, 17 octombrie 2013; și *S. și Marper împotriva Regatului Unit* (MC), nr. 30562/04 și 30566/04, pct. 101, CEDO 2008]⁹. Referitor la măsurile generale care aduc atingere unui drept prevăzut la art. 8, Curtea a formulat următoarele considerente: „În primul rând, [Curtea] poate aprecia conținutul material al deciziei guvernului, pentru a se asigura că este compatibilă cu art. 8. În al doilea rând, poate examina procesul de luare a deciziilor, pentru a verifica dacă interesele persoanei au fost luate în considerare în mod corespunzător” [*Hatton și alții împotriva Regatului Unit* (MC), nr. 36022/97, pct. 99, CEDO 2003-VIII].

10. O măsură cu caracter de ingerință care servește scopului sus-menționat este o măsură generală. Conform Curții, „pentru a determina proporționalitatea unei măsuri generale, Curtea trebuie în primul rând să evalueze opțiunile legislative aflate la baza acesteia” (*James și alții*, citată anterior, pct. 36). Calitatea controlului parlamentar și judiciar al necesității măsurii aplicate la nivel național este de o importanță deosebită în acest sens, inclusiv în ceea ce privește aplicarea marjei de apreciere relevante [*Animal Defenders International împotriva Regatului Unit* (MC), nr. 48876/08, pct. 108, CEDO 2013 (extrase)].

11. Din lucrările pregătitoare ale Legii din 2004 reiese că, timp de câteva decenii, problema nu a fost reglementată în Italia din cauza dezacordurilor persistente în cadrul societății și în rândul experților. Divergențele au continuat mai mulți ani în cadrul dezbaterilor parlamentare. Oponenții propunerii de interdicție¹⁰ au susținut că aceasta reflectă o convingere ideologică specifică, în timp ce susținătorii au considerat că aceasta servește protejării vieții și familiei, și constituie o soluție în conformitate cu dreptul natural, nu cu preceptele religiei catolice. Divergențele au continuat până la dezbaterile finale¹¹.

12. Guvernul nu a prezentat nicio dovadă că a existat o dezbatere parlamentară detaliată cu privire la soarta embrionilor crioconservați deja la data intrării în vigoare a noii legi¹². În plus, legea a fost adoptată cu vot majoritar, într-un climat polemic accentuat¹³. Dezbaterile parlamentare din Italia a fost

⁸ În cauza *James și alții* (*ibidem*), Curtea a acordat doar o „oarecare marjă de apreciere”, care de-a lungul anilor s-a transformat într-o „largă” marjă de apreciere.

⁹ A se vedea, de asemenea, jurisprudența citată la pct. 167 din prezenta hotărâre.

¹⁰ Principalele dispoziții ale legii au fost deja declarate contrare Constituției sau Convenției (pct. 27-39 din prezenta hotărâre, precum și *Costa și Pavan împotriva Italiei*, nr. 54270/10, 28 august 2012).

¹¹ „*Tutti (sia il rapporto Warnock sia gli scienziati che hanno partecipato alle varie audizioni di Camera e Senato) hanno dichiarato: sì, è vita, però...*” „Toți (raportul Warnock, dar și oamenii de știință care au participat la diferite audieri ale Camerei și Senatului) au declarat: da, este viață, însă...” [deputata Maria Burani Procaccini, în apărarea proiectului de lege (19 ianuarie 2004)].

¹² Legea nu prevede nimic despre soarta embrionilor supranumerari. Numai Comitetul Național de Bioetică a decis ulterior (18 noiembrie 2005), pe temeiuri juridice incerte, că adopția pentru naștere este permisă (pct. 19-20 din prezenta hotărâre).

¹³ Un procent de 25% din alegătorii înscrși au participat la referendumul nevalidat din 2005 cu privire la lege, 88% din votanți pronunțându-se în favoarea abrogării parțiale.

așadar diferită de cea examinată în cauza *Animal Defenders International*, citată anterior, în care a existat printre altele un sprijin în rândul tuturor partidelor reprezentate în Parlament. Pe de altă parte, nu există nicio dovadă că drepturile sau circumstanțele personale ale reclamantei au fost luate în considerare; legea include o interdicție generală, care o lipsește pe reclamantă de dreptul său la libertatea de alegere. Spre deosebire de situația existentă în cauza *Animal Defenders International*, citată anterior, nu putea exista o analiză a proporționalității interne în cazul reclamantei. Această interdicție generală nu numai că ignoră dreptul la autodeterminare al reclamantei în legătură cu o decizie privată importantă, dar o face într-un mod absolut și imprevizibil. Legea nu conține nicio dispoziție tranzitorie care i-ar fi permis autorității competente să ia în considerare situația specifică a reclamantei, ai cărei embrioni obținuți prin FIV au fost crioconservați în 2002 și al cărei soț a murit în 2003, cu trei luni înainte de intrarea în vigoare a legii.

13. Contrar interesului moral exprimat clar de către reclamantă, precum și interesului social puternic pentru cercetare științifică aflat în joc, ceea ce a imprimat o pondere considerabilă dreptului de altfel nu „deosebit de important” al reclamantei, majoritatea pur și simplu observă că legiuitorul italian a procedat la o examinare detaliată a acestui aspect înainte de a elabora Legea din 2004 (pct. 184). Conform celor menționate mai sus, condițiile necesare în acest sens, derivate în cauzele *Hatton și alții* și *Animal Defenders International* (citate anterior) nu sunt îndeplinite. În lipsa unui motiv clar reieșit din dezbaterile parlamentare, abia când Guvernul oferă explicații suficient de precise Curtea poate examina corespunzător de ce interzicerea generală a donării era necesară în cazul în care aceasta este pusă în balanță cu alegerea personală a reclamantei. Pasajul referitor la lucrările pregătitoare, citat de Curte, nu explică de ce este necesară interzicerea donării pentru a respecta presupusa preferință morală a italienilor pentru embrioni în circumstanțele prezentei cauze. Dat fiind că Guvernul nu poate obliga o persoană să utilizeze propriii embrioni pentru a crea o ființă umană fără consimțământul său, o interzicere generală a tuturor celorlalte utilizări pentru promovarea vieții (cum ar fi cercetarea medicală) constituie o restrângere excesivă a dreptului individual la autodeterminare și totodată ignoră valorile consacrate în art. 33 din Constituția Italiei¹⁴, precum și sistemul de valori al Convenției, care recunoaște interesul de la art. 10 în cercetarea științifică (*Mustafa Erdoğan și alții împotriva Turciei*, nr. 346/04 și 39779/04, pct. 40-41, 27 mai 2014). Mai important, nu se poate invoca protecția vieții, nu numai pentru că sensul și ponderea acestui argument rămân disputate în ceea ce privește embrionii reclamantei, ci și pentru că acești embrioni, în pofida potențialului lor de viață, nu au nicio șansă de a deveni oameni. În ceea ce privește embrionii în general, în Italia, datorită de a proteja potențialul unui embrion neviabil nu poate exista în mod absolut în dreptul italian deoarece chiar și un fetus viabil poate fi supus unui avort¹⁵.

14. În speță, reclamanta s-a confruntat cu o alegere imposibilă și imprevizibilă. În cel mai bun caz, opțiunile disponibile erau de a utiliza ea însăși embrionii, de a permite altui cuplu să îi utilizeze, sau de a lăsa materialul său genetic să se deterioreze treptat pe termen nelimitat, până în momentul (necunoscut și imposibil de cunoscut) în care embrionii nu vor mai fi viabili sau nu vor mai putea fi utilizați în scopul reproducerii, contrar dorinței sale clar exprimate.

15. Având în vedere vârsta reclamantei, i-ar fi imposibil să utilizeze ea însăși cei cinci embrioni. De asemenea, conform mărturiei unui expert prezentată Curții în ședință și necontestată de Guvern, embrionii reclamantei nu ar putea, în practică, să fie utilizați din cauza vârstei lor și pentru că nu au fost supuși unor teste adecvate în momentul creării lor. Prin urmare, în realitate, acești embrioni nu vor fi folosiți pentru a crea o viață umană deoarece nu vor fi niciodată implantați într-un uter¹⁶. Această realitate medicală nu este contestată de Guvern.

16. Fapt și mai important, reclamanta a ales în mod clar să nu permită utilizarea embrionilor săi în scopul reproducerii.

17. Interesul reclamantei de a-și dona embrionii în scopuri de cercetare științifică, în loc să îi lase neutilizați, este o decizie profund personală și morală. Această alegere se bazează pe dorința de a onora memoria partenerului său decedat și de a susține o cercetare medicală valoroasă, care ar putea salva vieți¹⁷. Conform mărturiei unui expert prezentată în ședință (și altor numeroase surse internaționale medicale și științifice), cercetarea bazată pe celule stem provenite de la embrioni se folosește în prezent în teste clinice pentru leziuni ale măduvei spinării, boala Parkinson și alte boli, care în prezent sunt incurabile sau greu de tratat. Țările care permit o astfel de cercetare au dezvoltat forme sofisticate de consimțământ informat pentru a garanta că embrionii sunt utilizați în mod etic¹⁸. O

¹⁴ „Republica garantează libertatea artelor și științelor, care pot fi predate în mod liber”. Guvernul nu a demonstrat că valorile constituționale ale științei au fost puse în balanță de către Parlament, și a formulat observații numai cu privire la utilizarea celulelor pluripotente în cercetare.

¹⁵ Comentarii s-au grăbit să sublinieze inconsecvențele interne ale legii. A se vedea Carlo Casonato, *Legge 40 e principio di non contraddizione: una valutazione d'impatto normativo. Collana Quaderni del Dipartimento di Scienze Giuridiche dell'Università di Trento*, vol. 47, Università di Trento, 2005.

¹⁶ Guvernul se așteaptă, probabil, ca omenirea să dezvolte capacitatea științifică de a dezvolta o ființă umană plecând de la un embrion in vitro fără a folosi un uter?

¹⁷ O alegere care este cel puțin strâns legată de conservarea și protejarea vieții, ca și a legislației în vigoare.

astfel de cercetare utilizează celulele pluripotente (nediferențiate) create prin proceduri de FIV pentru a înțelege mai bine dezvoltarea omului și a descoperi noi modalități de tratament al bolilor care sunt devastatoare și incurabile pentru mulți oameni din întreaga lume¹⁹. Celulele create în cadrul procedurilor de FIV constituie un material biologic unic și valoros, pe care reclamanta a dorit să îl facă disponibil pentru utilizare, în loc să îl lase să-și piardă viabilitatea rămânând congelat pe termen nedeterminat.

18. Dacă dorința Guvernului de a proteja potențialul de viață al embrionilor cântărește sau nu mai mult decât interesul reclamantei de a folosi propriul material genetic pentru a contribui la progresul științei care salvează vieți este o chestiune peste care nu se poate trece fără a reflecta asupra sa. Prezența hotărâre este lipsită de orice analiză cu privire la proporționalitate și nu ia în considerare interesul important al terților de a se bucura de beneficiile pentru sănătate care decurg din descoperirile științifice. Simpla afirmație că nu există un consens european cu privire la chestiunea dacă embrionii supranumerari creați în cadrul FIV pot fi utilizați în cercetarea științifică, Curtea se îndepărtează de la normele consacrate în jurisprudența sa. Desigur, există o marjă de apreciere în această chestiune, dar asta nu înseamnă că legea poate interveni în orice mod pe care Guvernul îl consideră adecvat. Măsura trebuie să fie întotdeauna proporțională cu ingerința în drepturile unui reclamant.

19. Pentru ca ingerința să fie proporțională, Guvernul trebuie să furnizeze motive legitime (relevante și suficiente). Chiar și în ipoteza, având în vedere hotărârea în cauza *Evans* (citată anterior, pct. 81), că ar exista o marjă de apreciere largă în cazurile de FIV „deoarece utilizarea tratamentului prin FIV a dat naștere unor chestiuni sensibile din punct de vedere moral și etic, care se înscriu în contextul progresului rapid din știință și medicină”²⁰, nu este mai puțin adevărat faptul că ingerința nu poate fi arbitrară. În Italia, sunt permise atât avortul, cât și cercetarea pe linii de celule stem importate din străinătate. Legea ignoră interesul de a preveni suferința umană reală determinată de cercetarea științifică în numele protejării unui potențial de viață, care, în plus, nu se va putea materializa niciodată în circumstanțele prezentei cauze. Nu văd de ce se acordă o importanță preponderentă unui potențial de viață, deși legislația italiană permite avortul unui făt viabil și deși, în circumstanțele specifice ale prezentei cauze, acest potențial nu se poate materializa fără consimțământul reclamantei. Această atitudine și explicația aferentă acesteia nu sunt doar inconsecvente, ci pur și simplu – iraționale și, în sine, nu pot constitui o justificare suficientă pentru proporționalitatea măsurii.

---

¹⁸ A se vedea raportul *Stanford Medical School* la următoarea adresă: <http://med.stanford.edu/news/all-news/2011/04/new-approach-to-ivf-embryo-donations-lets-people-weigh-decision.html>.

¹⁹ A se vedea, de exemplu, mărturia profesorului de Luca, *Patient Handbook on Stem Cell Therapies*, publicat de *International Society of Stem Cell Research*: <http://www.closerlookatstemcells.org/docs/default-source/patient-resources/patient-handbook---english.pdf>; *National Institutes of Health*: <http://stemcells.nih.gov/Pages/Default.aspx>.

²⁰ Nu cred că progresul rapid al științei și tehnologiei este relevant aici, cu excepția cazului în știința va face posibil într-o zi conceperea copiilor în afara uterului și în afara corpului uman; și, în acest caz, va exista un consens moral că embrionul are dreptul de a deveni un homunculus (ectogeneză), indiferent de dorințele donatorilor. Nu îmi pot imagina că astfel de considerații sunt aplicabile în prezenta cauză, în pofida eforturilor făcute pentru a crea un uter artificial.